

T.C.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

**SULTAN II. ABDÜLHAMİD
DÖNEMİ'NDE İKDAM GAZETESİ VE
İSLAMCILIK
(1897-1899)**

Veysel AKTO

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ

ŞUBAT - 2017

T.C.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

**SULTAN II. ABDÜLHAMİD
DÖNEMİ'NDE İKDAM GAZETESİ VE
İSLAMCILIK
(1897-1899)**

DANIŞMAN : Yrd.Doç.Dr. Mustafa ÇABUK
JÜRİ : Prof.Dr. Ahmet EYİCİL
JÜRİ : Yrd.Doç.Dr. Nermin Zahide AYDIN

Veysel AKTO

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ

ŞUBAT - 2017

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE İKDAM
GAZETESİ VE İSLAMCILIK
(1897-1899)**

Veysel AKTO

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kod No :

Bu Tez 17 / 02 / 2017 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği / Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.

Yrd.Doç.Dr. Mustafa ÇABUK Prof.Dr. Ahmet EYİCİL Yrd.Doç.Dr. N. Zahide AYDIN
DANIŞMAN ÜYE ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof.Dr. Abdullah SOYSAL
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE
İKDAM GAZETESİ VE İSLAMCILIK
(1897-1899)

Veysel AKTO

Danışman : Yrd.Doç.Dr. Mustafa ÇABUK

Yıl : 2017, **Sayfa:** 91+ XIV

Jüri : Yrd.Doç.Dr. Mustafa ÇABUK (**Başkan**)
: Prof.Dr. Ahmet EYİCİL (**Üye**)
: Yrd.Doç.Dr. N.Zahide AYDIN (**Üye**)

Osmanlı'da İslamcılık denince akla ilk gelen lider elbette ki II. Abdülhamid'dir. Bu akımın başarılı olması ulusçuluğun oldukça revaçta olduğu 19. yüzyılın ikinci yarısı için her ne kadar bir hayal gibi görünse de bu uğurda gerçekten önemli mücadeleler veren bir devlet adamıdır.

Osmanlı'nın muhtelif yapısı nedeniyle gittikçe yayılan ulusçuluk akımı ve yurt genelinde artan kopmalara karşı tek çare, İslami birliktelikte arandı. Böylece İslam dünyasının siyasi ve dini lideri olan halifelik makamı, tarafından değerlendirilerek bu doğrultuda yazılı basın aktif olarak kullanıldı. Zaten II. Abdülhamid dönemi yakından incelendiğinde bu dönemdeki basın-yayın faaliyetlerinin ve İkdam Gazetesi'nin İslamcılık adına ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. İkdam Gazetesi'nde bilhassa 1894 ile 1908 yılları arasında dünya Müslümanları hakkında önemli haberler yayınlanması da bunu göstermektedir.

Genelde İslam Birliği'ni sağlamak çok kolay olmadı ve ulusçuluğun etki alanı doğru tahmin edilemedi. Ayrıca emperyalist güçlerin sömürge hedeflerine müdahale etmek demek olan İslam Birliği siyaseti, Avrupalılar tarafından Osmanlı iç ve dış

politikasında engellenmeye çalışıldı. Bu gelişmeler doğrultusunda devrin siyasi yapısı ile basın yayın tarihi ele alınarak uygulanmaya çalışılan İslamcılık politikasının basına yansımaları izlendi. Özellikle Osmanlı-Yunan savaşının yaşandığı ve İslam Birliği ihtiyacının daha yoğun hissedildiği 1897 ve 1899'lu yıllarda İkdam Gazetesi'nde yayınlanan İslamcılık temali özel haberler seçilerek günümüz Türkçesine çevrildi. Böylece 'in İslamcılık görüşü, bu uğurda yaptığı çalışmalar ve yatırımlar daha somut örneklerle açıklandı.

Anahtar Kelimeler: Sultan II.Abdülhamid, İslam Birliği, İkdam Gazetesi.

**DEPARTMENT OF ADMINISTRATION
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY**

ABSTRACT

MA THESIS

**IKDAM NEWSPAPER AND ISLAMISIM
DURING TO SULTAN II. ABDULHAMID
PERIOD (1897-1899)**

Veysel AKTO

Supervisor : Yrd.Doç.Dr. Mustafa ÇABUK

Year : 2017, **Pages**: 91+XIV

Jury : Yrd.Doç.Dr. Mustafa ÇABUK **(Chairperson)**

: Prof.Dr. Ahmet EYİCİL **(Member)**

: Yrd.Doç.Dr. N.Zahide AYDIN **(Member)**

When we talk about Islamism in the Ottoman Empire, Sultan II. Abdulhamid of course is the first leader of my mind. Although the success of this movement seems to be a utopia for the second half of the nineteenth century, where nationalism is quite popular, Sultan II. Abdulhamid is a statesman who has really given important struggles for this occasion.

Due to the multinational nature of the Ottoman Empire, Islamic unity has been sought in the increasingly proliferating nationalist movement and the only remedy against increasing ruptures at home. Thus, the caliphate authority, the political and religious leader of the Islamic world, Abdulhamid wanted to evaluate this opportunity as an active use of the written press in this direction. When the history of Turkish press is examined closely in the II. Abdulhamid Period, it is understood how important the press-publishing activities and İkdam Newspaper for Islamism. This is particularly evident in the İkdam Newspaper, which published important news about the imprisonment of world Muslims between 1894 and 1908.

In general, it was not easy to achieve the Islamic Union, and probably the domain of nationalism was not predicted correctly. Moreover, the Islamic Union, which means interfering with the colonial goals of the imperialist powers, has been tried by Europeans to prevent the Ottoman internal and external politics. The reflections of the

politics of devolution in the direction of these developments and the pressures of the Islamic politics, which is tried to be implemented by considering our press history, have been observed. Especially in the years 1897 and 1899, when the Ottoman-Greek war was experiencing and the need for the Islamic Union was felt more intensely, the news of Islamism published in the İkdam Newspaper was turned into contemporary Turkic. Thus Sultan II. Abdulhamid's dream of Islamism, his works and investments in this avenue were discussed with more concrete examples.

Key Words: Sultan II. Abdulhamid, Islamic Union, İkdam Newspaper.

ÖN SÖZ

II. Abdülhamid dönemi, Osmanlı tarihinde en çok merak uyandıran konuların başında gelmektedir. Gerek siyasi, gerek dış politikadaki çalışmaları ve gerekse İslam dünyası üzerindeki hedefleri II. Abdülhamid'in hep gündemde kalmasını sağladı. Sultanın oldukça çalkantılı geçen 33 yıllık iktidarındaki kuşkusuz en büyük amacı ise İslamcılık idi. Bu çalışmanın amacı Osmanlı'nın ateş çemberi içerisinde iç ve dış politikada izlediği yolu basın-yayın gözüyle yansıtmaktır.

Araştırmada 1876 ile 1908 yıllarını kapsayan II. Abdülhamid döneminin siyasi yapısı ve o dönem devlet politikası haline getirilen İslamcılık politikasının temel unsurları anlatıldı. 19. yy'da gittikçe yaygınlaşarak halk arasında geniş kitlelere hitap eden bir basın-yayın aracı olarak devrin siyasi yapısına ışık tutması yönüyle tarihi bir kaynak olarak kullanılan gazete arşivleri meselelere ayrı bir bakış açısı getirdi.

Çalışmanın ilk bölümünde 19. yüzyılın ikinci yarısında şiddetle cereyan eden siyasi olaylar ve bu olaylar karşısında Osmanlı iktidarının bir çıkış yolu olarak gördüğü bazı fikir akımları anlatıldı. Bunlardan II. Abdülhamid döneminde uygulanan İslamcılık ve Osmanlıcılık, Türkçülük, Batıcılık ve Adem-i Merkeziyetçilik gibi fikir akımları ile dönemin siyasi yapısını yönlendiren birçok siyasi fırka hakkında da bilgi verildi. Özellikle İslamcılık fikir akımı üzerinde detaylı olarak duruldu, İslamcılığın ortaya çıkışı, uygulanışı ve dış politikaya yansımalarından bahsedilerek İslamcılığın emperyalizme karşı verdiği mücadele anlatıldı. İkinci bölümde II. Abdülhamid dönemindeki basın-yayın faaliyetleri ve gazeteciliğe genel bir bakış sunuldu. Ayrıca bu dönemde yayın yapan Tercüman-ı Hakikat, Sabah, Basiret ve İkdam Gazeteleri hakkında önemli bilgiler verildi. Bilhassa İkdam Gazetesi; imtiyaz sahibinden yazarlarına, içeriğinden, mizanpajına kadar oldukça detaylı bir şekilde incelendi. Son olarak üçüncü bölümde ise İkdam Gazetesi'nde, ilk iki bölümü kapsayıcı mahiyette İslamcılık politikası doğrultusunda yayını yapılan haberlere ve yorumlara yer verildi.

İkdam Gazetesi'nin 1897 ile 1899 yılları arasındaki yayın arşivi incelenerek gazetede yer alan İslam birliğini sağlamaya yönelik orijinal haberler tespit ve tasnif edildi. Ayrıca gerek siyasi tarihi ve gerekse basın yayın tarihini araştırırken o konularla ilgili yazılan temel eserlerin incelendi. Böylece asıl kaynaklardan yola çıkarak elde edilen bilgilere çok çeşitli eserlerden derlenen bilgiler de eklenerek bir sentez oluşturuldu.

İkdam Gazetesi'nin arşivleri Milli Kütüphane süreli yayınlar kataloğu, TBMM Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi gazeteler veri tabanı ve Hakkı Tarık Us Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. 10.01.1897 ile 22.08.1915 tarihlerini kapsayan İkdam Gazetesi'nin yayın arşivinin büyük bir kısmı Ankara Üniversitesi web sayfası gazeteler veri tabanında pdf formatında bulunmaktadır. Fakat bu kaynakta 03.08.1908 ile 17.07.1914 tarihi arasındaki süreçte maalesef hiçbir veriye rastlanamamaktadır (A.Ü., 14.06.2016, www.gazeteler.ankara.edu.tr). Özellikle 1894 ile 1900 yılları arasındaki yayın arşivi 1975 sayıdan oluşmaktadır. 1894'ten itibaren ilk 6 yıla ait yayınlanan ve arşivde var görünen 1975 sayının ise 20'si kayıptır. Bunun dışında eksik kalan sayıların büyük bir kısmı da Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Kataloğunda bulunmaktadır.

Konu hakkında araştırma yaptıkça bu konuyu kaynak kitapların dışında basın yönüyle de incelemenin ne kadar doğru olduğu görüldü. Çünkü İslamcılıkla ilgili

haberlerin basında yer alması gündemi belirleme açısından oldukça önemlidir. İkdam okurlarının yapılan haberler vasıtasıyla Osmanlı topraklarında ve dünyanın çok değişik coğrafyalarında yaşayan Müslümanlara İslami hizmetlerin götürülmesini öğrenmesi, İslamcılık politikasının oldukça yararına olmuştur.

Çalışmalarımı takip ederek ilave ve düzeltmelerde bulunan tez danışmanım Yrd.Doç.Dr. Mustafa ÇABUK'a, gerek siyasi tarih açısından ve gerekse basın tarihi açısından önemli bir çalışma olduğu düşünülen bu konu hakkında 3 yılı kapsayan ve toplamda 4320 gazete sayfasından oluşan haberleri tek tek okumakta, İslamcılıkla ilgili haberi seçip Osmanlıca çevirisini yapmakta bana yardımcı olan sevgili eşim Tarih Öğretmeni Gülşen AKTO'ya teşekkür ederim.

Veysel AKTO
Kahramanmaraş - 2017

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR LİSTESİ	XII
TABLolar LİSTESİ.....	XIII
EKLER LİSTESİ	XIV
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	2
1.2. Araştırmanın Amaç ve Önemi	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	2
1.4. Araştırmanın Kapsamı	2
1.5. Araştırmanın Problematığı	2
1.6. Konu İle İlgili Kaynaklar	3
2. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ SİYASİ GELİŞMELER.....	5
2.1. Siyasi Olaylara Genel Bir Bakış	5
2.1.1. Kanun-i Esasi'nin İlanı.....	5
2.1.2. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) ve Berlin Antlaşması	7
2.1.3. Ermeni Sorunu.....	12
2.1.4. Toprak Kayıpları	14
2.1.5. Girit Sorunu ve Osmanlı-Yunan Savaşı	18
2.2. Osmanlı Son Dönemi Fikir Akımları	19
2.2.1. Osmanlıcılık	20
2.2.2. İslamcılık	20
2.2.2.1. İslamcılığı Yurt Geneline Hakim Kılma Çabaları.....	22
2.2.2.1.(1). Devlet Kurumlarında Yapılan İslami Düzenleme.....	22
2.2.2.1.(2). Hicaz Demiryolu Projesi.....	22
2.2.2.1.(3). Müslüman Ahali Arasında Sosyal Dayanışmayı ve Ahlaki Seviyeyi Arttırma Çalışmaları.....	23
2.2.2.1.(4). İslam Coğrafyalarındaki Cami ve Diğer İslami Müesseselerin Canlandırılması.....	24
2.2.2.3. İslam Birliğini Engellemeye Yönelik Çalışmalarla Mücadele.....	25
2.2.2.4. Osmanlı Dış Politikasında İslamcılık.....	25
2.2.2.5. İslamcılığın Emperyalizmle Mücadelesi ve Zayıflaması	26
2.2.3. Türkçülük	28
2.2.4. Batıcılık	29
2.2.5. Adem-i Merkeziyetçilik	30
2.3. II. Abdülhamid Dönemi Siyasi Fırkalar.....	31
2.3.1. İttihat ve Terakki Fırkası	31
2.3.2. Hürriyet ve İtilaf Fırkası.....	33
2.3.3. Osmanlı Ahrar Fırkası	34
2.3.4. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti	35
2.3.5. Osmanlı Demokrat Fırkası	35

2.3.6. İttihad-ı Muhammediye Fırkası.....	36
3. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE BASIN-YAYIN	37
3.1.1. Tercüman-ı Hakikat Gazetesi.....	38
3.1.2. Sabah Gazetesi	40
3.1.3. Basiret Gazetesi.....	41
3.1.4. İkdam Gazetesi.....	41
3.1.4.1. Gazetenin Kimliği ve Arşivi	41
3.1.4.2. İçeriği	42
3.1.4.2.(1). Haberler	43
3.1.4.2.(2). Yazılar	46
3.1.4.2.(3). İlanlar	47
3.1.4.3. Mizanpajı	48
3.1.4.4. İmtiyaz Sahibi ve Yazarları.....	49
3.1.4.5. Sansürlemeler ve Kapatılması.....	50
3.2. II. Abdülhamid Dönemi'nde Yurt Dışında Basılan Türk Gazeteleri	51
3.2.1. Meşveret Gazetesi	52
3.2.2. Mizan Gazetesi.....	53
3.2.3. Osmanlı Gazetesi.....	54
3.2.4. Şurayı Ümmet Gazetesi.....	54
3.3. Yurt Dışında Yayın Yapan Diğer Türk Gazeteleri.....	55
3.4. I. Meşrutiyet Dönemi Basınının Genel Özellikleri	55
4. İKDAM GAZETESİ VE İSLAMCILIK	57
4.1. İslamcılıkla İlgili Yayın Politikası	57
4.2. İslamcılıkla İlgili Yapılan Haberler	57
4.2.1. Eğitim Alanında İslamcılıkla İlgili Haberler.....	57
4.2.1.1. Trablusgarb'a Açılan Okulda Okuyan Fakir Öğrencilere Kur'an-ı Kerim Hediye Edilmesi.....	57
4.2.1.2. Trakya'da Cami ve Mektep Açılışı	57
4.2.1.3. Üsküp'teki Bazı Okulların Açılışı ve Tamiri	58
4.2.1.4. Haleb-Rakka'da Cami, Okul ve Kütüphane İnşası	58
4.2.1.5. Manastır, Trabzon ve Lompalanka'daki Okullarda Yıl Sonu İmtihanları ve Ödül Takdimi	58
4.2.1.6. Kosova'daki Kimsesiz Çocuklar için Sanayi Mektebi Açılması	58
4.2.1.7. Musul'daki Mülkiye Okulunda Yapılan Ödül Töreni ve Halifeye Dua.....	58
4.2.1.8. Karadağlı Gençler İçin Askeri, İlim ve Fen Okulu Açılması.....	59
4.2.1.9. Buhara Muhacirleri için Cami ve Mektep Yapılması	59
4.2.1.10. Suriye'deki Tahtani Karyesi'ne Cami ve Okul İnşası.....	59
4.2.1.11. Girit Yetimlerinin İstanbul'daki Okullara Yerleştirilmesi	59
4.2.1.12. Yenba'ül-Bahr'da Kızlar İçin Okul açılışı ve Eski Okulların Tamiri	59
4.2.1.13. Amerika'daki Batavya Müslümanlarının Çocuklarını İstanbul'daki Okullara Gönderme Talepleri	60
4.2.1.14. Endonezya-Cava'daki Müslüman Çocukların İstanbul'daki Okullara Kabul Edilmeleri.....	60
4.2.1.15. Yemen-San'a'da Kadı Vekili Okulu'nun Açılış Görüşmeleri	60
4.2.1.16. Yemen-San'a ve Hadide'de Sanayi Okullarının Açılması.....	60
4.2.1.17. Trablusgarb'a Müderris Atanması	60
4.2.1.18. Tiran'da Okul Açılışları	61

4.2.1.19. Yemen’de Dini İlimler Okulunun Açılışı ve İstanbul’dan Müderris Talebi	61
4.2.1.20. Üsküb’deki Okul Birincisi Öğrencilerin Mülkiye-i Şahane’ye Kabulü	61
4.2.1.21. Medine’de Okul Açmak İçin Kiralanan Evin Kirasının Karşılanması.....	61
4.2.2. Sağlık Alanında İslamcılıkla İlgili Haberler.....	61
4.2.2.1. Hindistan’daki Salgın Hastalık Nedeniyle Hacıların Sağlıklı Nakledilmesi için Alınan Tedbirler.....	61
4.2.2.2. Mekke Emiri’nin Mekke Sağlık Teşkilatına Tıbbi Yardımı	62
4.2.2.3. Cidde’de Ortaya Çıkan bir Hastalık İçin Alınan Tedbirler	62
4.2.2.4. Yemen’deki 300 Çocuğa Çiçek Aşısı Yapılması.....	62
4.2.2.5. Beyrut Okullarındaki Öğrencilere Çiçek Aşısı Yapılması.....	62
4.2.2.6. Veba Nedeniyle Cidde’ye Doktor Heyeti Gönderilmesi.....	62
4.2.2.7. Veba Nedeniyle İstanbul’dan Cidde’ye Tıbbi Malzeme Gönderilmesi	62
4.2.2.8. Yemen’de Yaşanan Kıtık ve Hastane Açılması	63
4.2.2.9. Şam’da Yapılacak Hastane ve Yetimhane İçin Temel Atma Töreni	63
4.2.3. Muhacirlerin İskanlarıyla İlgili Haberler.....	63
4.2.3.1. Selanik’e Göç Eden Müslümanlara Sahip Çıkılması	63
4.2.3.2. Kazan Müslümanlarından Osmanlı’ya Hicret Etmek İçin İzin İsteği	63
4.2.3.3. Rodos’a Hicret Eden Müslümanların İhtiyaçlarının Karşılanması	63
4.2.3.4. Müslüman Muhacirlerin İskanı	64
4.2.3.5. Hicret Eden Müslümanlar İçin Arazi Tahsisi.....	64
4.2.3.6. Kazan Muhacirlerinin Ankara ve Çevresine Yerleştirilmesi	64
4.2.3.7. Muhacirlerin Yerleştirildiği Yerlere Mescid Yapıtılması.....	64
4.2.3.8. Muhacirlerin Elverişli Arazilere Yerleştirilmesi.....	64
4.2.4. İslam Coğrafyalarına Yapılan Yardımlarla İlgili Haberler.....	65
4.2.4.1. Bulgaristan Müslümanları’ndan Hamidiye-Hicaz Demiryolu’na Yardım	65
4.2.4.2. Bosna Halkının Hamidiye-Hicaz Demiryolu İnşasına Yardımı	65
4.2.4.3. Hindistan Halkının Hamidiye-Hicaz Demiryolu İnşasına Yardımı	65
4.2.4.4. Hukuk Mektebinden Girit Müslümanlarına Yardım Toplanması	65
4.2.4.5. Girit Müslümanlarına Yardım Kampanyası.....	66
4.2.4.6. Endonezya Müslümanlarının Osmanlı Askerine Yardımları	66
4.2.4.7. Hicaz’a Erzak Gönderilmesi	66
4.2.4.8. Hicaz’a Gönderilecek Nakdi Yardımlar.....	66
4.2.4.9. Kıtık Nedeniyle Yemen’e Götürülecek Erzaklardan Vergi Alınmaması Kararı	67
4.2.4.10. Hicaz’a Yardım Komisyonu	67
4.2.4.11. Kumran’da Kıtık ve Yardım Komisyonu.....	67
4.2.5. İslam Birliği Adına Padişah ve Halifeye Bağlılıklar, Tebrikler ve Dualarla İlgili Haberler	67
4.2.5.1. İngiltere Müslümanlarından İstanbul’a Zafer Tebriki.....	67
4.2.5.2. Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Ordularının Girit Zaferi için Dua.....	68
4.2.5.3. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve İslam Birliği Üzerine Bir Yazı.....	68
4.2.5.4. Cavalı Bir Müslümanın Halife’ye Bağlılığın Önemi ve Çocuklarının İstanbul’da Okuması Hakkında Yazdığı Mektup.....	68
4.2.5.5. Hindistan’daki Müslümanlardan Halifeye Bağlılığın Önemi Hakkında Yapılan Açıklama	69
4.2.5.6. Musul’da Hz. Yunus A.S. Cami-i Şerifi’nde Fakirlere Yemek Dağıtılması ve Halifeye Dua Edilmesi	69

4.2.5.7. Hindistan'daki Seylan-Kolombo Müslümanlarının Padişaha Duası ve Tebrik Mektubu	69
4.2.5.8. Hindistan Halkının Padişaha Tebrik Telgrafi Göndermeleri	70
4.2.5.9. Güney Afrika Müslümanlarının İngiliz Basınında Çıkan Olumsuz Haberlere Karşı Halifeye Bağlılıklarını Belirtmeleri.....	70
4.2.5.10. Hind Müslümanlarının Halifeye Bağlılıklarını Belirten ve İngiliz-Osmanlı İlişkilerinin Gelişmesini İsteyen Bir Yazı.....	71
4.2.5.11. Londra'da Mevlid Kandili ve Halifeye Dua.....	71
4.2.5.12. Yemen'deki Şeyhlerin Padişaha Bağlılıklarını Bildirmeleri ve Padişahın Bölgeyi Geliştirme Çabaları.....	71
4.2.6. Cami-Türbe Yapımları ve Restorasyonlarıyla İlgili Haberler	72
4.2.6.1. Necef'deki Hz. İmam Ali Camisi'nin Onarımı	72
4.2.6.2. Musul Vilayeti'ndeki Dergah-ı Şerifin Hazine-i Hassa Tarafından Tamir Edilmesi	72
4.2.6.3. Kudüs'teki Kutsal Mekanların Onarımı	72
4.2.6.4. Amerika'daki Batavya Camisi'nin Restorasyonu ile İkdam Gazetesi'nin Teşekkür ve Duası.....	72
4.2.6.5. Hz. Hatice'nin (R.A.) Türbesindeki Perdelerin Yenilenmesi	72
4.2.6.6. Şam'da Cami İnşaatı ve Hz. Yahya'nın (A.S.) Türbesinin Restorasyonu	73
4.2.6.7. Hz. İmam Ali (R.A.) Türbesinin Tefrişatı.....	73
4.2.6.8. Hz. Ebubekir ve Hz.Ömer (R.A.) Efendilerimizin Türbelerinin Onarımı ve Tefrişatı	73
4.2.7. Surre-i Hümayun Alayları İle İlgili Haberler	73
4.2.7.1. Surre-i Hümayun Alayının Üsküdar'dan Gönderilmesi.....	73
4.2.7.2. Surre Alayı'nın Mekke'ye Ulaşması.....	74
4.2.7.3. Yıldız Sarayı'ndan Surre-i Hümayun Alayının Gönderilmesi	74
4.2.7.4. Surre-i Hümayun Alayları ve Uğurlama Törenleri	74
4.2.7.5. Surre-i Hümayun Alayı'nın Gönderilmesi	74
4.2.8. Hristiyan Coğrafyalarındaki İslami Çalışmalar ve İslam'ın İnkişafıyla İlgili Haberler	74
4.2.8.1. Rusya'da Görev Yapan Müslüman Kadın Doktor	74
4.2.8.2. Srilanka'daki Medreset'ül Hamidiye İslam Mektebi'ne Hediye.....	75
4.2.8.3. Yunanistan'ın Makri Kasabası'nda İslam Okulunun Açılışı	75
4.2.8.4. Cami Açılışında Japon Hükümetinden Halifeye Övgüler ve Japonya'daki Müslümanların Padişahın Yokohama'da İslam Mektebi Açma İstekleri.....	75
4.2.8.5. Rusya'nın Kafkas'a Müslüman Me'mur Ataması	76
4.2.8.6. Mösyo Gurenye ve Avrupa'da İslam'ın Yayılması	76
4.2.8.7. İngiltere - Liverpool Camisi'nde Verilen Vaaz.....	76
4.2.8.8. Singapur Müslümanlarının Padişahın Şehbender İstekleri.....	76
4.2.8.9. Amerika'da Cami-i Şerif ve Okul İnşaatı.....	76
4.2.8.10. Yunanistan'daki Müslüman Kızlara Okul Açılışı	77
4.2.8.11. Singapurlu Müslümanların İsteği Üzerine Singapur'a Şehbender Tayini.....	77
4.2.8.12. Yıllara Göre İngiltere'de İslam'ın Yayılması	77
4.2.8.13. Güney Afrika'daki Osmanlı Okulunun Müdürüne Padişah'ın Taltifi.....	77
4.2.8.14. Singapur'a Yeni Şehbender Tayini	77
4.2.8.15. Rusya-Gence'de Şehbenderlik Açılışı	78

4.2.8.16. İngilizlerin Engellemelerine Rağmen Osmanlı Halifesi'nin Singapurlu Müslümanları Hacca Göndermesi.....	78
4.2.8.17. Berlin'de İslam Mezarlığının Bulunması ve Buraya Cami İnşası Kararı.....	78
4.2.9.Nişan ve Hediye Göndermelerle İlgili Haberler.....	78
4.2.9.1. İstanbul'dan Liverpool Cami-i Şerifi'ne Hediye.....	78
4.2.9.2. Halifenin Batı Afrika'ya Mürşid ve Burada Cami Yaptıran Zata Nişan Göndermesi.....	79
4.2.9.3. Mekke Emirine, Valisine ve Şeyhlerine Çeşitli Hediyeler Gönderilmesi.....	79
4.2.10.Diğer İslami Hizmetlerle İlgili Haberler.....	79
4.2.10.1. Mısır ve Şam Halkının Devlet Tarafından Umreye Gönderilmesi.....	79
4.2.10.2. Mekke'de Hacılar İçin Yapılan Misafirhane İnşaatı.....	79
4.2.10.3. Beyrut'taki Tahaffuzhane'nin Tamiri.....	80
4.2.10.4. Yenbaü'l-Bahr'a Su Çıkarma Makinası Gönderilmesi.....	80
4.2.10.5. Hadide Gümrük Gelirinin Hicaz'a Tahsisi.....	80
4.2.10.6. Hindistan'dan Hicaz'a Gelen Hediye'den Vergi Alınmaması Emri.....	80
4.2.10.7. Kabe Örtüsünün Hazine-i Hassa Tarafından Yaptırılıp Mekke'ye Gönderilmesi.....	80
5. SONUÇ VE TARTIŞMA.....	81
KAYNAKLAR.....	83
ÖZ GEÇMİŞ.....	87
EKLER.....	88

KISALTMALAR LİSTESİ

A.A.M.D.	: Arşiv Amedi-Kalemi Defteri
B.E.O.	: Bab-ı Ali Evrak Ofisi
B.O.A.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
ÇEV.	: Çeviren
E.N.	: Evrak No
H.G.D.	: Harcama ve Gider Defteri
HAZ.	: Hazırlayan
İ.D.	: İrade Dahiliye
İ.H.	: İrade Hususiyetleri
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Sf.	: Sayfa
St.	: Sütun
Vb.	: Ve benzeri
YAY.	: Yayınları
Y.Y.	: Yüzyıl

TABLÖLÖR LİSTESİ

Tablolar

Sayfa

Tablo 1. II. Abdülhamid dönemi İkdam Gazetesi yayın tablosu	43
--	----

EKLER LİSTESİ

<u>Ekler</u>	<u>Sayfa</u>
Ek 1.1. Hindli Müslümanların Osmanlı ordularının zaferi için dua etmesi	88
Ek 1.2. Liverpool Cami-i Şerifi'ne padişahın hediyesi	89
Ek 1.3. Singapur'a yeni şebender tayini	90
Ek 1.4. 10 Mayıs 1897 tarihli İkdam Gazetesi'nin ana sayfası	91

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu:

19. yüzyılın başlarında Avrupa'da yaşanan ve daha önceki teknolojik gelişmelerin devamı niteliğindeki sanayi inkılabı, Avrupa'da hem ekonomik hem de beraberinde getirdiği siyasi atılım ile birlikte büyük bir değişime ortam hazırlamıştır. Ardarda sanayileşen Avrupa devletleri, emperyalizmin zirvesine doğru ilerlerken Osmanlı Devleti bu gelişmeleri yeterince takip edememiştir. Ekonomik olarak zayıflayan Osmanlı ekonomisi artan ithalat hacmini kaldıramamış ve Duyun-u Umumiye ile artık Osmanlı maliyesine el konulmuştur. Ekonomik olarak zor durumda olan Osmanlı Devleti aynı zamanda ulusçuluk isyanlarıyla da boğuşmaktaydı. Fransız İhtilali ve Sanayi inkılabı Osmanlı Devleti'ni olumsuz yönde etkilemiştir.

Elbette ki dağılma sadece dış sebeplere bağlanamaz. İç politikada da işler iyi gitmemiştir. Fakat hiçbir gelişme Osmanlı'ya ulusçuluk akımı ve ekonomi kadar kısa sürede bu kadar etkili zarar vermemiştir. Bir yandan Balkanlarda üst üste isyanlar ve toprak kayıpları yaşanırken diğer yanda Osmanlı'nın Ortadoğu ve Afrika topraklarında sömürge faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Böylesine ateş çemberi içerisindeki Osmanlı'ya padişah olan gerçekten de zor bir görev üstlenmiştir. Kendisinden beklenen demokratikleşme hareketleri doğrultusunda Kanun-i Esasi'yi ilan edip Osmanlı'da ilk kez meşrutiyet yönetimini başlatan padişah, 93 Harbi çıkınca kritik süreçte devleti tek sesle yönetmek için Meclis-i Mebusan'ı askıya almıştır. Demokratik bir tutum olmasa da bu durum Devlet-i Aliye'nin geleceği adına gerekli görülmüştür.

İslami değerlere bağlılığıyla bilinen Sultan II. Abdülhamid, ülke birliğini sağlayıp dağılmayı engellemek için Müslüman Osmanlı tebaasını İslam çatısı altında toplamaya karar vermiştir. Çözüm olarak uygulanmak istenen bu formülün adı İslamcılıktır. Emperyalist çalışmaları ancak o bölge halkının desteğiyle önleyebileceğini düşünen, halifelik müessesesinin de desteğiyle İslam birlikteliğini sağlama noktasında çalışmalara başlamıştır. Özellikle Araplar ve Hint Müslümanlarıyla iyi diyaloglar kurmaya özen gösterilerek o bölgelere ciddi yardımlar yapılmıştır. Her konuda bölge halkını kalkındırmak isteyen Osmanlı iktidarı elbette ki bu faaliyetlerinde emperyalist Avrupa tarafından engellenmek istenmiştir. Dış politikada tek müttefikimiz olan Almanya dışında tüm Avrupalı devletler İslam birliğinin engellenmesi konusunda ittifak etmişlerdir. Genelde Arap milliyetçiliğini körükleyerek Osmanlı'nın elini kolunu bağlamak isteyen emperyalistler, sömürgelerini devam ettirmek istemişlerdir.

Sultan Abdülhamid ulusçuluk isyanları, toprak kayıpları, ekonomik sorunlar, emperyalist güçler, Siyonist faaliyetler, Ermeni sorunu ve İslam birliğini sağlama çabaları gibi sorunların yanısıra bir de iç politikada İttihatçıların demokratik talepleri ve hainlik suçlamaları ile karşı karşıya kaldı. Halka, İttihatçılar tarafından diktatör ve çıkarıcı olarak tanıtılan Sultan II. Abdülhamid, bu propagandayı iyi yönetmek için bazı sert tedbirler alma yoluna gitmiştir. Örneğin Osmanlı'da yeni yayılmaya ve okunmaya başlanan basın-yayın gereçlerine bazı sınırlamalar getirerek karalama kampanyasını önlemek istemiştir. döneminde, II. Mahmut döneminden bu yana gelen gazetecilik

çağın şartlarına göre artık geniş kitlelere hitap eden bir güç haline gelmiştir. 1877 Nisan ayında Meclis-i Mebusan'a sunulan ve 2 Mayıs 1877'de kabul edilen ilk Basın Kanunu Tasarısı ile artık Osmanlı'da basın ve yayına kanuni çizgilerle yol gösterilmiştir. Bu çerçevede içerisinde yayın yapmadığı için kapanan veya yurt dışına çıkarılmak zorunda kalan gazeteler olsa da genelde yurt içinde bir gazete furyası başlamıştır. Halk okumaya alışmış ve özellikle şehir merkezinde yüksek trajlara ulaşan gazeteler olmuştur. Klasik haberciliğin dışında bazı kesimlerce farklı amaçlarla gizli karalama aracı olarak kullanılan gazeteler sansür heyeti ile engellenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada, zorluklara rağmen yayın hayatına devam eden gazetelerden en önemlisi olan İkdam Gazetesi'nin bakış açısıyla İslamcılık politikasının yansımaları araştırılmıştır.

1.2. Araştırmanın Amaç ve Önemi:

Halkın içinden gelen gazetelerle dönemin nabzı daha iyi tutulacağı için İslamcılık politikası İkdam Gazetesi üzerinden araştırılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın kurduğu ve dönemin en seçkin yazarlarının köşesinin olduğu İkdam Gazetesi, halka o dönemdeki gelişmelerin nasıl sunulduğunu öğrenmek için iyi bir fırsat olarak görülmüştür.

1.3. Araştırmanın Yöntemi:

Araştırmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara Üniversitesi süreli yayınlar veritabanındaki gazete arşivleri ile Bab-ı Ali Evrak Ofisi'ndeki bazı arşiv belgeleri tarandı. Arşiv belgelerinin yanı sıra bu alandaki telif eserler incelendi. Konu ile ilgili inceleme ve araştırmalar öncelikle arşiv belgelerine, daha sonra telif eserlere dayandırılmaya çalışıldı. 1894 yılında yayın hayatına başlayan İkdam Gazetesi'nin 'in tahttan indiği 1909'a kadarki nüshaları yüzeysel olarak incelenerek İslamcılık politikası ile ilgili haberlerin yoğunlaştığı yıllar tespit etmeye çalışıldı ve bu konu ile ilgili haberler seçilip günümüz Türkçe'sine çevirildi. Elde edilen bilgiler aynı döneme ait başka kaynaklarla karşılaştırıldı. Bilgilerin doğruluğu eleştirel bir tarzda incelendi. Belgeler tenkit süzgecinden geçirilmeye çalışıldı. Elde edilen belge, bilgi ve bulguların doğruluğu arşiv kaynakları göz önünde bulundurularak değerlendirilmeye çalışıldı. Konunun planına uygun olarak sınıflandırılan belge ve bulgular, bütünleştirilip yorumlanarak bir sentez oluşturulması ve böylece araştırmanın tamamlanması amaçlandı.

1.4. Araştırmanın Kapsamı:

İslam birliği ihtiyacının daha fazla yoğunlaştığı Osmanlı-Yunan savaşının yaşandığı 1897 yılına ve sonraki 1898 - 1899 yıllarına ait haberleri araştırmak için özellikle bu yıllara ait nüshalar incelenmiştir. Böylece 1897 ile 1899 yıllarını kapsayan

3 yıllık süreçteki ortalama 1075 günlük tüm gazete nüshaları ay ay ve gün gün olmak üzere tek tek araştırılmıştır.

1.5. Araştırmanın Problematığı:

döneminde uygulanmaya çalışılan İslamcılık politikasının gerek tarihçiler tarafından, gerekse halk tarafında genelde farklı yorumlanmasının ortaya çıkardığı belirsizlik araştırmanın bir problemi olarak görülebilir.

1.6. Konu İle İlgili Kaynaklar:

Sultan II. Abdülhamid'in, Ali Vehbi Bey tarafından çevirilen ve Dergah Yayınları tarafından yayınlanan "Siyasi Hatıratım" adlı eserde dönemin siyasi yapısına dair birinci elden bilgi ve hatıralar paylaşılmıştır. Yusuf Hikmet Bayur'un Türk Tarih Kurumu Basımevi tarafından yayınlanan "Türk İnkılabı Tarihi" adlı eserinin 1. cildindeki Meşrutiyet döneminin anayasal yapısından bahsedilmiştir. Yine Yusuf Hikmet Bayur'un Sanat Yayınevi tarafından basılan "Sadrazam Kamil Paşa-Siyasi Hayatı" adlı eserindeki ise Sadrazam Kamil Paşa'nın hatıratlarına yer verilmiştir. Niyazi Berkes'in Yapı Kredi Yayınları'ndaki "Türkiye'de Çağdaşlaşma" eserinde Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden günümüze kadar gelen çağdaşlaşma süreci anlatılmıştır. Kervan Yayınları tarafından yayınlanan İsmet Bozdağ'ın "Abdülhamid'in Hatıra Defteri" adlı eserinde 'in iç ve dış politikada takip ettiği siyasetin anektotları paylaşılmıştır. Müzeyyen Buttanrı'nın Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "İkdam Gazetesi'nin Kültür Hayatımızdaki Yeri, Şekil ve İçerik Özellikleri (1894-1900)" adlı yüksek lisans tezinden İkdam Gazetesi'nin içeriği ve bazı özellikleri konusunda yararlanılmıştır. Nesil Yayınları'na ait olan Adem Çevik'in yazdığı "Yıldız ve Ateş Böcekleri" adlı eserden araştırma dönemimizdeki bazı detaylar konusunda yararlanılmıştır. Fevzi Demir'in İmge Kitabevi tarafından yayınlanan "Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebûsan Seçimleri" adlı eserinde, doğusundan batısına Osmanlı Devleti himayesindeki farklı din ve ırklara mensup milletlerin hep birlikte yönetime katılma heyecanlarına yer verilmektedir. Ferit Devellioğlu'na ait Aydın Kitabevi'nin yayınladığı "Osmanlıca-Türkçe Lügat" dan araştırma sırasında karşılaşılan Osmanlıca kelimelerin çevirisi konusunda yararlanılmıştır. Yine D. Mehmet Doğan'ın Yazar Yayınları'nda bulunan "Büyük Türkçe Sözlük" eserinden de aynı konuda yararlanılmıştır. Cezmi Eraslan'ın "II. Abdülhamid ve İslam Birliği" adlı eseri Ötüken Yayınları tarafından yayınlamış ve bu eser, 'in İslamcılık rüyasını siyasi yönüyle detaylı bir şekilde ele almıştır. Cezmi Eraslan ve Kenan Olgun tarafından kaleme alınan "Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento" adlı eser, 3F Yayınları tarafından yayınlanmış olup bu eserde demokrasinin vazgeçilmez bir unsuru olan meclisin Osmanlı Devleti yöneticileri tarafından nasıl değerlendirildiği anlatılmıştır. Ufuk Gülsoy'un "Hicaz Demiryolu" adlı eseri İslamcılık rüyasının bir gereği olarak Sultan II. Abdülhamid'in diğer icraatleri ile birlikte verilmiş ve Eren Yayıncılık tarafından yayınlanmıştır. Mehmet Nuri İnuğur tarafından yazılan

ve araştırmanın en önemli kaynaklarından biri olan “Basın ve Yayın Tarihi” eser, dönemindeki basın yayının genel hatlarını çizerek İkdam Gazetesi’nin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Bu önemli eser Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları’nda yer almaktadır. Alpay Kabacalı’nın Cem Yayınları tarafından yayınlanan “Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayi” adlı eseri ile Literatür Yayınları’na ait “Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Matbaa, Basın ve Yayın” adlı eserleri dönemin basını ve matbaasına ışık tutarak yazılı basın hakkında önemli bilgiler vermiştir. Enver Ziya Karal’ın Türk Tarih Kurumu Yayınları tarafından yayınlanan “Osmanlı Tarihi” eserinin 8. cildi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1908 başlığı ile devrin siyasi yapısının anlatıldığı en temel eserdir. Kemal Karpat’ın “Panislamizm ve İkinci Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi” eseri Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları’na ait olup, bu eserde İslam Birliği ve hakkında yanlış bilinen bazı görüşler hakkında bilgiler verilmiştir. Şerif Mardin’e ait “Jön Türkler’in Siyasi Fikirleri 1895-1900” eseri İletişim Yayınları tarafından yayınlanmış olup bu eser, Jön Türkler’in meşrutiyeti ilanı konusunda yaptığı çalışmalara değinmiştir. Remzi Kitabevi tarafından yayınlanan Cevdet Perin’e ait olan “Tarih Boyunca Düşünce ve Basın Özgürlüğü” eser, Türk basınına düşünsel bir bakış açısı ile yaklaşılarak değerlendirmelerde bulunmuştur. İhsan Süreyya Sırma’nın Beyan Yayınları’ndaki “II. Abdülhamid’in İslam Birliği Siyaseti” adlı eseri araştırmanın bir diğer temel eseri olarak İslamcılık noktasında yapılan iç ve dış çalışmalara yer vermiştir. Bülent Tanör, Yapı Kredi Yayınları’na ait olan “Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri” adlı eserinde meşrutiyet anayasası ve Türkiye Cumhuriyeti anayasalarını araştırıp bir sentez oluşturmuştur. Ahmet İhsan Tokgöz’ün “Matbuat Hatıralarım (1888-1914)” eseri Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yayınlanmış ve dönemindeki basının içinde bulunduğu durumu matbaa hatıraları olarak anlatmıştır. Hıfzı Topuz’a ait “100 Soruda Türk Basın Tarihi” eseri Gerçek Yayınları tarafından yayınlanmıştır. Bu eser araştırmanın basın yönündeki en önemli temel eserlerinden biridir. Türk basınına özel hazırlanan yüz soruyu içeren eser, karanlık noktalara her yönüyle ışık tutmuştur.

2. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ SİYASİ GELİŞMELER

2.1. Siyasi Olaylara Genel Bir Bakış

Fransız İhtilali ile sanayi devrimi, çok uluslu bir yapıya sahip olması nedeniyle Osmanlı Devleti için büyük tehlike arz etmektedir. Bir taraftan Rusya'nın Panславizm projesini hayata geçirmek için Balkan uluslarını kışkırtması, diğer taraftan da Avrupa'nın gelişen sanayisi için hammadde ve pazar arayışında olması Osmanlı Devleti için en tehlikeli dış tehditlerdendir. Her ne kadar Rusya'ya karşı Avrupa'dan destek almak için Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı yayınlanıp mevcut bir denge siyaseti izlense de pek bir sonuç alındığı söylenememektedir. Nitekim Balkanlarda, Kuzey Afrika'da ve Ege'de ciddi toprak kayıpları yaşanırken, doğuda da büyük bir tehdit olan Ermeni sorunuyla mücadele edilmiştir. Denge politikasına Almanya üzerinden devam ettirilmek istendiyse de pek bir sonuç alınamamıştır. Ayrıca II. Abdülhamid öncesinde yaşanmaya başlayan lüks yaşam, israflar, üretimin durması ve beraberinde gelen maddi krizler dış borçların ödenememesine neden olmuştur. 1882 Muharrem Kararnamesi ile Duyun-u Umumiye (Genel Borçlar İdaresi) kurularak ekonomik sevk ve idaremiz Avrupalıların kontrolüne geçmiştir. Öyle ki faizlerini dahi ödemekte zorlandığımız önceki dönemlere ait borçlarımızın tahsili için devletin bazı vergi gelirlerine direkt el koyulmuştur (Ongunsu, 2001: 79). Bir yandan dıştaki sıkıntılar devam ederken, diğer yandan meşrutî yönetimin ayak sesleri duyulmaya başlanmıştır. Kısa süren Sultan Abdülaziz ve V. Murat saltanatlarından sonra siyasi boşluğun oluştuğu noktada şehzade Abdülhamid, verdiği meşrutiyet sözü ile jön Türklerin desteklerini alıp iktidara gelmiştir. II. Abdülhamid, söz verdiği meşrutiyeti ilan etmenin, anayasa ve meclis Osmanlı hukukunun temeli olan “Şer-i Şerif”e uygun olup olmadığını öğrenmek için yetkili İslam hukukçularından ilgili layihaları hazırlayıp kendisine sunmalarını istemiş ve bu konuda birçok alimden çeşitli fikirler ve yorumlar alıp değerlendirmiştir. En son İslam hukukundaki “Şura Meclisi” esas alınarak Ahmet Mithat Paşa başkanlığındaki Şuray-ı Devlet tarafından hazırlanan kanunlarda bazı değişiklikler yapılarak 23 Aralık 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilanına izin verilmiştir (Akgündüz, 1999: 323).

2.1.1. Kanun-i Esasi'nin İlanı

Tanzimat döneminde yetişen aydınlar arasında Fransız İhtilali'nin etkisiyle vatan, millet, hürriyet, eşitlik, hak, hukuk, meşrutiyet gibi kavramlar yayılmaya başlamıştır. Bu aydınlar Osmanlı Devleti'nin eski gücüne ulaşabilmesi için Müslüman ve Hristiyan Osmanlı vatandaşlarının tam bir eşitlik içinde ülke yönetimine katılmasını, meşrutiyet yönetiminin kurulmasını ve anayasa yapılmasını istemektedirler. Avrupalılar'ın Jön Türkler dedikleri Yeni Osmanlılar, bu düşüncelerini yaymak için cemiyet de kurmuşlardır. Padişah, verdiği söz üzere Mithat Paşa başkanlığında bir kurul oluşturup, Avrupa kanunlarından yararlanarak Kanun-i Esasi'yi hazırlatmıştır.

Jön Türklerin baskısı ve verilen sözün dışında meşrutiyetin ilan edilme sebeplerinden biri de kuşkusuz aynı yıl toplanan Tersane Konferansı'nda Avrupalılar'ın

iç işlerimize karışmasını engellemektir. Nitekim Tersane Konferansı, Rusya tarafından 1856 Paris Antlaşması'na dayanarak Osmanlı'nın bazı stratejik bölgelerinde ıslahat yapmasını öngören bir konferanstır. Fakat sonuçta konferansta alınan kararlar farklı amaçlar etrafında kümelenen Avrupa için pek bir şey ifade etmemiş, amaca ulaşılammış ve Avrupalılar yine Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etmeye devam etmişlerdir. Ayrıca büyük umutlarla Fransa ve Belçika kanunları esas alınarak hazırlanan Kanun-i Esasi; içtimai, demokratik bir ihtiyaç veya zorunluluktan değil, siyasi bir araç olarak alelacele hazırlandığından istenilen seviyede olmamıştır. Çünkü Kanun-i Esasi, ne meclis tarafından kabul edilmiş, ne de referandum ile oy çokluğuyla kabul edilmiştir (Aksun, 1994: 270). Temelde padişah talimatıyla Avrupa hukukunun Osmanlı'ya yansması şeklinde hazırlanan ve meclisleri sadece bir istişare mercii olarak gören Kanun-i Esasi; Memalik-i Devlet-i Osmaniye (1-7) Teba-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-u Umumiyesi (8-26), Vükela-yı Devlet (27-38), Me'murin (39-41), Meclis-i Umumi (42-59), Hey'et-i Ayan (60-64), Hey'et-i Mebusan (65-80), Mehakim (81-91), Divan-ı Ali (92-95), Umur-u Maliye (96-107), Vilayat (108-112) ve Mevadda-i Şetta (113-119) olmak üzere toplamda 119 madde 12 fasıldan oluşmaktadır (Aksun,1994,252). Hazırlanan Kanun-i Esasi, yeni ve eski vükela, askeri erkan ve ulemanın hazır bulunduğu Bayezid Meydanı'nda 23 Aralık 1876'da ilan edilmiştir. Tören sonrası sarayda padişaha teşekkür ziyaretleri yapıldığı gibi ülkenin her tarafında da benzer törenler yapılması ve camiler ile kiliselerde dualar edilmesi konusunda haber gönderilmiştir. Ayrıca tam bu sırada Balkanların durumunu görüşmek üzere toplanan Tersane Konferansı'na katılan Avrupalı devletlere, Kanun-i Esasi ilan edildiği için artık kendi sorunlarımızı kendimizin çözeceğine dair mesaj verilmişse de bu mesaj pek ciddiye alınmamıştır (Karal, 1983: 9).

Kanun-i Esasi, Meclis-i Mebusan gibi yeni bir müesseseyi de beraberinde getirmiştir. Kanun-i Esasi'ye göre Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan olmak üzere iki ayrı meclisin açılması gerekmektedir (Aksun, 1994: 241). Talimat-ı Muvakkat'e göre seçilen 69 Müslüman ve 46 Gayr-i Müslim olmak üzere toplam 115 mebustan oluşan Meclis-i Mebusan ile padişahın iradesiyle seçilen 26 üyeden oluşan Meclis-i Ayan Mart 1877'de sarayda toplanmıştır. Kardeşi veliaht Mehmet Reşad ve şehzade Kemaleddin Efendi ile birlikte meclise gelen Padişah, açılıştaki okunması gereken Nutk-u Hümayun'u okunması için sadrazama, o da mabeyn baş katibi Küçük Said Bey'e iletmıştır. Padişah, Nutk-u Hümayun'da Meclis-i Umumi'nin açılmasıyla ilgili memnuniyetini ifade ettikten sonra: "Devletlerin ve milletlerin ayakta kalmalarının ancak adaletle mümkündür. Osmanlı Devleti'nin de gücünün ve uzun süre zirvede kalmasının en önemli dayanağı yüce Allah'a ve adalete bağlılığından kaynaklanmaktadır. Ecdadımız Fatih Sultan Mehmet Han'ın din ve mezhep özgürlüğü konusunda gösterdiği hasassiyet ise herkesin malumudur" demiştir. Padişah, bu beyanında iki şey üzerinde durmuştur. Bunlardan biri meşrutî rejimin kendi eseri olduğu, diğeri de tüm ahalinin Osmanlılık etrafında birleşmesidir. Fakat bahsedilen bu birleşme kavmi ve dini ayrılıklar nedeniyle pek etkili olamamıştır (Aksun, 1994: 270).

Kanun-i Esasi'nin ilanı sonrası Sadrazam Mithat Paşa, meşrutî bir hükümetin başvekili gibi hareket etmesi, sarayın ve Mithat Paşa'nın köşkünün önünde halkın sevgi

gösterisinde bulunmasından anlaşılmaktadır. Ayrıca çeşitli cemaatlerin ruhani liderlerini ziyareti ve İstanbul basınının saltanatı yeren yayınlarda serbest bırakılması gibi sebeplerden dolayı Mithat Paşa, II. Abdülhamid tarafından olumsuz bir şekilde izlenmekteydi. Bununla birlikte Mithat Paşa'nın, kendisini istemeyen ve devirmek isteyen muhalefete karşı ya meclisten ya da padişahın güvencesi alması gerekmekteydi. Meclis henüz açılmadığı için aldığı sorumluluk ve yetkiler üzerine padişahın bazı isteklerde bulunarak padişaha yazdığı mektupta her şeyin üzerinde saydığı millet ve kanun terimlerine vurgu yapmıştır. Bu yöntemle aldığı sorumluluklar üzerine padişahın bir teminat almak istese de başarılı olamadığı gibi bu durum 'i oldukça rahatsız etmiştir. Saray efradıyla istişare eden padişah, saray efradından Mithat Paşa hakkında cumhuriyet rejimini kurmak istediği ve Mekke Şerifini de bu rejimin başına geçirmeye çalıştığı yönünde duyular almıştır. Netice itibariyle hem sadrazamlıktan alınmış, hem de Kanun-i Esasi'nin 113. Maddesi ilk kez uygulanarak Mithat Paşa yurt dışına sürgüne gönderilmiştir. Mithat Paşa'dan sonra ise Sadrazam olarak Ethem Paşa atanmıştır (Karal, 1983: 14).

Kanun-i Esasi, çok önemli iç ve dış olayların cereyan ettiği bir süreçte bazı kimselerin sihirli bir dokunuş olarak gördükleri bir tesirin aksine, memleketi maalesef yeni badirelerin eşiğine getirmiştir. Nitekim padişahın olabildiğince yetkileri kısıtlanarak gayri müslimlerin imtiyazları da saklı kalmak üzere tam bir eşitlik ile katılabilecekleri bir meclisin açılması mümkün olmuştur (Aksun, 1994: 255). Netice itibariyle Osmanlı'da parlamenter sisteme geçilip halk ilk kez seçme ve seçilme hakkını kullanıp padişahın yanında yönetime ortak olduysa da bu durum kısa sürmüştür. Nitekim meclis açıldıktan 1 yıl sonra 1877 'de Osmanlı-Rus Savaşı (93. Harbi) çıkınca meclisteki dağılımı ve meşrutiyet rejimini istemeyen II. Abdülhamid olağanüstü hal gerekçesiyle meclisi süresiz kapattığını ilan etmiştir. İşte bu tarihten sonra kimilerine göre "İstibdad", kimilerine göre de "Ulu Hakan" dönemi başlamıştır.

2.1.2. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) ve Berlin Antlaşması

19.yy'ın ilk yarısında Doğu Avrupa'da başlayan Panslavizm hareketi, küçük Slav topluluklarını Osmanlı Devleti'ne karşı güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Rusya, 1856 Paris Antlaşması'nda amaçlarının engellenmesi nedeniyle Panslavizm politikasına yeni bir boyut kazandırmakta ve zamanla bu politikasını bütün Slavları Rusya'nın liderliği altında birleştirip sıcak denizlere ulaşma şekline dönüştürmektedir. 1870'de İtalya'nın birliğini kurarak Avusturya ile savaşa başlaması, 1871 yılında siyasi birliğini kuran Almanya'nın da Fransa ile savaşa başlaması Avrupa'da güçler dengesinin bozulduğunun kanıtı sayılmaktadır. V. Murat'ın ölümü üzerine meşrutiyet sözü veren II. Abdülhamid'in tahta çıktığı sıralarda Sırbistan ve Karadağ zaten savaş halindedir. Sonraki süreçte de Balkanlarda kazanlar iyice kaynamaya başlamış ve bunu Bosna Hersek ve Bulgar isyanları izlemiştir. Belgrad'da basın açıkça Sırp, Hırvat, Bulgar ve Slovenlerin ayrı bir hakimiyet kurup Osmanlı Devleti'nden ayrılması yönünde yayınlar yapmıştır. Bu yayınlar Balkanlar üzerindeki dengelerde çıkar elde etmek isteyen Rusya ve Avusturya tarafından da desteklenmiştir. Nitekim Rusya, Panslavist bir politika ile

Balkanlardaki Slavları Türk hakimiyetinden kurtarmak için çaba gösterirken, Avusturya ise daha önce Almanlara ve İtalyanlara kaptırdığı orta ve güney Avrupa'yı alarak eski prestijini yeniden kazanmak için mücadele etmektedir. Almanya, Balkanlarda bir çıkarı olmamasına rağmen Fransa'nın Rusya ve Avusturya ile ittifak kurarak kendisine karşı bir intikam savaşı hazırlıklarına girmesini engellemek adına bu devletlerin Balkanlarda sürekli çatışma içinde olmasından yana idi. İngiltere ise Balkanlarda tek söz sahibi olmayı istemektedir. Fakat bu pek mümkün görünmediği için en azından Osmanlı Devleti'ni Balkan uluslarına karşı tavizler vermeye zorlamakla kısmi bir denge kurmaya çalışmıştır.

Gerilla taktiğiyle savaşan Balkan uluslarına karşı alınan askeri tedbirler isyanı bastırmaya yetmeyince Osmanlı Devleti, Balkan uluslarıyla anlaşma yoluna gitmek istemiştir. Fakat Rusya ve Avusturya gizlice Balkan uluslarını desteklediği için anlaşma bir türlü sağlanamamıştır. Sultan Abdülaziz'in vefatından sonra tahta çıkan V. Murat, Balkanlarda genel af ilan etme yolunu tercih etmişse de Panslavist politika bunu engellemiştir. Rusya'nın kışkırtmasıyla vergisini ödemeyen Hersekli köylülerin başlattığı ilk isyan ile beklenen kıvılcım ortaya çıkmıştır. Daha sonra diğer Balkan uluslarının da destek vermesiyle 1876 yılında Balkan bunalımı süreci başlamış ve Rusya, Avrupa'da "Hristiyanlar katlediliyor" şeklinde bir kamuoyu oluşturmuştur. Ardından Sırp ve Karadağlılar resmen Osmanlı'ya savaş açmıştır. Osmanlı Devleti, devam eden savaşı hem Sırlara hem de Karadağlılar'a karşı galip gelerek tamamlamayı başarmıştır. Fakat bu şekilde işleri yolunda gitmeyen Rusya ve İngiliz hükümetleri elçilik vasıtasıyla bir beyanat yapmıştır. Buna göre; Osmanlı Devleti'ne derhal muharebeyi durdurmaları gerektiğini ve aksi takdirde Rusya'nın Slav olması münasebetiyle savaşa müdahil olacağını bildirmişlerdir. Diğer Avrupalı devletler de bu önergeyi destekleyerek savaşın başından beri takındıkları tarafsızlık tutumlarından vazgeçmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin cevabı ise mütarekeyi kaldırmanın şartı olarak Sırp Beyi'nin İstanbul'a gelip padişaha tanzimlerini sunması, işgal edilen kalelerin geri verilmesi ve milis askerlerinin terhis edilmesi şeklinde olmuştur. Fakat İngilizler başta olmak üzere Avrupalı devletler bu şartları reddedip kendi şartlarını sunmuşlardır. Buna göre; Sırbistan ve Karadağ'ın savaştan önceki imtiyazlarına devam edilmesi, Bulgaristan'a ıslahat yapılması ve Bosna-Hersek'e de muhtariyet verilmesi istenmiştir. Osmanlı da bu şartları reddederek Avrupalı devletlerin daha fazla iç işlerimize karışmasını engellemek için yukarıda bahsettiğimiz Kanun-i Esasi'yi yayınlama ve Meşrutiyeti ilan etme yoluyla Balkanlarda barışın tesisi sağlanmaya çalışmıştır (Karal, 1983: 22).

Sırp kuvvetleri, yeniden Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçtiyse de yine bir sonuç alamayınca bağımsız Sırbistan'ı kurmak için çareyi Rus Çarından yardım istemekte bulmuştur. Bu yardıma dünden razı olan Rusya, elçilik vasıtasıyla Osmanlı Hükümeti'ne 48 saatte cevaplamak üzere, Sırbistan ve Karadağ ile anlaşmaya varılmadığı takdirde derhal İstanbul'daki elçiliğini kapatacağını ve bunun sorumluluğunun Osmanlı'da olacağını içeren bir ültimatoma vermiştir. Buna red cevabı vermenin açıkça Rusya ile savaşa girmek olduğunu ve bu durumda hiçbir Avrupa devletinden yardım alamayacağını, üstelik askeri ve mali durumun böyle bir savaşa

müsait olmadığını istişare eden Osmanlı Hükümeti, Sırbistan ve Karadağ ile mütareke yapmaktan başka çare bulamamıştır. Aynı yıl Kanun-i Esasi'nin yayınlanmasıyla iç işlerine karışılmasını engelleyemeyen Osmanlı Hükümeti, 1876'da İstanbul (Tersane) Konferansı'na katılmıştır. Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya ve İtalya'nın katıldığı konferansta her devletin, bir tanesi İstanbul'daki elçisi olmak üzere ikişer delege ile temsil edilmesi kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti'ni Hariciye Nazırı Saffet Paşa ile Berlin Elçisi Ethem Paşa'nın temsil etmesine karar verilmiş ve konferans nihayet 23 Aralık 1876'da Kasımpaşa Bahriye Nezareti binasında toplanmıştır. Bahriye Nazırı Saffet Paşa, konferans esnasında Haliç'in öte tarafında meşrutiyetin ilanı şerefine atılan kutlama toplanının sesini duyan heyete; bu top seslerinin meşrutiyetin habercisi olduğunu ve artık Osmanlı Devleti'nde her tebaanın eşit olarak yönetimde bulunacağından bu konferansa lüzum olmadığını anlatmıştır. Burada anti parantez üzerinde durulması gereken bir detay söz konusudur. Şöyle ki; meşrutiyetin konferansa yetişmesi için elçilere bilgi verilmeden ve elçiler törene davet edilmeden hızlıca ilan edilmek istenmesi bir hata idi. Nitekim Tanzimat Fermanı, daha önce elçilerin davet edildiği bir törende ilan edildiği için Avrupa'da daha çok ses getirmişti. Bu nedenle ki meşrutiyetin ilanının, elçilerin katılmadığı bir törenle oldubittiye getirilmesi konferansa katılan Avrupalı diplomatların yeterince dikkatini çekmediği gibi Avrupalılar bunu pek ciddiye de almamışlardır. Zaten konferansın işleyiş programında herhangi bir değişiklik olmadan olağan görüşmeler devam etmiştir (Kartal, 1983: 30).

İstanbul Konferansı görüşmelerine Kanun-i Esasi ve Meşrutiyetin ilanı ile atak yapmayı planladığımız hamlemiz sonuçsuz kaldığı için , konferansa sunulmak üzere Mithat Paşa vasıtasıyla bir muhtıra göndermiştir. İçeriğinde Bulgaristan'da iddia edilen zulmü incelemek üzere bir komisyonun hazırlanması, Kanun-i Esasi ile uyuşan ıslahatların yapılması ve Kanun-i Esasi'deki Hristiyan tebaaya vaat edilen ıslahatların yapılması için bir süre istenmesi gibi konular bulunmaktadır. Fakat Mithat Paşa bu muhtırayı kendisi için bir sunum programı sayıp, konferansa resmi bir muhtıra şeklinde sunmamıştır. Eğer Mithat Paşa öyle yapmış olsaydı Kanun-i Esasi Avrupa güvencesine alınacak ve II. Abdülhamid meclisi kapatıp doğrudan kendi iradesini ortaya koyamayacaktı. Avrupalılar, Osmanlı'ya pek güvenmediği için ortak bir ıslahat programı çıkarıp Osmanlı Devleti'ne sunmuşlardır. Osmanlı heyeti tarafından ağır maddeler içerdiği için sıcak bakılmayan ıslahat maddelerinin kabulü için Osmanlı yönetimine bir haftalık süre verilmiş, aksi takdirde Osmanlı yönetimi elçiliklerin kapatılması ile tehdit edilmiştir. Karar vermek üzere Mebusan Meclisi toplanmış ve meclise üst düzey katılım gerçekleşmiştir. Mebusan Meclisi'nde Eski Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa : *“Hayat ruhla kaimdir. Devletin ruhu istiklaldir. Sözü edilen teklifler de devletimizin ruhunu izale ederek bizi ruhsuz bizi kalıba dönüştürür. İstiklali kalmayan bir devlet için beka farz olursa bile namussuz yaşamak caiz değildir”* (A.Mithat, 1878: 91) demiş ve Mebusan Meclisinin geneli de bu yönde rey kullanmıştır. Bunun üzerine Avrupalılar elçiliklerini kapatıp Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerini kesmişlerdir. II. Abdülhamid ise Avrupalılar ile tekrar diplomatik ilişki kurma adına en çok Rusya diplomatlarıyla sorun yaşayan ve konferansın başarısızlıkla

sonuçlanmasından sorumlu tutulan Mithat Paşa'yı görevden almıştır. Boşalan sadrazamlık görevine yukarıda bahsedildiği gibi diplomatik tecrübe sahibi olan Berlin Elçisi Ethem Paşa getirilmiştir.

Bir süre sonra Rusya ve İstanbul Konferansı'na katılan diğer devletler ile Osmanlı Devleti arasında 31 Mart 1877'de bu kez Londra'da bir Protokol yapılmıştır. Rusya'nın savaş için bir bahane olarak gördüğü açık olan bu protokolda de benzer konular ele alınmıştır. Yine bu kararlar da Mebusan Meclisi'nde oy çokluğuyla reddedilince artık Rusya ile savaş kaçınılmaz olmuştur. Nitekim Rus Prensi Korçakof, 19 Nisan 1877'de Osmanlı'ya savaş açtığını bir beyanname ile Avrupa'ya resmen bildirdikten sonra 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) fiilen başlamıştır. Osmanlı Devleti, savaş planlarını birinci hat Tuna Nehri ve ikinci hat Balkanlar olmak üzere savunma savaşı üzerine hazırlamıştır. 1856 Paris Antlaşması gereği Karadeniz tarafsız sayıldığı için Karadeniz kıyılarından saldırı beklenmemektedir. Ayrıca Çanakkale Boğazı'ndan geçişi önlemek için boğaza torpiller dökülmüştür. Ruslar ise, bir yandan Tuna'yı geçip Dobriçe'ye ulaşmak, diğer yandan da Rusçuk üzerinden Edirne'ye ulaşmak istemekle birlikte, bu hedeflerini maalesef büyük ölçüde gerçekleştirmeyi başarmışlardır. Fakat Bulgaristan ve Balkanlara giden yolların kesiştiği Plevne'yi almak istediklerinde burada hiç beklemedikleri bir mukavemet ile karşı karşıya kalmışlardır. Çünkü şanı büyük Osman Paşa, Plevne'de Rus taarruz ordularını iki kez yenilgiye uğratmayı başarmıştır. Kaçan Rus ordularını takip edip Rusları Tuna Nehri'nin ötesine püskürtmeyi planlayan Osman Paşa, maalesef Yıldız Sarayı'ndan gelen yanlış direktiflerle engellenmiştir. Belki taarruz etmemesi yönünde emir gelmemiş olsaydı Rusların gücü kırılıp toparlanmaları zorlaşacaktı. Ne acıdır ki Osmanlı'da harbin başkomutanının olmaması, savaşın uzaktan ve savaş şartları çok da iyi bilinmeden yanlış yönetilmesi hezimetini getirmiştir. Plevne Fatihisi Osman Paşa'yı çembere alarak kuşatma yapıp, dışarıdan tüm bağlarını keserek teslim almayı düşünen Rusya; bu amacına ancak imkansızlıklar içinde boğulan ordunun çaresizliği sayesinde ulaşabilmiştir. Netice itibarıyla 42.000 kahraman Osmanlı askeri ile 130.000 kişilik Rus ve Romanya ordularını perişan eden Osman Paşa, Plevne Gazisi namı ile tarihteki yerini almayı başarmıştır (Karal, 1983: 49-50).

Bir yandan batıda Edirne'ye kadar ulaşan Ruslar, diğer yandan da doğuda Ardahan, Kars ve Doğu Bayezid'e kadar olan yerleri işgal etmişlerdir. Erzurum önlerine kadar gelen Rus askerleri burada da bir başka destansı kahraman ile karşılaşmıştır. Halkı Ruslara karşı harekete çağıran Nene Hatun'un desteği ile Ruslar, Aziziye tabyaları civarında durdurulmuştur. 1856 Paris Antlaşması gereğince Avrupa devletleri yardıma çağrılınsalar da İngiltere ve Fransa bu çağrıya kulak tıkamışlardır. Osmanlı, iki ateş arasında kaldığından Edirne önlerine gelen Ruslara antlaşma teklif edilmiş ve bu durum Ruslar tarafından kabul edilerek sıcak savaş sona erdirilmiştir. II. Abdülhamid, eski Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa'ya bir layiha hazırlatıp devletin itibarı ve hukukunu koruyarak, gayri müslimlerin haklarını koruma bahanesiyle iç işlerimize karışılmamasına dayalı bir antlaşma metni hazırlatmıştır. Fakat bu kolay olmayacaktır. Çünkü Ruslar hemen mütareke istemeyerek, Edirne ve İstanbul'u tehdit ederek masaya daha güçlü oturmaya çalışmışlardır. Padişah ve ulema, Rusları İstanbul'a cesedimizi

çiğnetmeden sokmayız şeklinde sert çıkarken Mebusan Meclisi Astarıcılar Kethüdası Ahmet Efendi ise Şimdiye kadar savaşla ilgili bizim fikrimize müracaat edilmediği için işler zora girince de olacıklardan meclis sorumlu değildir diyerek meclisi temize çıkarmak istemiştir. Bu duruma çok hiddetlenen , Sait Paşa'ya savaşa girmenin genelin kararı olduğu ve savaş sırasında da genelin kararının dışına çıkılmadığını belirterek cevap vermiştir. Buna rağmen direnen Ahmet Paşa'ya dönerek ayağa kalkan şunları söylemiştir (Karal, 1983: 63) : Şu efendi evvela meclisi benim topladığımı bilmiyor. Eğer Ruslar'ın gönderecekleri fırkanın İstanbul'a girmesi bu mecliste kabul edilmezse ben içinizde bana uyanlar ve arkama düşenler olursa birlikte, olmazsa da tek başıma dinim ve milletim adına Rus karargahına gidip komutanlarını öldürüp daha sonra da cesedimi onların bulunduğu yerde bırakırım (Celaleddin, 1327: 72) Bu sözlerden sonra padişah meclisten dışarı çıkmıştır. Nihayet Ruslar ile Ayastefanos (Yeşilköy) mevkiinde barış metni imzalanmıştır. Mütareke, Osmanlı'yı temsilen Hariciye Nazırı Saffet Paşa ve Berlin Elçisi Sadullah Bey ile Rusya'yı temsilen Kont Ignatief ve Nelidof arasında yapıldı. 29 maddeden müteşekkil bu antlaşma ile Rusların boğazlar ve Bulgaristan ile Balkanlar üzerinden Slavlara karşı ciddi bir hakimiyet kurması demek Rusya'nın "Şark Meselesi"ni tek başına çözmesi demektir. Bu da ne İngiltere-Fransa'nın ne de Avusturya'nın çıkarlarına uygundu. Bu nedenle Avrupalılar tarafından her ne kadar Rusya istemeyerek kabul etse de Ayastefanos Antlaşması'nın yeniden düzenlenmesine karar verilmiştir. Çünkü Rusya bu teklifi reddetmesi halinde enerjik bir Avrupa baskısıyla karşı karşıya kalacaktı. Bu arada mütareke için yeniden düzenleme kararı çıkınca İngiltere Osmanlı'ya masada siyasi olarak yardım etmesi karşılığında geri dönülmez bir şey istemiştir. Bu istek İngilizlerin sömürge yolları için hayati değer taşıyan Kıbrıs idi. Nihayetinde Osmanlı yönetimi Kıbrıs'ı geçici üs olarak İngiltere'ye vermeyi kabul etmiştir.

Rusya, İngiltere, Avusturya ve Osmanlı Devleti arasında yeniden görüşmelerin başlamasına ve bu görüşmelerin Alman Prensi Bismark'ın daveti üzerine Berlin'de yapılmasına karar verilmiştir. Konferansa Osmanlı'yı temsilen Kara Todori Paşa, Mehmet Ali Paşa ve Berlin Elçisi Sadullah Bey ile Rusya'yı temsilen Başvekil Korçakof ve Londra Elçisi Şuvalof katılmıştır. 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile şu maddelere imza atılmıştır.

1. Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız olacak,
2. Büyük Bulgar Krallığı yerine Bulgaristan üç idari bölgeye ayrılıp Osmanlı Devleti idaresinde kalacak,
3. Kars, Ardahan, Batum Rusya'ya, D. Bayezid ise Osmanlı Devleti'ne bırakılacak,
4. Girit ve Ermeni coğrafyasında ıslahat yapılacak,
5. Bosna-Hersek Osmanlı Devleti toprağı sayılacak, fakat yönetimi geçici olarak Avusturya'ya bırakılacak,
6. Osmanlı Devleti savaş tazminatı ödeyecek,
7. Teselya'ya kadar olan yerler Yunanistan'a bırakılacak (Karal,1983:76-79).

Altına imza atılan bu taahhütler, Osmanlı Devleti'nin hakimiyet gücünü büyük ölçüde yitirdiğini ve Avrupalı devletlerin müdahalesine daha açık hale geldiğini

göstermektedir. Bu tarihten sonra için iki yol vardı. Birincisi; Meşrutiyet yönetimini genişleterek her ırktan Osmanlı vatandaşına yönetimde hak vererek bağlılığı arttırıp ayrılık fikirlerini önlemek. İkincisi ise; güçlü bir Avrupalı devletin desteğiyle ayakta kalmaya çalışmaktı. Nitekim Osmanlı devleti bu politikaya yabancı değildi. Çünkü önce Fransa ve Rusya ve daha sonra İngiltere ile denge politikasını uygulamış ve kısmen başarılı olmuştu. Fakat 93 Harbi'nden itibaren bu devletlerin Osmanlı politikası destekleme değil parçalama olarak değiştiği için denge siyaseti uygulamak çok zorlaşmıştır. Öyleyse çare Osmanlı Devleti'ni parçalama politikası olmayan başka bir Avrupalı devletle işbirliği yapmakta bulunmuştur. Hal böyle olunca ibreler Berlin Konferansı'nda her ne kadar Osmanlı Devleti'ni desteklemese de en azından bir çıkar da elde etmeyen Almanya'yı göstermiştir (Karal, 1983: 79). İslamcılık politikası içerisinde de anlatıldığı gibi Almanya ile geliştirilen bu stratejik ortaklığın ileriki bir sonucu da Hicaz-Yemen Demiryolu Projesi olmuştur.

2.1.3. Ermeni Sorunu

Osmanlı Devleti coğrafyasında özellikle de Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler her yerde Türk nüfusundan daha azdır. Dağınık olarak yaşadıkları için üç kilise etrafında toplanmışlar ve bu nedenle mezhep yönüyle de birliktelikleri olmamıştır. Yine dağınık olarak yaşamalarına bağlı olarak Balkanlarda yaşayan diğer Hristiyan milletler gibi kültürel özelliklerini koruyamamış, zamanla Türk kültürünü benimsemişlerdir. Çoğunluğu Türkçe konuşan Ermenilerden papaz ve aydınlardan özellikle Ermenice konuşmak isteyenler dahi konuşmalarında Türkçe kelimeler kullanmaktaydı. Köylerde yaşayan Ermeniler genelde çiftçilikle uğraşırken, şehirlerde yaşayanlar ise sarraflık, kuyumculuk ve müteahhitlik gibi işlerle uğraşmışlardır. Askerlik mecburiyetleri olmayan Ermeniler, düşük bir vergi ile yükümlü idiler. Bu sayede işlerinin başından ayrılmadıkları için Müslümanlara göre hayat seviyeleri daha refaktır. Millet-i Sadıka olarak anılan ve yıllarca huzur içinde Müslümanlarla birlikte yaşayan Ermeniler ile II. Abdülhamid devrinde 93 Harbi'ne kadar herhangi bir sorun yaşanmadığı için Osmanlı Devleti Ermeni sorunu diye bir şey yoktu. Fakat 93 Harbi'nde Ruslar'ın Kuzeydoğu Anadolu'da yaptığı işgaller sırasında bu şehirlerde yaşayan Ermenileri bağımsızlık için kışkırtmasıyla birlikte Ermeni Meselesi dediğimiz sorun başlamış ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışına dek sürmüştür. Zaten hem Ayastefanos Antlaşması'nda hem de Berlin Konferansı'nda Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapılması isteği bu projenin sonucudur. Bu tarihten itibaren sadece Rusya'nın değil Avrupalı diğer devletlerin de kışkırtmalarıyla Ermeniler, kanlı olaylara neden olmuşlardır (Karal, 1983: 127).

İngilizler; Rusya'nın bu coğrafyalarda tek başına hakim olup, güneye inerek İngiliz sömürge yollarını tehdit edebilme ihtimaline binaen doğuda Ermeni milleti ve coğrafyasını kullanmak istiyordu. İngilizler bu çerçevede Ermeni meselesini kendi davaları olarak görüp sahip çıkmışlar ve Ermenilerin herhangi bir talebi olmadan Berlin Konferansı'nda 61. madde ile Ermenilere ıslahat yapılması isteği bu politikanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Karal, 1983: 127). Avrupa'nın Ermeniler adına istediği 61.

maddede bahsedilen ıslahatları yapmak için Doğu Anadolu'ya General Baker, Denizci Süleyman Paşa ve Şuray-ı Devlet Reisi Sait Paşa'dan oluşan bir tahkik heyeti gönderilmiştir. Bu gelişme 3 Ekim 1880'de Avrupalı Devletlere bir nota verilerek Erzurum, Van Bitlis ve Diyarbakır illerinde ıslahat yapılacağı şeklinde duyurulmuştur. Islahatlar; polis ve Jandarma'nın düzenlenmesi, mahkemelerin düzenlenmesi ve yenilenmesi, adliye memurlarının seçilmesi, gümrük, posta ve telgraf geliri bu dört vilayetin genel bütçesine eklenmesi ve yapılan bu ıslahatların bir Müşir aracılığı ile kontrol edilmesi şeklinde ilan edilmiştir (Bayur, 1952: 30). Balkanlarda Hristiyan halkın Müslümanlara yaptıklarına Anadolu'da da Ermeniler eklenince tüm bu gelişmeler Sultan Abdülhamid'i yeni çıkış yolları aramaya sevk etmiştir. Devlet erkaniyla birlikte II. Abdülhamid, yeni bir dış politika belirlemişlerdi ki bunun adı "İslamcılık" olmuştur. Bu tarihten sonra İslam birliği sağlanması halinde devletin bu zorlu süreçten çıkabileceği temel düstur olmuştur (Karal, 1983: 134).

İngiltere her ne kadar Ermeniler için ıslahat yaptırmış olsa da Ermeniler için, kendilerinin bir faaliyet yapmamaları halinde müdahalelerinin sınırlı kalacağını bilmekteydi. Bu nedenle Balkanlarda olduğu gibi Ermenilerin harekete geçip karışıklık çıkarmaları ve çatışma halinde de İngiltere'den yardım istemeleri gerekmektedir (Washburn, 1915: 201). Bu nedenle İngilizler, Ermenilere daha teşkilatlı olup isyan faaliyetlerini yönlendirmeleri için 1887'de Hınçak Ermeni İhtilal Cemiyeti'ni, 1889'da buna ilaveten de Taşnak Cemiyeti'ni kurdurmışlardır. Hınçak komitesi organizesiyle Kumkapı'daki Patrikane Kilisesi'nde 30 Ekim 1895'de toplanan Ermeniler, Osmanlı Devleti yönetiminden şikayetçi olduklarını belirten nutuk hazırlayarak sadrazama vermek üzere kalabalık bir toplulukla Bab-ı Ali'ye gelmişlerdir. , Avrupalılar'ın yeni bir infial var diyerek müdahale etmemesi için bu duruma silahlı müdahale etmekten çekinmesi sonrasında farklı bir sorun ortaya çıkmıştır. Devletin müdahale etmemesi nedeniyle Müslüman halk, Ermenilere karşı kendisi harekete geçmiş ve bu durum İstanbul'da üç gün boyunca kanlı olaylara sahne olmuştur. Benzer olaylar yurt genelinde bazı illere de sıçramıştır. Bu noktada İngiltere'nin istediği olmuş ve bu olaylar üzerine Avrupalılar Osmanlı Devleti'ne karşı baskılarını arttırmıştır. ise baskılar sonrası Sadrazam Sait Paşa'yı azlederek yerine Kamil Paşa'yı getirse de bu durum pek bir çözüm olmamıştır. Nitekim Ermeniler tarafından, olayları daha kapsamlı hale getirmek ve Hınçak Cemiyeti tarafından çeşitli bölgelerde faaliyetler tertiplemek için 1896'da İstanbul, İzmir, Adana, Van, Tokat, Samsun, Kilis, Harput, Antep, Bulgaristan, Romanya, Kıbrıs, Halep ve Mısır'dan temsilcilerin katıldığı büyük bir kongre organize edilmiştir (Karal, 1983: 136). Neticede Osmanlı coğrafyasında birçok isyan çıkarma kararı alınarak İngilizlerin işi kolaylaştırılmıştır ve Ermeni Sorunu, I. Dünya Savaşı sonrasında Milli Mücadele döneminde Kazım Karabekir'in Doğu Cephesi'nde Ermenilere karşı kazandığı zafer neticesinde 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması'na kadar devam etmiştir.

2.1.4. Toprak Kayıpları

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı aslında çözümlenin bir başlangıcı gibidir ve Avrupalıların tabiriyle ortada bir hasta adam vardır. İngiltere ve Fransa karşılıklı anlaşıp, Rusya ile de işbirliği yaparak Osmanlı Devleti'nin stratejik coğrafyası üzerinde çeşitli paylaşımlarda bulunmuşlardır. Buna karşılık Osmanlı, artık denge politikasını dış politikada Almanya ile sürdürmeye çalışırken aynı zamanda İslamcılık fikri de bir diğer çıkış noktası olmuştur. Fakat bu tedbirler çok de etkili olamamış ve Devlet-i Aliye'nin umumunda bir otorite boşluğu yaşanmıştır. Bunu fırsat bilen devletler birbiri ardına Osmanlı Devleti'nin çeşitli topraklarına saldırmış ve ganimet bildikleri yerleri işgal etmişlerdir. Kuzey Afrika, Akdeniz ve Balkanları içine alan bu işgal çemberi 'i oldukça zor durumda bırakmıştır.

1571'de Osmanlı Devleti'ne katılan ve uzun yıllar eyalet olarak vezir statüsündeki paşalar tarafında yönetilen Tunus, gerileme dönemindeki sıkıntılar sonucunda seçime dayalı Bey statüsündeki idarecilerle yönetilmiştir. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiliz ve Fransızlara ekonomik bazı imtiyazlar verildiği için Tunus'ta yabancı nüfus artmıştır. Özellikle İngilizler havagazı, su işleri ve demiryolunda, Fransızlar kredi kurumlarında, İtalyanlar ise ziraat işçileri ve ameleler konusunda Tunus'ta söz sahibi olmuşlardır. Bu ülkeler Tunus'ta konsolosluk açarak bölge halkının menfaatini temin edip burada söz sahibi olmak isterken, aynı zamanda ileriye dönük Tunus'u kendi ülkelerinin topraklarına katma amacı da gütmüşlerdir. Fransa, 1830'da Cezayir'i işgal ederek Tunus'a komşu olmuş ve bu yönüyle Tunus ile ilişkilerini geliştirme fırsatı bulmuştur. İtalya siyasi birliğini tamamlar tamamlamaz sömürge arayışına girince coğrafi yakınlığıyla Tunus, İtalya'nın dikkatini çekmiştir. İtalya, Tunus'ta bulunan 10.000 İtalyan nüfusuna güvenerek bu bölgeyi almak istemiştir. İngiltere, gözü Ortadoğu'da olduğu için Kuzey Afrika'ya pek ilgi göstermese de buraya yerleşmesi muhtemel bir Fransa ve İtalya'nın Akdeniz'de kendi çıkarlarına aykırı bir durum oluşturmaması adına Tunus için kontrollü davranmıştır (Karal, 1983: 83).

Karadağ'ın Osmanlı Devleti ile arasındaki zayıf bağlar nedeniyle Paris Antlaşması'na muhtıra göndererek kendisinin Osmanlı Devleti'nden ayrı sayılmasını istemesi gibi Tunus'un da muhtemel bir Avrupa devletinin baskısıyla aynı istekte bulunma ihtimali Osmanlı'yı düşündürmüştür. Bu nedenle Osmanlı yönetimi, Tunus üzerindeki hakimiyet haklarını güçlendirmek adına bazı çalışmalara başlamıştır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti, Tunus üzerindeki hakimiyet haklarının bir kısmını tebaanın bağlılığını arttırmak adına Mehmet Sadık Paşa'ya verme kararı almıştır. Bu konudaki fermana göre; Tunus her yıl Osmanlı'ya vergi verecek, daha önce de olduğu gibi hutbeler Padişahın adına okutulacak, bayrağın şekli ve rengi aynı kalacak, basılacak parada Padişahın tuğrası olacak, Osmanlı herhangi bir savaşa girince asker gönderecek, bunun dışında mülki, askeri ve adli memurları tayin ve azil görevleri Tunus Beyleri'ne ait olacaktır. Bu ferman ile Osmanlı hükümeti, Tunus'un bağlılığını arttırma amacının yanında Tunus Beyleri'nden çok Çerkez asıllı olup İstanbul'da eğitilen, Avrupa tahsili

görmüş, Bab-ı Ali ve Tunus arasındaki ilişkilerde önemli rol oynayan Hayrettin Paşa'ya güvenmektedir. Hayrettin Paşa, Tunus'un Osmanlı Devleti'ne bağlılığına sonuna kadar destek vermiş biri olarak çalışmış fakat bir süre sonra bazı engellemelerle karşılaşmıştır. Tunus Beyi olarak göreve gelen rahat düşkünü ve cahil biri olan Mustafa İsmail Bey, İngiliz ve Fransız konsolosluklarının etkisinde kalan birisidir (Karal, 1983: 84). Bu yönüyle konsolosluklar, Mustafa İsmail Bey'i Hayrettin Paşa'nın Tunus Beyliği'ni Osmanlı'ya teslim edeceği iddiasıyla sürekli korkutmakta ve Tunus Beyi'nden Hayrettin Paşa'yı istifa ettirmesini istemekte idi (İnal, 1964: 123). Nitekim Tunus Bey'i, fermana ve Bab-ı Ali'nin tespit ettiği beklentiye göre 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı'ya 12.000 kişilik askeri bir kuvvet gönderilmesi gerekmekte iken bunu göndermeyerek Hayrettin Paşa'yı görevinden azletmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin imajı Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında ciddi manada sarsıldığı gibi Tunus ile ilgili planları da bozulmuştur.

Berlin Kongresi sırasında Fransa, pay alamadığından dolayı delegelelere sitem etmiştir. Almanya'da Bismark ise, Alsas-Loren'in acısını unutturup sömürge için Avrupa kıtası dışına yöneltmek adına Fransa heyetine bir teklifte bulunmuştur. Gizli yapılan bu teklife göre Fransa'nın Tunus'u alması durumunda Almanya'nın buna herhangi bir tepki göstermeyeceğini taahhüt etmiştir. Ayrıca İngiliz Hariciye Nazırı Salisbury de İngiltere adına aynı taahhütte bulunmuştur. Osmanlı ise Balkanlardaki Karadağ'ın küçük bir liman bölgesinin kendisinde kalması için mücadele ederken koskoca Tunus eyaletinin akıbetinden maalesef habersizdir. İtalya'nın da Tunus ile ilgili planlarını bilen Fransa erken davranarak daha önce işgal ettiği Cezayir ile Tunus arasındaki sınır çatışmalarını ve Tunus'taki Krumir Kabilesi'nin Cezayir'e saldırmasını bahane ederek 4 Nisan 1881'de 20.000 kişilik bir orduyla "Hudut Asayışı" adı altında Tunus'u işgal etmiştir. Bunun üzerine Tunus Bey'i 12 Mayıs 1881'de imzaladığı Bardo Antlaşması ile Fransız hakimiyetini maalesef kabul etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti, Fransa işgaline karşı herhangi bir müttefiki olmadığından mukavemet edememiştir. Sadece hukuki yollardan Berlin Antlaşması'nın maddelerinin ihlal edilmesini ve Tunus Beyi'nin dış işlerde herhangi bir devletle antlaşma yapmasının hukuki olmadığını belirtmekten başka bir şey yapamamıştır (Karal, 1983: 85-86).

Yavuz Sultan Selim Han tarafından Osmanlı topraklarına dahil edilen Mısır ise gitgide otoritesini kaybeden Osmanlı Devleti için tehlike sinyallerinin verildiği bir diğer yerdir. Mehmet Ali Paşa isyanı sonrasında Avrupalıların müdahalesiyle Mısır'ın yönetimi Mehmet Ali Paşa'nın sülalesine verilerek saltanat şeklini almış ve daha sonra Hidivlik ile yönetilmiştir. Hidiv İsmail Paşa, Sultan Abdülaziz ve devrin sadrazamlarına gönderdiği hediyelerle güvenlerini kazanmaya çalışmış ve bu suretle serbestliğini sağlamıştır. Mısır'ı daha bayındır hale getirebilmek için plansız ve bütçe hazırlamadan Avrupalı devletlerden aldığı borçlarla fabrikalar, yollar ve Mısır'ın ihtiyacından daha fazla bir ordu kurmaya çalışmıştır. Suriye, Irak ve Sudan'ı da içine alan büyük bir Afrika ülkesi kurmak için yaptığı bu çalışmalarda Mısır'a çok sayıda yabancı sermaye ve siyasi nüfus girişi olmuştur. Fakat zamanla alınan borçların faizlerini dahi ödeyemeyen Mısır ekonomisi gitgide Avrupalıların kontrolüne girmiştir. Nitekim 1872'de Mısır'ın yıllık geliri 9,5 milyon lira iken, yaklaşık 100 milyon liralık borcun

faizinin dahi 7,5 milyon lira olması için vahametini ortaya koymaya yetmektedir. Zaten Fransız ve İngiliz delegelerinden oluşan mali bir komisyonun Mısır'ın ekonomisini kontrol altına alması ve 1878'de Mısır hükümetine birer Fransız ve İngiliz nazırın atanması uzun sürmemiştir. Böylece Büyük Mısır Devleti hayaliyle çıkılan yolda ne yazık ki hüsrana ile biten bir süreç başlamıştır (Karal, 1983: 88).

Hidiv İsmail Paşa'nın kendi rahatından taviz vermemesi ve Avrupalıların yerli memur ve subayları görevden alarak masrafları kısıtlamak istemeleri Mısır halkının tepkisine neden olmuştur. Hidiv İsmail Paşa ise, halkın yönetimdeki yabancı nazırları istememesi nedeniyle onları görevden almıştır. Bu durumda İngiltere ve Fransa, konsolosluklar vasıtasıyla taahhütlerine uymayan Hidiv İsmail Paşa'ya görevinden istifa etmesi için baskı yapmışlardır. Hidiv İsmail Paşa ise çareyi Mısır'ın Osmanlı mülkü ve Hidivlik makamının da Padişahın memuru olması yönüyle konsolosların isteğinin Osmanlı Devleti'nin iç hukukuna müdahale olduğunu iddia ederek II. Abdülhamid'den yardım istemekte bulmuştur. Sadrazam Tunuslu Hayrettin Paşa ise Hidiv İsmail Paşa'nın Mısır'da devlet kurma isteğine binaen azledilmesi taraftarıydı. II. Abdülhamid bu gelişmeler üzerine Hidiv İsmail Paşa'yı azlederek yerine veraset fermanı gereği oğlu Tefvik Paşa'yı atamıştır. Yeni Hidiv Tefvik Paşa döneminde Avrupalıların müdahalesi artınca Mısır halkı arasında Napolyon'un Mısır'ı işgal ettiği sırada ortaya attığı "Mısır Mısırlıdır" sloganı geniş yankı bulmuş ve bu ideal etrafında toplanan gruba "Vatani" denilmeye başlanmıştır. Mısır'ın idaresinde Mısırlı olmayanlara sıcak bakılmadığı dönemde Osmanlı Hükümeti'nin bazı Mısırlı subayları görevden almasıyla karışıklıklar yaşanmıştır. Bu durum 1881'de Mısır Meclisi'nin kurulmasına kadar devam etmiştir. Mısır Meclisi, padişahın hukukunu saklı tutmak şartıyla; kanun yapma, hükümet kurma ve bütçe onaylama yetkilerine sahip olmuştur. Ancak Mısır'da geleceğe dönük planları olan İngiltere ve Fransa, aralarında işbirliği yaparak 20 Mayıs 1882'de savaş gemilerini İskenderiye kıyılarına getirerek Mısır sorununda yeni bir sayfa açmışlardır. İngilizler, Fransa'nın Napolyon dönemindeki işgali nedeniyle Mısır'da kendilerinden daha çok etkisi olduğunu bilmekteydi. Bu nedenle önce Fransa ile birlikte işgal hazırlıklarına başlamış ve daha sonra kontrolü tek başına ele almıştır. Mısır'daki karışıklıkların derhal sona ermesi konusunda hem Kahire'ye hem de Bab-ı Ali'ye ultimatom veren İngilizler, zaten kendi çıkardıkları karışıklığın sona erdirilmesi niyetinde olmadığı, bunu sadece işin bahanesi saydıkları için İngiliz filosu Amiral Seymour, 13 Temmuzda İskenderiye'yi top atışına tutmaya başlamıştır. Karşı mukavemet gösterilemeyince 15 Temmuz 1882'de İngilizler Mısır'a girmişlerdir (Karal, 1983: 96).

Bab-ı Ali, İngilizleri Mısır'dan askeri ve diplomatik yollarla çıkarmak mümkün olmadığı için işgalden 3 yıl sonra antlaşma yapma yolunu seçmiştir. 24 Ekim 1885'de İstanbul'da yapılacak görüşmeler Harbiye Nazırı Asım Paşa, Evkaf Nazırı Kamil Paşa ve İngiliz elçisi arasında gerçekleşmiştir. Ayrıca II. Abdülhamid'e her adımda haber verilmekte ve görüşü alınmıştır. Netice itibarıyla alınan kararlar şöyledir: Mukavele imzalandıktan 3 yıl sonra İngilizler Mısır'daki askerlerini geri çekecek, Mısır'ın güvenliği tehdit edilirse Bab-ı Ali ve İngilizler Mısır'a asker gönderecek ve tehdit ortadan kalkınca iki taraf da askerlerini geri çekecektir (Bayur, 1954: 134). Bu antlaşma

neticesinde Mısır'daki varlığını resmi boyuta taşıyan İngiltere, daha sonra gözünü Arap Yarımadası'na dikmiştir. Arap milliyetçiliğini körükleyerek ve Anadolu'da da Ermenileri kışkırtarak istediklerine ulaşma yolundaki faaliyetleri devam etmiştir (Karal,1983,100).

Berlin Konferansı'nda Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin himayesinde bir Bulgar Prenslığı'nin kurulmasına ve bu prensliğin teşkilatlandırılmasının Rusya'ya ait olmasına karar verilmiştir. Buna göre kurulan Prenslik, Rus komiseri Dondukof tarafından Rus çıkarlarına uygun olarak Sırp anayasası modeli de örnek alınarak düzenlenmiştir. Bir Prens ve tek dereceli seçimle kurulan Sobranya adlı bir meclis tarafından yönetilen Bulgar Prenslığı, 23 Nisan 1879'da öngörülen anayasayı kabul ederek Sofya'yı hükümet merkezi yapmıştır. Rusya, Büyük Bulgaristan kurup kendi kontrolünde tutarak Balkanlara hakim olma isteğini Ayestafanos'da tam gerçekleştirecek iken Avrupalıların karşı çıkmasıyla Berlin Antlaşması'nda Bulgaristan'ın üç idari bölgeye ayrılmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Fakat bu durumdan hem Rusya, hem de Bulgar yöneticiler memnun kalmamış ve bu durum yaşanacak Doğu Rumeli sorunlarının temelini oluşturmuştur.

Rusya, Bulgar Prenslığı'ni kendi hakimiyetinde gördüğü için bu bölgede yaşanan buhranın Osmanlı Hükümeti ile Rusya arasında, Rus çıkarlarına uygun olarak çözülmesini istemektedir. Bu doğrultuda 'e bir mesaj gönderen Rus Çarı, Osmanlı Devleti'nin Doğu Rumeli'ye asker göndermekten vazgeçmesi halinde Rus Çarı adına General Obrençof'u Doğu Rumeli'ye gönderip halkı padişaha itaate teşvik etmeyi teklif etmiştir. Osmanlı bu teklifi kabul etmiş ve Doğu Rumeli'ye gönderilen General Obrençof, halka hitaben şunları söylemiştir (Karal, 1983: 103-105): "Osmanlı padişahı güvensizliğin sona ermesi için askerlerini şimdilik Doğu Rumeli'ye göndermekten vazgeçmiştir. Avrupalı devletler de bu şartlarda Balkanların askeri olarak işgal edilmesini gereksiz görmüştür. Akıllıca davranarak Berlin Antlaşması ile çakışan her türlü ihtilal fikrinden vazgeçiniz" (Türkgeldi, 1957: 18). Bu durumda bölgede geçici bir sükûnet sağlasa da Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda asker bulundurmaktan vazgeçmesi otoritesinin yetersizliğini göstermiştir. Osmanlı Hükümeti, Avrupalılardan Rumeli'de çıkan bu sorunlarından kaynaklanan otorite sorununu çözmek ve Berlin Konferansı'na uygun bir şekilde tekrar değerlendirmek için İstanbul'da bir konferans talep etmiştir. Sait Paşa'nın başkanlığında 5 Kasım 1885'te yapılan görüşmelerde Prens Aleksandır'ın Doğu Rumeli'ye vali atanarak burayı Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet olarak yönetmesi istenmiştir. Rusya, Avusturya ve Almanya ise Doğu Rumeli'nin ortak bir statüde yönetilmesi taraftarıdır. II. Abdülhamid, Bulgaristan'ın karşı çıkıp zor kullanabileceğine binaen bu konferanstan net bir sonuç çıkmasını istemiştir. Çünkü Bulgaristan'ın ayaklanması diğer Balkan ulusları için de kötü bir örnek teşkil edebilmektedir. Ayrıca konferansta Padişahın Doğu Rumeli'ye valinin yetkilerine sahip olağanüstü bir komiser atayarak bu bölgeyi Avrupalı devletlerin de görevlendireceği özel memurlarla birlikte yönetmesi kararı çıkmıştır. 5 Nisan 1886'da yapılan İstanbul Konferansı'nın kararnamesine göre; Doğu Rumeli valiliği Bulgar Prensi'ne verilecek, güvenliği ve maliyesi Bab-ı Ali ile Bulgar Prensi tarafından görevlendirilen bir

komisyon tarafından idare edilecektir. Berlin Kongresi'ndeki diğer hükümler ise aynen geçerli olacaktır (Karal, 1983: 109).

2.1.5. Girit Sorunu ve Osmanlı-Yunan Savaşı

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rusların Slavları desteklemesinden ve Osmanlı'nın deniz gücünden çekinen Yunanlar ilk etapta tarafsız davranmışlardır. Fakat daha sonra Ruslar'ın Edirne'ye kadar gelip Balkan sınırlarında ciddi değişiklikler yapacağını anlayan Yunanlılar, Yanya'yı işgal etmek istemişlerdir. Ancak İngilizler bunu çıkarlarına uygun görmediği için engelleyip Yunanlılar adına Sadrazam Sadık Paşa'dan ileride bir sınır düzenlemesi yapılması sözü almışlardır. Berlin Konferansı'ndan sonra Yunanlılar ısrarla sınır değişikliği ve toprak taleplerini dile getirirken Osmanlı Devleti yönetimi durumu ağırdan alıp oyalama taktiği uygulamıştır. Fakat daha sonra Mart 1881'de İstanbul'da Avrupalı elçiler nezaretinde toplanan konferansta Yunanlılara bırakılacak topraklar görüşülmeye başlanmıştır. Heyet Girit, İspara ve Sisam Adaları'nın Yunanistan'a verilmesini istese de Girit'te gözü olan İngilizler buna karşı çıkmıştır. Sonuçta Teselya'nın Yunanlılarda kalmasına karar verilerek sorun geçici olarak çözülmüştür.

Doğu Rumeli buhranı Yunanlılarda "Megalo İdea" yı tekrar canlandırmış ve önceki yıllarda Mora isyanında aktif görev alan Etnik-i Eteryacı Cemiyeti yeniden teşkilatlandırılmıştır. Cemiyetin hedefi Girit, Makedonya ve Espir'i almaktır. Nihayet Yunanlılar 1896'da Girit için ayaklanmışlardır. Avrupalılar, Girit'e özerklik verilmesi için Osmanlı'ya baskı yaptıkları sırada Albay Vassos kontrolündeki Yunanlılar Girit'e asker çıkararak burayı işgal ettiklerini resmen ilan etmişlerdir. Etnik-i Eteryacı'nın organizesi sonucu Milis güçler ise Makedonya ve Teselya'da saldırıya geçince önce harp istemeyen II. Abdülhamid, zaten sarsılan imajın İslam dünyası nezdinde iyice bitmemesi, devletin şeref ve haysiyetini kurtarma adına Yunanlılara 17 Nisan 1897'de savaş açılmasına karar vermiştir. Müşir Ethem Paşa komutasında 192 tabur ve 350 toptan oluşan Osmanlı ordusu, savaşın genel olarak yapıldığı Epir ve Teselya'da bulunmaktaydı. Kostantin komutasındaki Yunan ordusu ise yaklaşık 40.000 kişiden oluşmaktaydı. Osmanlı ordusu, 18 Nisanda Milano Muharebesi'ni kazanarak 25 Nisanda Yenişehir'i ve 26 Nisanda da Tırhal'i alınca Yunanlılar Varda'ya kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır. 17 Mayıs'ta son direniş noktaları Dömeke de düşünce Osmanlı ordularına Atina yolu açılmıştır. Bu durum üzerine Rusya ve diğer Avrupalı devletler II. Abdülhamid'den savaşı durdurmasını isteyince 20 Mayıs 1897'de toplanan İstanbul Konferansı'nda bir mukavele imzalanarak savaş sonlandırılmıştır. Buna göre; Teselya sınırındaki bazı kaleler Osmanlı'ya bırakılacak, savaş öncesi şartlar geçerli olacak ve Yunanlılar Osmanlı'ya 1000.000.000 Frank savaş tazminatı ödeyecektir (Karal, 1983: 114-117).

Alınan galibiyet Osmanlı Devleti ve II. Abdülhamid'in zarar gören imajına bir düzenleme sayılsa da kalıcı huzur getirememiştir. Çünkü ne Yunanlılar ve ne de Girit halkı Osmanlı Devleti'nden ayrılma ideallerinden vazgeçemediler. Zaten artık Girit'te gerçekleşen her olay Avrupalıların müdahalesi için bir gerekçe sayılmaktaydı. Bab-ı Ali

de bu tür iç işlerimize yapılabilecek müdahalelere karşı bir nevi tedbir alabilmek ve Girit isyancılarını vazgeçirmek için 25 Ekim 1878'de Halepa Fermanı'nı yayınlamıştır. Bu Fermana göre; Girit valisi Müslüman veya Hristiyan olabilecek ve beş yıllığına tayin edilecek, İl genel meclislerinde 49'u Hristiyan, 31'i Müslüman olmak üzere 80 üye olabilecek, memurlar genelde yerli halktan seçilecek, Rumca da Türkçe gibi resmi dil olarak kabul edilecek, Girit'ten alınan vergilerden artanı genel hizmetler için kullanılacak, kağıt paranın kullanımı yasaklanacak ve basın özgürlüğü sağlanacaktır. Böylece Girit'in yönetimi bir bakıma yerli halka bırakılmış sayılmaktadır. Ayrıca Girit'teki Müslümanlar ve yerli halk arasında çatışmalar devam etmiş ve Girit halkı ya adanın Yunanistan'a dahil edilmesini ya da verilen muhtariyet haklarının daha fazla genişletilmesini istemiştir. Bu durumdan rahatsız olan , Halepa Fermanı'na ters düşerek Girit'e atanan valilere müdahale edince karışıklıklar yeniden artmıştır. Atanan valiler halk tarafından bir türlü kabul edilmeyince Müslüman-Hristiyan çatışması da yaşanmıştır. Bu durumunun yeni bir isyana dönüşmesini engellemek için II. Abdülhamid Halepa Fermanı'nı yenilemeyi vaad etmesi Rumları memnun etmediği gibi Müslüman-Hristiyan çatışmasını daha da körüklemiştir. Bu duruma Avrupalı devletler de donanma göndererek taraf olup Osmanlı Devleti'nden adadaki askerleri derhal çekmelerini söylemişlerdir. Osmanlı yönetimi bunun egemenlik haklarına aykırı olduğunu iddia etti ise de İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya bu cevabı dikkate almadan adadaki Türk kuvvetlerini zorla tahliye etmişlerdir. Ada bölünmeyecek kadar küçük olduğu için Girit'in Osmanlı hakimiyetinde kalmasına ve Yunan Prensi Yorgi'nin genel vali olarak atanmasına karar verilmiştir.

II. Abdülhamid, Yunan vali atanması halinde ileride buranın da elden çıkabileceğini tahmin ettiği için Rus Çarı'na özel mesaj göndererek Girit valisinin Osmanlı içinden bir Rum'un olmasını istemiştir. Fakat Rus Çarı teklifi reddetmiş ve sonuçta Yunan Prensi Yorgi'nin önce 3 yıl süreyle, daha sonra da 8 yıl süreyle Girit valiliğini yapmasına karar verilmiştir. 21 Aralık 1898'de adanın yönetimini devralan Prens Yorgi, 1899'da Giritli bir hukukçu olan Venizelos'a hazırlattığı anayasayı uygulamaya koymuştur. Böylece Girit'te Osmanlı hakimiyeti fiilen sona ermiş ve Müslüman halk Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. 31 Mart 1908'de tam özerk bir yapıya dönüşen Girit, II. Balkan Savaşı sonrası 1913 Atina Antlaşması ile resmen Yunanistan'a dahil olmuştur (Karal, 1983: 122-125).

2.2. Osmanlı Son Dönemi Fikir Akımları

19. Yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığını devam ettirmesinin tehlikeye düştüğü bir devirdir. Bu nedenle dağılmayı önlemek ve siyasi varlığını devam ettirmek için bazı düşünce akımları ortaya koyulmuştur. Ancak II. Abdülhamid döneminde gündeme gelen bu fikir akımları, yapısı ve konuları yönüyle genelde Sultan Abdülaziz döneminin yansımalarıdır. Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık ve Adem-i Merkeziyetçilik olmak üzere 5 farklı fikir akımı vardır. Bunlardan Osmanlıcılık hariç diğer fikir akımları, II. Abdülhamid döneminin başlarında çok etkili olmasa da sonrasında daha çok etkili olmuştur.

2.2.1. Osmanlılık

Tanzimat döneminin sonlarına doğru ilk kez Genç Osmanlılar adlı aydınlar grubu tarafından ortaya atılmıştır. Buna göre devletin sınırları içerisinde yaşayan bireylerin dil, ırk ve din bakımından hiçbir ayırım gözetilmeksizin aynı haklara sahip oldukları kabul edilirse, Osmanlı toplumu içinde bir kaynaşma ve dayanışma sağlanacaktır. Sultan Abdülaziz dönemindeki Genç Osmanlıların teşkilatlanarak kurdukları “Genç Osmanlılar Cemiyeti” nin Osmanlılık yönündeki bazı çalışmaları meşrutiyet fikrini ortaya çıkarmış ve bu fikir devrin aydınları tarafından kabul görmüştür. Mithat Paşa tarafından II. Abdülhamid’e tahta çıkarken destek vermek şartıyla kabul ettirilerek ilan edilen meşrutiyet, Osmanlılık doğrultusunda atılan önemli bir adımdır. Nitekim Kanun-i Esasi, yukarıda da bahsedildiği gibi Osmanlı tebaası olan herkese din ve mezhep ayırımı yapmaksızın Osmanlı vatandaşlığı, eşit haklara ve şahsi hürriyete sahip olma hakkı vermeyi resmen kabul etmiştir (Karal, 1983: 496). II. Abdülhamid meclisin açılışında “Artık tüm tebaanın bir vatan evladı olarak kanun himayesinde yaşayıp Osmanlı namını taşıyacağından bu, var olan menfaatlerin devamı ve muhafazası sayılacaktır” demiştir (Us, 1877: 11). Bundan sonra Mebusan Meclisi, Osmanlı tebaası yerine “Osmanlı Milleti” tabirini, meclisteki mebuslar için de “Millet Mebusları” ifadesini kullanmış ve böylece Osmanlılık fikri kısa sürede halk arasında benimsenmiştir (Karal, 1983: 497). Times Gazetesi muhabirinin meclisin açılış töreninde Hristiyan olmayan mebusları görmek istediğinde kendisine “Buradaki mebuslar artık Osmanlı mebusudur, Müslüman, Rum veya Ermeni değildir” denilmiştir (Hakkı, 1907: 89).

Meşrutiyet ile pekişen Osmanlılık fikrinin ilk sarsıntısı 93 Harbi ve sonuçları ile olmuştur. Çünkü bu savaş sırasında bir yandan Balkanlardaki Hristiyanların Müslümanları öldürmeleri, bir yandan Rusların kışkırtmalarıyla Rum ve Ermenilerin Anadolu’da Müslümanlara saldırımları, Müslüman halk arasında Hristiyan tebaaya karşı bir tepki oluşturmuştur. Bunun yanında Mebusan Meclisi’nin savaşın sorumlusu olarak faturayı kendisine kesme ihtimalinden şüphelenen II. Abdülhamid, bir süre sonra Osmanlılık fikrinden Osmanlı Devleti’ne zarar geleceğini düşünerek meclisi kapatmıştır (Karal, 1983: 498). Daha sonra Fransız İhtilali ile ortaya çıkan ulusçuluk akımının 93 Harbi sonrası Osmanlı’da ağırlığını hissettirmesi nedeniyle azınlıkların bağımsızlık istemeleri Osmanlılık akımına en büyük darbeyi vurmuştur. Netice itibarıyla 1878 sonrası Berlin Antlaşması ile Sırbistan, Karadağ ve Romanya’nın, Osmanlı Devleti’nden ayrılıp bağımsız devlet kurması ve Bulgaristan’ın yarı bağımsız bir prenslik haline getirilmesi bu fikir akımının iflas ettiğini göstermektedir.

2.2.2. İslamcılık

19. yüzyılda Hristiyan unsurların Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılmaları üzerine devletin sosyal ve siyasal bütünlüğünü korumak amacıyla İslamcılık fikri ileri sürülmüştür. Bu politika I. Meşrutiyet döneminin sonlarına doğru güçlenmiştir. İslamcılık politikasının ana gayesi, İmparatorluk içindeki Müslüman unsurlar arasında

birlik ve beraberliği sağlamak ve imparatorluk dışındaki Müslümanları halifelik kurumunun dini gücü etrafında birleştirerek beraber hareket ettirmektir.

II. Abdülhamid İslamcılık düşüncesini, resmi bir devlet politikası olarak benimsemiştir. Çünkü II. Abdülhamid, etkili bir dış politika izlemek için içeride güçlü olmanın gerekliliğini ve milletin hafızasında bir ittifak ve ittihat hasıl edilmesi gerektiğini idrak etmiş bir devlet adamıdır. Dikkat edilmesi gereken, II. Abdülhamid'in millet lafzıyla neyi kastettiği ve onu bir hedefte buluşturacak unsurlardan ne anlaşıldığının tespiti. Her aşamada yaptığı reformlarla devletin sınırları içinde yaşayan tüm fertleri kapsamaya çalışan II. Abdülhamid, millet derken aslında kimleri kastediyordu? Devleti ve milleti kurtuluşa ulaştırmak için aktif olarak uygulanan bu politika kimlere hitap edecekti? Bu sorulara verilecek cevap aslında açıktı. Bu doğrultuda Osmanlı'nın Türk, Arap, Yunan, Boşnak, Bulgar, Sırp, Arnavut vb. birçok etnik unsurdan müteşekkil olduğunu göz önünde bulundurarak cemiyeti bir arada tutan ve kenetleyen unsurun "İslam Birliği" olduğuna dikkat çekilmektedir. Zira protokol olarak genelde "Emir'ül-Mü'minin" unvanının önde gelmesinden, Osmanlı Padişahı unvanının ise ikinci planda olmasından devletin sosyal bünyesi ve politika esasının tümüyle din üzerine kurulduğunu anlayabiliriz. II. Abdülhamid kendi ifadelerinde de işaret ettiği gibi, "Osmanlı Milleti" derken Müslümanları kastetmektedir. Osmanlı Sultanına ait olan ve Osmanlı sınırlarında yaşayan gayrimüslimlerin de göz ardı edilmediğini bu politika, özelden Türk ve Müslüman halka yönelik uygulanmıştır (Abdülhamid, 2010: 180). İslamcılık, inanç bakımından sade iken, teşkilatlanma bakımından bir devlete benzemektedir. II. Abdülhamid de bu devletin temelini Kur'an şeriatine dayanmakta olduğunu savunmuştur. Ayrıca bu şeriatın başka dinlerden olanlara uygulanamaması nedeniyle tüm felaketlerin din birliğinin olmamasından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Afganlı Cemalettin'in fikirlerinden de ilhamla kendisine padişah veya sultan denilmesinden çok Emir'ül Mü'minin denilmesini işte bu yüzden istemiştir (Karal, 1983: 543). Zaten , devlet yapısı itibarıyla Osmanlı Padişahı'nın tüm İslam Aleminin halifesi olması ve Şeyhülislam'ın ise sadece siyasi olaylara dini düzenlemeler yapan hükümet üyesi bir görevli olmasından fazlasıyla istifade etmiştir (Tunaya, 1998: 91).

II. Abdülhamid döneminde İslam coğrafyasının her tarafından yüzler ve hatta binlerce Müslüman, hilafetin merkezini ziyaret edip idarecilerle buluşmuşlardır. Kendi ülkelerine döndüklerinde İslamiyet'in merkezi İstanbul hakkında siyasi ve sosyal açıdan gördüklerini yurttaşlarına anlatmışlardır. Bu durum, bir yönüyle İslamcılık politikasının etkisi ve İslam coğrafyalarında kabulü açısından büyük bir başarıdır. Bu politika ile İslam müesseselerinin mevcut durumlarını düzeltmekten sosyal faaliyetlere, dini gün ve gecelerin önemine uygun bir şekilde kutlanmasından, giyim kuşama kadar hayatın her safhasına İslami bir hava kazandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışmaların kalıcı olması için genel eğitim faaliyetleri de unutulmamıştır (Eraslan, 1995: 212).

İslam Birliği politikasının, devlet kademelerinde uygulanmaya çalışılmasının yanında bu politikayı ve II. Abdülhamid'i eleştiren İslamcı aydın ve ulema kesimi de elbette vardır. Bunlardan bazıları Abdülhamid'i yeteri kadar yenileşmeye yönelmediği noktasında eleştirirken, bazıları da İslamcılığın dindarlara ve dini ilgilendiren her şeye

bakış açısını eleştirmiştir. Bu eleştirilerin daha çok eleştirenleri bağlamasının yanında, II. Abdülhamid'in hem din hem de modernleşme konusunda samimi görülmediği gerçeği de vardır (Tekin, 2011: 58).

2.2.2.1. İslamcılığı Yurt Geneline Hakim Kılma Çabaları

2.2.2.1.(1). Devlet Kurumlarında Yapılan İslami Düzenleme

Devlet kademelerinde görev yapan memurların en büyüğünden en küçüğüne kadar çoğu genel bir bozulma içerisindeydiler. Nitekim devletin bekasının ne olacağına belli olmaması, memur halkın bazı kesimlerinin kendi geleceklerini kurtarma adına rüşvete sarılmalarına neden olmuştur. Bu durumda bazen güçlü bir bürokratin, bazen paranın, hatta bazen de yabancı unsurların yanında olmayı tercih etmişlerdir (Eraslan, 1995: 212). Bunda devletin mali durumunun kötü olmasından dolayı memur maaşlarının ancak iki-üç ayda bir verilebilmesi de etkili olmuştur (Abdülhamid, 2010: 180). Bu durumda halkın devlete güveni kalmadığı gibi İslami değerlerle de bağdaşmaması hilafetin merkezi konumundaki devlete bakış açısını etkilemekteydi. II. Abdülhamid'i asıl endişelendiren bilhassa büyük memurların paraya tamahıdır ki bu durum halkın devlete güvenini bitirmektedir. , “bahşiş” denilen rüşvetin devlet hazinesine zararına müdrik olmanın yanı sıra mali durumun ancak güçlü bir kontrol ve muntazam bir idare ile düzelebileceğini anlamıştır (B.E.O., HGD, Defter No: 181/78). Ayrıca, bazı devlet memurları yabancı elçiliklerde tercüman veya başkatip olarak çalıştıkları için devlet sırlarının ifşa edileceğinden endişe duyarak bu gibi memurlara dikkat edilmesini istemiştir. , devlet memurlarının iyi ahlaklı, vicdan sahibi, daha önce hiç suç işlememiş ve dindar insanlardan olmalarını isterken bunun için daha kapsamlı bir uygulamaya gitmiştir (Eraslan, 1995: 215). 12 Ocak 1903 tarihli iradesinde yeni memur olarak alınacakların halifeye sadakatlerinden ayrılmayacaklarına, verilen vazifeleri ve emniyeti suiistimal etmeyeceklerine dair yemin ettirilmesini istemiştir. Böylece sultan, merkeze uzak memurların rüşvet ve iltimasa, ahaliye zaman vermelerine engel olmak için onların dini hassasiyetlerine hitap edip, halifelik gücünü bir kontrol mekanizması gibi kullanmak istemiştir (BEO İrade, Belge No: 148054/12). Bu noktada memurlarının dini ve idari ıslahı sağlanmaya çalışılarak devlete güven ve hilafete yakışır bir tutum sergilenme amaçlanmıştır.

2.2.2.1.(2). Hicaz Demiryolu Projesi

II. Abdülhamid, asrın dev projesi olan Hicaz Demiryolu Projesi ile gerek İslam birliği, gerek dini vecibe (Hac) ve gerekse ekonomik olmak üzere maddi-manevi konuda önüne hedefler koymuştur. Nitekim bu projeye; hac yolculuğu kısalıp kolaylaşması, daha güvenli hale gelmesi, düşman saldırılarına karşı kutsal toprakların daha rahat savunulması, demiryolu ulaşımının kolaylığı ve ucuzluğu sayesinde bölgeye daha çok tüccar ve ziyaretçinin gelmesi, hattın geçtiği yerlerdeki halkın eğitim-

öğretimini sağlayacak medeni ve okumuş nesillerin yetişmesi amaçlanmıştır. Hicaz Demiryolunun hizmete sunulacak olması sayesinde İslam aleminde bir bayram havası yaşanmıştır. Dünyanın çeşitli bölgelerindeki Müslümanlar bu proje hakkında mektup, şiir ve telgraflarla halifeye şükranlıklarını arz etmişlerdir. Böylece Osmanlı, İslam Birliği fikrinin gelecek nesillere aktarılması yönüyle de önemli bir adım atmıştır (Gülsoy, 1994: 40).

2.2.2.1.(3). Müslüman Ahali Arasında Sosyal Dayanışmayı ve Ahlaki Seviyeyi Arttırma Çalışmaları

Sosyal dayanışmayı arttırmaya yönelik çalışmalar, II. Abdülhamid'in ahali ile bütünleşme ve onlara sahip çıkma çabasının neticesinde ortaya çıkmıştır. Daha çok halife statüsüyle dini gün ve aylarda bu tür faaliyetler gerçekleştirilmiştir (Eraslan, 1995: 217). Örneğin Ramazan ve Kurban Bayramlarında ikramiye türünde genel bir maaş ödemesi yapılması, dul ve yetimlere ramazan aylarında yardımda bulunulması için talimatlar vermiştir (B.E.O. İ.H., 1317/66). Ayrıca dar gelirlili ailelere ve muhtaçlara şiddetli kış günlerinde odun, kömür ve yiyecek temini için bağışlar yapmış ve bu yardımların halife unvanı ile dağıtılmasını emretmiştir (B.E.O. İ.H., 1322/39). Böylece halkın devletin kendilerini düşünmediği algısını yok etmek amaçlanmıştır (Eraslan, 1995: 217). Çeşitli tarikatlarla diyaloglar arttırılarak merkezden uzak illerde de etkili olmak amaçlanmıştır. II. Abdülhamid daha iktidarının ilk yıllarından itibaren tarikatları harekete geçirmeyi planlamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başında emir göndererek çeşitli coğrafyalardaki tarikat şeyhlerinden her gün bir tekkede toplanıp İslam ordularının zaferi için dua etmelerini ve ahalinin moralini yüksek tutmalarını istemiştir. Amaç sadece zafer kazanmak değil, bu yolla savaştan sonra da yakın teması devam ettirmek istemesidir (Eraslan, 1995: 218). II. Abdülhamid bu noktada Kadiri, Mevlevi, Halveti ve Rufai gibi geniş kitlelere hitap edebilen sayıca da kalabalık bir mensubiyeti bulunan tarikatlara özel ilgi duymuştur. Bu tarikatların eskimiş, yıkılmış tekkelerini onarma veya yeniden yaptırma, gelir bağlayıp bazı masraflarının hazineden, hazine yetersiz gelirse kendi ödeneğinden karşılanmasını emretmiştir (B.E.O. İ.H.,1310/51). Devletin İslamcılık politikasını aktif olarak uyguladığı yıllarda Osmanlı ahali, İslam'ı daha iyi yaşama konusunda istekliydiler. Henüz bozulmamış haliyle tekkeler, Müslüman ahali için sosyal eğitimin gerçekleştiği yerlerdir. Tarikat şeyhlerinin, birçok bölgeye uzanan kollarıyla kendilerine mensup olan halk üzerinde mutlak bir otoritesi vardı. Bu noktada tekke ve tarikat şeyhlerine yapılan yardımlar da o tarikata mensup olan halk nezdinde önemliydi. Örneğin Şeyh Zafir, Şeyh Ebu Hüda ve Seyyid Ahmet Esad Efendi gibi zatların hilafet merkezini ziyaret edip, sarayda iltifat görmeleri cemaatleri üzerinde oldukça yankı uyandırmıştır (Eraslan, 1995: 219).

İslam Dini ve Osmanlı sosyal hayatında da öngörüldüğü üzere kadın, namusun taşıyıcısı ve cemiyetin temel unsuru olduğu için giyim-kuşamının toplumsal ve ahlaki yapıyı etkileyeceği halifenin dikkatinden kaçmamıştır. Hemen hemen her dönem bu doğrultuda düzenlemeler yapılmıştır. , özellikle toplumda vuku bulan bir çok

gayri ahlaki olaylar nedeniyle çok müteessir olmuş ve bir halife olarak kadının meşru sınırları aşıp İslami adap ve terbiyeye aykırı giyinmelerine müsaade etmemiştir (Eraslan, 1995: 232). Ayrıca Beyoğlu gibi şehrin merkezi ve kalabalık caddelerinde kadınlara açık faytonlarla gezmelerini ve erkeklerin göz zinası yapmalarının önlenmesi için ince kıyafetler giymelerini yasaklamıştır (B.O.A. İ.D., Evrak No: 95690). Laik yapıdaki günümüz Türkiye'sinde dahi zina vb. gayri ahlaki faaliyetlere muhafazakar kesimin tepki gösterdiğini baz alırsak, İslam Halifesi olan II. Abdülhamid'in koyduğu bu yasaklar çok da anormal görünmemektedir (Eraslan, 1995: 234).

2.2.2.1.(4). İslam Coğrafyalarındaki Cami ve Diğer İslami Müesseselerin Canlandırılması

Saraydan illere gönderilen 17 Ekim 1901 tarihli yazılarda, halife olarak camilerin ve diğer İslam müesseselerinin canlandırılması için ne gibi faaliyetlerin yapılması gerektiği sorulmuştur. Bu doğrultuda Maarif ve Vakıflar Bakanları ile o dönemde Aydın valisi olan Kamil Paşa'dan oluşan bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyondan iki hafta içerisinde tamire ve yenilenmeye ihtiyaç duyulan cami, tekke ve medreselerin listesiyle ortalama masraf tutarı istenmiştir (B.O.A. Kamil Paşa Evrakı Ek.86/14-Evrak No: 1334). İslami müesseseler için alınan bu kararın altındaki gerekçe ise manidardır. Amaç, Tanzimat sonrası İslahat Fermanıyla sürekli yenilenen, çoğalan Hristiyan yapılarına karşı İslam'ın sembolü olan cami, tekke, medreselerin bakımsızlığı ve ilgisizliğinin Müslüman halkı ümitsizliğine sevk etmesini önlemektir. Bu doğrultuda çıkarılan kanunla İslami müesseseler ile çevrelerinin temiz ve düzenli olmasına, cami avlusunda satış yapan esnafın baraka ve sergilerinin cami düzeni ve görüntüsünü bozmamasına dikkat edilmesi istenmiştir (B.E.O. İ.H., Evrak No: 1334-1324/69).

Padişahın Halife olarak tüm İslam alemi ile kültürel ve manevi ilişkileri pekiştirmesinin yolu, tüm Müslümanları kendi samimiyetine ikna etmesiyle mümkündür. II. Abdülhamid, bunun farkında olduğu için hilafet merkezinde ve diğer illerde günlük hayatın İslami bir yaşantı içinde olmasına çalışmıştır. Bu amaca yönelik geniş kapsamlı bir çok çalışma yapılmıştır (Eraslan, 1995: 227). 28 Mart 1889'da İstanbul'da Müslümanların yaşadığı mahallelerde meyhane açılması ve içki yasaklanmış ve ayrıca açık olan mevcut meyhaneler de kapatılmıştır (B.O.A. İ.D., Evrak No: 88085). Burada açıklanması gereken ince bir detay bulunmaktadır. Bilindiği üzere daha önce Sultan IV. Murat da İstanbul'da içkiyi yasaklamıştı. Dikkat edilmesi gereken nokta ise Sultan IV. Murat'ın İstanbul'un tüm mahallelerinde, 'in ise İstanbul'un sadece Müslüman mahallelerinde içki yasağı getirmesi merkezi otoritenin eskiye oranla daha çok zayıflamış olduğunu göstermesidir. 19. yüzyılın sonlarına doğru İslam ahlakı, batı taklitçiliği nedeniyle genel olarak ikinci plana atılmış ve içki, kumar, fuhuş vb. nahoş alışkanlıkların sayısı artmıştır. , bu durumun halifeliği bünyesinde barındıran örnek bir Müslüman ülkede olmaması gerektiği için ve halk arasında kötü örnek teşkil edeceğini düşünerek bir dizi tedbir aldırılmıştır (Eraslan, 1995: 229). Buna göre; Üç aylar ve kandil gibi dini gün ve gecelerde, Beyazıt ve kapalı çarşı gibi merkezi yerlerde bazı ahlaksız grupların varlığına ve yeni Müslüman neslin ahlakının bozulma

tehlikesine karşı bazı önleyici düzenlemeler yapmıştır. Bahsedilen bu iradede alınan önleyici tedbirlerin nedeni şöyle açıklanmaktadır: Toplu ibadet zamanlarında genel eğlencelere yönelme ihtimaline karşın, Müslüman halkın Allah'ın rızası ve Hz. Peygamber'in sefaatini kazanmaya teşviktir (B.E.O. İ.H., Evrak No: 50/1898).

2.2.2.3. İslam Birliğini Engellemeye Yönelik Çalışmalarla Mücadele

İslam dünyasının halifesi ve koruyucusu konumunda olan Osmanlı Devleti, aynı zamanda İslam dininin İzzetini de korumak kollamak vazifesindeydi. Çünkü özellikle Hristiyan dünyasından İslam Dinine bazı saldırı ve deforme planları olabilmekteydi (Eraslan, 1995: 230). Örneğin Paris'te İslam aleyhine birçok mesajlarla dolu bir piyesin gösterime gireceğini duyan II. Abdülhamid, Fransa Cumhurbaşkanıyla görüşerek buna engel olmuştur. Bu haber Hindistan'a kadar ulaşmış ve Müslüman cemaatler halifeye şükran ve tebriklerini iletmişlerdir (BEO ,AAMD Defter No: 281/188 Evrak No: 312). Yine buna benzer bir piyes bu kez Londra'da sahnelenecek iken II. Abdülhamid, bu kez İngiliz Başbakanı ile görüşerek bunu engellemek istemiştir. Ancak basının hür olduğu ve müdahale edilmemesi gerektiği şeklinde bir karşılık gelse de her şeye rağmen piyes Londra'da yasaklanmıştır (BOA, 240/73). Bu gelişme üzerine de Liverpool İslam Cemiyeti, İngiltere'de yaşayan Müslümanlar adına halifeye şükranlarını arz etmişlerdir (Eraslan, 1995: 230).

93 Harbi öncesinde Osmanlı'nın bütünlüğünü ve halifenin otoritesini kendi doğrultusunda destekleyen İngiltere, 93 Harbi sonrası bu politikasından vazgeçmiş ve dolayısıyla Osmanlı'yı parçalama ve halifenin İslam coğrafyası üzerindeki saygınlığını bitirmek üzere çalışmalara başlamıştır (Eraslan, 1995: 223). Bu doğrultuda halifenin, Kuran-ı Kerim'i yanlış ve eksik bastırdığı iftiralarını hususen Hindistan Müslümanları arasında yaymaya başlamıştır (BEO Ayniyat Defteri No: 1422). II. Abdülhamid, altı-yedi hafız ve bir reis'ül-kurradan oluşan bir komisyon kurup bu kurulun onaylamadığı kutsal kitapların basımını yasaklamıştır (BEO İrade,1889). Hatta Kur'an-ı Kerim'in basılması tek bir matbaaya verildiği gibi, diğer matbaaların Kur'an-ı Kerim basımını yasaklanmış ve İranlıların farklı yerlerde bastırdığı Kur'an-ı Kerimler toplatılmıştır. Bu basım kontrolü İngilizlerin farklı yönlere çekip ve halifenin aslında Kureyş kabilesinden olması gerektiği şeklinde beyanatlarda bulunmaları İslam birliğinin kendileri için ne kadar tehlikeli olduğunu açıklar mahiyettedir (Eraslan, 1995: 224).

2.2.2.4. Osmanlı Dış Politikasında İslamcılık

II. Abdülhamid, İslamcılık politikasını iç siyasette olduğu gibi, dış siyasette de temel unsur olarak kullanmıştır. Sultanın İslamcılıkla ulaşmak istediği birinci ve ikinci planda olmak üzere iki hedef vardır. İlk hedefi, İslam devletinin varlığını devam ettirmektir. İkinci hedefi ise, halifenin himayesinde Dünya İslam Birliğini kurmaktır (Mardin, 1985: 348). Emir'ül Müminin unvanını padişah unvanından önce kullanmak istemesinin temel sebebi budur. Çünkü bu unvan ile sadece Osmanlı Devleti sınırlarındaki Müslümanların değil, tüm dünya Müslümanlarının halifesi olmak

istemektedir (Karal, 1983: 546). Ayrıca en büyük sunni İslam Devleti olan Devlet-i Aliye'nin bekası için tüm Müslüman ülkelerden asker toplamak, en büyük İslam karşıtı olan Avrupa karşısında İslami dayanışma ve birlikteliğin had safhada olduğu imajı çizmek, hatta Avrupalılara sömürgeleri altındaki Müslüman uluslara dahi etki edebileceği izlenimi vermek Osmanlı Devleti için oldukça önemli bir durumdur (Kodaman, 2008: 236; Landau, 2002: 132). Bu gerçek Asya Kıtası'nda 150 milyon kadar Müslümanı sömüren İngiltere için hiç de hoş bir durum değildir (Duman, 2015: 81). Bu doğrultuda II. Abdülhamid'in gördüğü bir rüya şöyledir: Müslümanlar kendi aralarında din bağlarını güçlendirdikten sonra İslam coğrafyasını sömüren İngiltere, Fransa, Rusya ve Hollanda, halifenin etkisi altına girmek zorunda kalmıştır. Çünkü halifenin bir kelimesiyle cihat başlamış ve tüm Müslümanlar isyan edip kafirin sömürgesinden kurtulmuşlardır (Abdülhamid, 2010: 101). Bu rüyanın etkisiyle Cava'ya siyasi temsilci atayan Sultan; Hindistan, Türkistan, İran, Afrika ve Çin'e adamlarını gönderip oldukça güçlü bir din ve halife propagandası yaptırmıştır. Aynı coğrafyalardan da kendisine biat ve saygı telgrafları çekilip ziyaretine heyetler gelmiştir (Karal, 1983: 546). Ancak buna rağmen ana hedef yayılmacılık veya coğrafi ve siyasi birliği sağlama değildir (Karpas, 1987: 28).

, ne devleti çöküntüden kurtarmayı, ne de İslam birliğini sağlamayı dış politikada tek başına gerçekleştiremeyeceğini biliyordu. Bu nedenle Avrupalı devletlerden birinden bu konuda yardım alması gerekmektedir. Fakat bu kolay değildir. Nitekim ne Ön Asya'da İslam coğrafyasını sömüren İngiltere, ne Kuzey Afrika'ya yerleşen Fransa ve ne de boğazlara göz koyup Panslavizmi hedefleyen Rusya Osmanlı Devleti ile aynı fikirde değildir. Bu noktada Almanya'dan başka seçenek kalmadığı gibi dış politikada Almanya'ya yakınlaşmanın birçok sebebi vardır. Almanya'da Müslüman halk olmadığı gibi Almanya daha önce Osmanlı Devleti ile hiç savaşmamış bir devlettir. Öte yandan düşmanımın düşmanı dostumdur misali İngiltere, Fransa ve Rusya ile çıkarları çatışan Almanya Osmanlı Devleti'ne, Osmanlı Devleti de Almanya'ya sıcak bakmaya başlamıştır. Ayrıca II. Abdülhamit Hicaz demiryolu inşası için Almanya'ya kendisine güvenilecek tek devlet olarak bakmıştır (Abdülhamid, 2010: 101).

2.2.2.5. İslamcılığın Emperyalizmle Mücadelesi ve Zayıflaması

İslam birliği her ne kadar İslam dünyası için önemli bir oluşum ise de, emperyalist batı için aynı ölçüde korkutucuydu. Çünkü Avrupa, zengin yeraltı kaynaklarıyla hammadde ve kalabalık nüfusuyla da güzel bir pazar yeri olan İslam coğrafyasından nemalanmaktaydı. Gerçekleşmesi muhtemel bir İslam birliği ise kendileri aleyhinde topyekün bir başkaldırı demektir ki bu Avrupa için tam bir kabus idi. Bu hassas noktayı çok iyi bilen batılılar temkinli davranmak zorundaydı.

Avrupalılar, sömürgeciliğin zirvesini yaşadıkları 19.yüzyılın ikinci yarısında bir yandan Osmanlı Devleti'nden yeni topraklar koparmaya uğraşırken, bir yandan da sömürgeleri altındaki İslam topraklarını kontrolleri altında tutmak istiyorlardı. Bunu bazen direkt bazen de maşalarla halletmeye çalışıyorlardı. Örneğin II. Abdülhamid'in karşısına çıkarılan Ermeni ve Yahudi meseleleri kamuoyuna yansıtıldığı

gibi bir mesele olmayıp, bahsettiğimiz çıkarlar doğrultusunda Avrupa emperyalistlerinin maşaları olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Avrupalı emperyalistler, Osmanlı Devleti'ndeki Gayr-i Müslim unsurları mevcut yönetime karşı isyana teşvik ettirdikleri gibi bununla da yetinmeyerek Anadolu dışındaki Müslümanlar arasında milliyetçilik hareketlerini başlatarak ayrılık fitilini ateşlemişlerdir. Emperyalistlerin Bu projelerinin sadece ekonomik karakterli olmadığı, aynı zamanda İslam coğrafyalarında İslam'ı zayıflatarak Hristiyanlığı yaymaya çalışan misyoner bir ruh haleti içinde olduğu anlaşılmaktadır (Brockelmann, 2002: 190). Bunu, misyonerlik yapan bazı bilim adamı ve kaşiflerin amaçlarına daha hızlı ulaşabilmek için Müslüman ailelerin aralarına sızıp kendilerini doktor olarak tanıtmalarından anlayabiliriz (Sırma, 1989: 46). Böylelikle bu durumu 11. yüzyıldaki Haçlı seferlerinin bir tezahürü olarak görebiliriz.

Avrupalı emperyalistler, asıl amaçlarını gizlemek ve bilimsel araştırmalar yapmak için yüzlerce casusu Orta Doğu'ya göndermiş ve bu bahaneyle binlerce yazıt ve tarihi belgeleri kaçırap kendi müzelerine götürmüşlerdir. Bu misyoner bilim adamı ve kaşifler Müslüman ailelerin aralarına sızabilmek ve amaçlarına ulaşabilmek için kendilerini doktor olarak tanıtmışlardır. Fransız bir misyoner bilim adamı Botta, konu ile ilgili şu itirafta bulunmuştur: (Sırma, 1989: 46) Kendisini doktor olarak tanıtmayı araştırmaları için öne sürmeye mecbur kaldığı bir bahane olarak gördüğünü ve üstelik benzer uydurma gerekçelerle bu yörelere ilk gelenin kendisi olmadığını sonradan öğrendiğini yazmıştır (Botta, 1841: 27).

Batılılar bir yandan misyonerlik ile İslam coğrafyalarına fitne tohumları ekerken, bir yandan da Arap milliyetçiliğini ateşlemişlerdir. Nitekim II. Abdülhamid'in en büyük endişesi "Arap Milliyetçiliği" ve "Alternatif Halifelik"ti. Gerek Batının kışkırtması ve gerekse bölgeye gönderilen yerel yöneticilerin halkla iyi geçinememesi yavaş yavaş bu endişeyi arttırmaktadır. Örneğin; Abdurrahman El-Kevakibi adlı biri gibi Osmanlı yönetimini eleştiren ve alternatif halifelik tekliflerinde bulunanlar olmuştur. El-Kevakibi, İslam Dinine ve ilk ortaya çıkıp yayılması sürecindeki hizmetlerinden dolayı Arap ırkının üstün olduğunu savunmuş ve hilafetin Kureyş soyundan gelen birine verilmesi gerektiğini iddia etmiştir (Soy, 2004: 181). II. Abdülhamid ise bu sıkıntı karşısında şöyle demiştir: "Hilafet konusunda İngiliz teşebbüslerinin sonu gelmemiştir. Çünkü Asya'da yüzelli milyon Müslümanı idareleri altında tutmaktadırlar ve bu Müslümanlar üzerinde hilafetin büyük bir nüfuzunun olduğunu biliyorlardı. Bunu bildiğim için İngilizleri kuşkulandırmadan her ihtimale karşı seyyitler, şeyhler, dervişler gönderip Asya'daki Müslümanları hilafete manen bağlamaya özel bir gayret gösteriyordum" (Bozdağ, 1975: 74). Ayrıca Hristiyan Arap olup, Arap milliyetçiliğinin savunucularından olan Necip Azuri, 1904'te Paris'te kurduğu "Ligue de la Patrie Arabe" adlı dernekte Suriye ve Irak'ın Türk hakimiyetinden çıkarılmasını savunup, Araplar arasında bir ayaklanma çıkarmaya çalışmıştır (Soy, 2004: 181). İşte bu örneklerde ne kadar başarılı olduğu gözlenen Avrupa, II. Abdülhamid döneminde İslam birliğini engelleme çalışmalarına daha sonra hız vermiş ve "Kutsal Cihat" a rağmen I. Dünya Savaşı'nda Arap topraklarında ettikleri nifak tohumlarının meyvelerini toplamışlardır. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki, İslamcılık politikası aslında batılı emperyalist emelleri perdelemektir. II. Abdülhamid'in tahttan

indirildikten sonra I. Dünya Savaşı sırasında dudaklarından dökülen şu ifadeler aslında her şeyi özetliyordu: “Cihadın kendisi değil, fakat ismi bizim elimizde bir silahtı. Ben bazen selçileri tehdit etmek istediğimde İslam Halifesinin iki dudağı arasında bir kelime vardır. Allah bunu çıkartması derdim. Bu nedenle cihat bizim için ismi olup, cismi olmayan bir kuvvetti” (Soy, 2004: 182).

2.2.3. Türkçülük

Türk İnkılabı Tarihi’nde I. Meşrutiyet öncesi fikir akımları incelenirken “Jön Türkler” ve “İttihat ve Terakkiciler” genelde bir bütün olarak telakki edilmektedir (Bayur, 1952: 5). Genç Türklerin Fransızca karşılığı olan “Jön Türkler” tabiri, Avrupa’da II. Abdülhamid’in istibdat yönetimine karşı mücadele ederek hürriyet ve meşrutiyeti savunan Osmanlıların geneline verilen bir addır. Ayrıca Jön Türkler herhangi bir siyasi parti kurmamışlardır. Meşrutiyet yönetimine geçiş tüm Jön Türklerin ortak paydası olmakla birlikte, muhtemel bir meşrutiyetin ilanı sonrasında yapılacak faaliyetler konusunda görüş ayrılıkları yaşamaktadırlar. İttihat Terakkiciler ise Jön Türklerden olup belli siyasi bir program etrafında toplanıp parti kuranlardır. (Karal, 1983: 511). Jön Türkler tarafından ortaya atılan Türkçülük hareketi, 1880’lerde “Lengüistik (Dilbilim) Türkçülük” halini almıştır. 1893 tarihinde İkdam Gazetesi’nin “Türk Gazetesidir” başlığıyla çıkması Türkçülüğün, kültürel bir hareket olarak ortaya çıktığını göstermiştir. İkdam Gazetesi’nde görev yapan Veled Çelebi, Necip Asım ve Emrullah Efendi gibi yazarlar, Türklerin ana kültürel niteliklerini tespit etmek için çalışmışlardır (Mardin, 1983: 62). Böylece bir kültür hareketi olarak başlayan Türkçülük, zamanla siyasal bir nitelik kazanmıştır.

II. Abdülhamid döneminde fikir akımı olarak ortaya çıkan Türkçülük; bir Osmanlılık ve İslamcılık akımları gibi devlet politikası olarak uygulanmamış, herhangi bir siyasi partinin politikası olmamıştır. Bu yönüyle Türkçülük sadece devrin aydınlarının üzerinde beyin fırtınası yaptıkları bir fikir akımı olarak kalmıştır (Karal, 1983: 551). Türkçülüğü sistematik olarak açıklayan Ziya Gökalp, önceleri Osmanlılık fikrine sıcak bakmıştır. Fakat, daha sonraki siyasi gelişmelere paralel olarak çok uluslu imparatorlukların milliyet kavramı karşısında tutunamayacaklarını savunmuştur. Gökalp’e göre bir devletin varlığı bir millete dayandırılmaz ise sağlam temeller üzerine oturtulamaz. Ayrıca devletin asli unsurları olan kurucu millete ve devlete karşı diğer uluslar gereken saygıyı ve önemi gösteremeyebilir. Bu nedenle devletin ayakta kalabilmesi için tek çare “Milli Devlet” olması ve konuşma ve yazı dilinin de Türkçe olması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca ana hedef, elde kalan son Osmanlı topraklarında birlik beraberlik ve bütünlük sağlanarak devletin asli unsuru olan Türklerin güçlendirilip Türk egemenliğinin pekiştirilmesidir (Dürü, 1965: 52). Türkçülüğün önemli temsilcileri; Ömer Seyfettin, Ahmet Ağaoğlu, Tekin Alp, Hamdullah Suphi ve Fuat Köprülü gibi isimlerdir (Yıldız, 2006: 11). Bu isimlerden Ömer Seyfettin Türkçülüğü Osmanlı himayesindeki şursuz Türklere milli bilinç kazandırarak Devlet-i Aliye’ye güçlü dayanaklar oluşturmak şeklinde tanımlamaktadır. Seyfettin’e göre milli dilimizi, kültürümüzü ve geleneğimizi unutmamız, “Türk” adı yerine diplomatik unvan

olarak “Osmanlı Devleti” adını kullanmamız bir çöküntü sebebidir. Osmanlı Devleti’ni bu çöküntüden kurtarmak da Türklerin bunu milli bir hedef olarak görmelerinden geçmektedir (Seyfettin, 1971: 28).

Osmanlı Devleti’nde İttihat ve Terakki’nin savunduğu Türkçülük akımı ve milli bir örgütlenme, azınlıkların savundukları milliyetçi söylemlerinden ileriye gidememiştir. Hatta İttihatçıların açıkça milliyetçiliğe yönelmeleri Türk olmayan Müslümanlar ve Gayri Müslimlerin rahatsız olmalarına neden olmuştur. Moğol İstilasası ile Türkçülük arasında bağlantı kurmaya çalışan bu gruplar, Türkçülüğü İslamiyet’e karşı bir düşünce olarak görmüşlerdir. Bu nedenle İttihatçıların bu düşüncelerini terk etmeyeceklerini anlayan Türklerin dışındaki bu unsurlar cemiyetten ayrılmaya başlamışlardır (Tokluoğlu, 2012: 57). Buna rağmen İttihatçıların Osmanlılık fikrinden tamamen ayrılıp Türkçülüğe yoğunlaşmaları 1908’den sonra II. Meşrutiyet ile başlamıştır (Şapolyo, 1943: 65). İsyanların ve ayrılıkçı hareketlerin başlamasını önleyemeyen İttihatçılar, aksine Trablusgarp ve Bingazi’de çıkan isyan ve savaşların da sorumlusu olmuşlardır (Ersaydı, 2011: 17).

2.2.4. Batıcılık

Batıcılık veya Batılılaşmak demek; geleneksel inançtan, kurumlardan ve düşünceden vazgeçerek, muasır bir medeniyet olarak kabul edilen batının düşünce ve kurumlarını benimseyip yerleştirme taraftarlığıdır (Demir ve Acar, 1992: 49). Başka bir ifadeyle yıkılmaya yüz tutmuş Osmanlı Devleti’ne batının sistemini benimseterek kurtuluşa ulaştırma çabasıdır (Doğan, 1990: 96). Diğer bir ifadeyle Batıcılık, Osmanlı Devleti’nin üst üste yenilgiler almasının yanında Avrupalı devletlerin kısa sürede kurulup gelişmesine binaen batıda meydana gelen ilmi ve askeri düzenlemeleri inceleme ve daha sonra bunları da model almaktır. III. Selim’den itibaren Osmanlı’daki meşveret geleneğinin bir uzantısı olarak aydınlara ve hatta yabancılara dahi layiha yazdırma isteği doğmuştur (Tanör, 1999: 35). Bu layihalar ve meşveret sonucunda Tanzimat dönemiyle kültürel fikir alışverişi artmış ve Tanzimat dönemi aydınları Avrupa’daki gelişmelerle yakından ilgilenerak bunlardan etkilenmişlerdir. Ana fikir olarak Osmanlı Devleti’ni Batının sosyoekonomik hayatı ve ilim tekniğiyle donatmak benimsenmiş ve bu durum İttihat Dergisi’nde de desteklenmiştir. Dr. Abdullah Cevdet ve Celal Nuri tarafından savunulan bu fikirde tartışma konusu olan şeyler de yok değildir. Nitekim Batı medeniyetinin sadece maddi değerleri mi alınmalı, yoksa maddi değerlerle beraber manevi değerler de mi alınmalı konusunda fikir ayrılığı yaşanmıştır. Ancak tek ileri medeniyetin batı medeniyeti olması hasebiyle Batının tümüyle model alınması gerektiğini savunan grup ağır basmakta, ve bu grup Türkçüler ile İslamcılarını aşırı bulmaktadırlar (Mardin, 1983: 177). Özellikle Abdullah Cevdet, Avrupa’nın kelime anlamı itibariyle bile Osmanlı Devleti’ne üstünlük anlamında kullanılabileceğini savunan ve eğer bir medeniyet örnek alı nacaksa bunun kayıtsız şartsız Batı medeniyeti olması gerektiğini iddia edecek kadar Batıcı birisidir. Çünkü Cevdet’e göre Osmanlı Devleti’nin artık kendi geleneksel değerlerinden yararlanması mümkün değildir ve kendisine ait klasik özelliklerinin başkalaşma yetisi yok olmuş durumdadır. Bu nedenle

Osmanlı idarecileri Batıyı bazı yönleriyle değil tümüyle model almalı ve Osmanlı Devleti'nin artık Batıya eklemesi gerektiğini savunmaktadır (Arıkan, 1983: 223).

Batılılaşma hareketinin asıl uygulaması ilk olarak II. Mahmut döneminde askeri, idari ve eğitim alanlarında başlamış, daha sonra Tanzimat Fermanıyla hukuki ve siyasi bir şekle bürünmüştür (Berkes, 2002: 329). Ancak Batıcılığın Türk toplumunda kabullenilmeye başladığı dönem 1876 ile 1909 tarihleri arası, yani II. Abdülhamid dönemidir. Çünkü bu dönemde yeni kurulan modern okullarda okuyan ve yabancı dil bilen kişilerin sayısının artmasıyla beraber 'in kendisi de Batıyı örnek almıştır (Mardin, 2009: 17). Bu yönüyle yenileşme formatında yapılan Batılılaşma çalışmalarına 1876 yılında I. Meşrutiyetin ilanı ile ilk kez halkın Mebusan Meclisinde yönetime katılmasıyla devam edilmiştir. Avrupa anayasaları ve hukuku örnek alınarak ilan edilen Kanun-i Esasi, aynı yıl yürürlüğe girmiştir (Berkes, 2002: 329). Meşrutiyet döneminde batılılaşma, devletin resmi politikası olmaktan çok artık halka nakledilmiştir. Böylece 1839'dan itibaren başlayan Batılılaşma hareketleri "Mecburi kültürel değişim" iken, 1876-1908 arasındaki Batılılaşma hareketleri ise "Serbest kültürel değişim" olmuştur (Tarhan, 1987: 160).

2.2.5. Adem-i Merkeziyetçilik

Merkeziyetçilik ve Adem-i Merkeziyetçilik olarak ele alabileceğimizi bu akımın merkeziyetçi kısmını Ahmet Rıza, adem-i merkeziyetçilik kısmını ise Prens Sabahattin savunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yapısından kaynaklanan bazı sorunlara çözüm getirmeye çalışmışın bu fikir akımı, tek makamdan kontrol edilen bölgelerin yönetimini bir kişinin ayağına pranga takılmasına benzetmiştir. 95. nüshasının da Şurayı Ümmet Gazetesi'nde yayınlandığı Adem-i Merkeziyetçilik Cemiyeti'nin programı, 27 Temmuz 1906'da Paris'te hazırlanmıştır. Hazırlanan 10 maddelik programın özeti şöyledir: Osmanlı Devleti'nde uygulanacak siyasi ıslahat illerde tüm sınıf ve tebaayı kapsayacak şekilde olup, usulen adem-i merkeziyet yönetimine bağlı olacak, seçim ile oluşturulan belediyeler nahiye meclisleri ve belediye idare meclisleri gibi tüm heyetler illerin idaresine etki edebilecek, illerin meclislerinde her tebaa kendi azalarını seçebilecek, (Ege, 1977: 72) siyasi ıslahatlar toplumun tüm milletlere eşit uygulanacak, halkın seçtiği vilayet meclisi üyeleri illerin mali kanunları ve düzenleriyle ilgili konularda tam yetkili olacaktır. Ayrıca illerden seçilen üyeler merkezde bir meclis kuracak ve iller ile merkez arasında irtibatı sağlayacak merkezi hükümet tarafından seçilen mülki, mali ve adli amirler dışındaki memurlar ırk esasına göre halk arasından seçilecek vb. (Karal, 1983: 522).

Prens Sabahattin'e göre adem-i merkeziyet azınlıklara karşı ülkenin bütünlüğünü bozmak demek değildir. Aksine bölge halkına ve gayri Müslimlere daha iyi bir hizmet vererek bölgesel sorunlara rahatça çözebilmektir. Ayrıca bölgesel sorunlar farklılık arz edeceği için tek merkezden tespit edilip çözülmesinin zorluğunu savunmuştur. Bu fikirler daha sonraki dönemlerde de etkisini göstererek ve 1908'de kurulan Ahrar Fırkası'nda da kendini hissettirmiştir. Bu noktada Prens Sabahattin'i hem entelektüel bir Osmanlı aydını olarak hem de bir sosyolog olarak değerlendirmek

gerekmektedir (Ünal ve Kavuncuoğlu, 2015: 123). Adem-i Merkeziyet tartışmalarının yoğun olarak yaşandığı 1908-1914 arası Prens Sabahattin, Osmanlı adına “Teşebbüs-ü şahsi, meşrutiyet ve adem-i merkeziyet” ilkelerinin uygulanmasını devrin anayasasının 108. Maddesindeki “Yetki Genişliği” ve “Tefrik-i Vezaiif” ilkelerine dayandırmaktaydı. Ayrıca taşradaki genel yönetim yetkilerinin arttırılmasını kapsayan “Yetki Genişliği” ile birlikte “Görev Ayrımı” ilkelerinin yerinden yönetimi yani adem-i merkeziyeti oluşturduğunu savunmaktadır (Yayla, 1982: 67). Tartışmalara İttihat ve Terakki cephesinden katılan Hüseyin Cahit ise bu akıma muhalefet etmekte ve adem-i merkeziyetçiliğin Kanun-i Esasi'nin 108. Maddesindeki Tevsii Mezuniyet anlamına gelmediğini savunmaktadır. Buna dayanan İttihatçılar adem-i merkeziyet akımını anayasadaki “Yetki Genişliği”nden ibaret olmadığı gerekçesiyle reddetmişlerdir (Güler, 2000: 17). II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihatçılar arasında Ahmet Rıza'nın merkeziyetçilik fikri ağır basınca Prens Sabahattin bu fikrinde yalnız kalmıştır (İnuğur, 1978: 282).

2.3. II. Abdülhamid Dönemi Siyasi Fırkalar

1876'dan 1908'e kadar küçük anlaşmazlıklar dışında II. Abdülhamid yönetimine karşı aralarında fikir birliği bulunan muhalefet grupları, 1908'den itibaren özgür ortamdan yararlanarak kendi fikirlerini yayıp yeni taraftarlar bulma amacıyla çalışmışlardır. Bu doğrultuda ortaya çıkan devrin siyasi fırkalarını yorumlarken o devrin siyasi ve sosyal şartlarını iyi incelemek gerekmektedir. Çünkü basın-yayın hayatının yeni ortaya çıkıp gelişiyor olması bu gücün o dönemde tam olarak kullanamadığının bir göstergesidir. Bu yönüyle siyasi fırkaların sosyal hayattan ve kamuoyu desteğinden uzak mücadele etmelerinden dolayı muhalifleri ortadan kaldırmaları kaçınılmaz son olmaktadır. Bu da ordunun siyasete müdahalesini kolaylaştırmış ve her ne kadar tam demokratik bir parlamento olmasa da sonuçta seçilen bir parlamentonun antidemokratik bir yöntemle devre dışı bırakılması tepkilere neden olmuştur. Ancak bu tepkiler halkın değil de bir avuç aydının serzenişinden öteye gitmediği için çok da caydırıcı olmamaktadır.

2.3.1. İttihat ve Terakki Fırkası

1189 yılı mayıs ayında Askeri Tıp talebelerinden İbrahim Temo ve arkadaşları, İshak Sukuti, Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet ile birlikte İtalya'daki Carbonari Cemiyeti'ni örnek alınıp üyelere isim yerine kod numaraları vererek gizlilik esası üzerinde durup yarı mistik bir teşkilat kurmuşlardır (Kodaman, 1993: 76-77).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, istibdada karşı çıkan ilk siyasi örgüt değildir. Cemiyetin geçmişi Yeni Osmanlılar hareketine kadar gitmektedir. Bu iki oluşum arasındaki ortak nokta ve birleşim sadece hedeflerinin aynı olmasının değil, aynı zamanda Yeni Osmanlılar hareketinden gelen isimlerin 1860'larda ortaya çıkan bir ideolojiyi kendilerine hedef edinip bu cemiyete dahil olmalarının tezahürüdür (Mardin, 1996: 31). 1889'da bu birkaç Askeri Tıp Okulu öğrencisinin düşüncesinde başlayarak,

günümüze kadar gelen zaman dilimini içerisinde Türk Siyasi hayatında önemli bir yeri olan bir fırka olarak yeni siyasi oluşumlara ve siyasi tarihimize damgasını vurmuş İttihat-Terakki Fırkası böylece kurulmuştur. Bazen tecrübesiz, tedbirsiz ve Osmanlı Devleti'ni yıkılışa sürükleyen insanlar topluluğu olarak eleştirilen İttihat-Terakki fırkası, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran ana kadroları da eğitip yetiştirmiş ve sürekli gizliliğini koruyarak tartışmalara konu olmuştur. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan muhalefet teşkilatlarının en güçlüsüdür. 1876'da kısmen başarılı olan parlamento isteyen muhalif kesim, tecrübesizlik nedeniyle kısa süre sonra etkisini kaybetmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanına kadar hemen hemen tüm muhalif grupları organize ederek ortak bir cephe oluşturmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da önce kısmen daha sonra tamamen siyasi yapıyı kontrolü altına almış bir oluşumdur.

Hareket, gerek Batıya açık bir inkılapçı hareket olması ve gerekse gençliği heyecanlandıran bir hareket olması yönüyle Harbiye, Mülkiye, Bahriye, Baytar Mektebi, Topçu ve Mühendishane gibi okullarda hızla yayılmıştır. Gazeteler ve Risale yayınlarıyla da taraftar toplayıp düşüncelerini yayma imkanı bulmuşlardır. Fakat bu oluşum kurulduktan yaklaşık üç sene sonra 1892'de gizliliğe dikkat etmesine rağmen deşifre olsa da bu konu üzerinde çok fazla durulmamıştır.

Paris'te 1902 yılında ilk Jön Türk Kongresi yapılmış ve bu toplantıya İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden Ahmet Rıza Bey ve Selahaddin Bey katılmıştır. Bu toplantıda II. Abdülhamid'i tahttan indirmede sadece propagandanın yeterli olmayacağı ve bir ihtilal heyetinin gerekli olduğuna karar verilmiştir. Ayrıca dış güçlerin ülkede ıslahat yapma adına desteğini ve yönetime baskısını sağlamak için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bir süre sonra sebebi eskilere dayanan bazı görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Ahmet Rıza Bey ve arkadaşları İttihat-Terakki Cemiyeti'nin adını değiştirerek Terakki ve İttihat'a dönüştürmüş ve Selahattin Bey ve taraftarları da "Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" ni kurmuşlardır (Kodaman,1993,65-66).

Gizli bir oluşum olarak kurulup ve zamanla geliştirilen bu cemiyet, masonların kullandığı birçok kural ve usulü de kabul etmiştir. Cemiyete üye olanlara ve şubelerine birer numara verilmiştir. Ayrıca cemiyete dahil olmak için okunan yemin metninde oluşumun usul ve kurallarına mutlak itaat etme, cemiyeti ilgilendiren konularda sır tutma ve verilen görevleri harfiyen yerine getirme gibi şartlar vardır. İstanbul'da çok hızlı gelişen cemiyete özellikle askeri tıp okulu başta olmak üzere birçok yüksekokullardaki öğrenciler kayıt olmuştur (Karal, 1983: 514).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, mevcut hedeflerini Mısır'da çıkardıkları Şura-yı Ümmet Gazetesi'nde ilan etmişlerdir. Bu hedefler şunlardır: Osmanlılık fikrini gerçekleştirerek devletin birlik ve beraberliğini dış güçlere karşı korumak, istibdat dönemine son vererek 1876 Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymak, yönetimi muasır gelişmelerden haberdar edip uyarmak, Osmanlı hanedanının ve Hilafet makamının vatana ve millete yararlı olacak şekilde tekrar yapılandırılması vb. Ayrıca sadece basın-yayın yoluyla değil aynı zamanda çeşitli risaleler aracılığıyla geniş kitlelere II. Abdülhamid idaresinin zararları ve bu yönetimin devrilmesi için birleşilmesi gerektiği açıkça belirtilmiştir. (Kodaman, 1993: 67) Bu risalelerden bazıları yazar belirtilerek, bazıları da yazar belirtilmeksizin yayınlanmıştır. Şu konularda risaleler neşredilmiştir:

İslahatlar için Padişaha ve Sadrazama sunulanlar, Genç Osmanlıların hürriyet ve meşrutiyet fikirlerini yansıtanlar, Halifelik ve imamlık gibi dini konular için yazılanlar, tüm Osmanlıları birleşmeye davet için yazılanlar ve Anadolu'daki Türkler için yazılanlar olmak üzere çeşitlilik gösterir. Örneğin Bahriyelilere Mektup adlı bir risale vatanın tehlike altında olduğu belirtilerek, II. Abdülhamid'in bahriyelilere yaptığı kötülükler ve sonuçları anlatılıp II. Abdülhamid'den hilafet makamına oturmuş bir Yezid-i Cedid şeklinde bahsedilmiştir (Karal, 1983: 523).

1896'da II. Abdülhamid'i tahttan indirmek için harekete geçen İttihat ve Terakki Cemiyeti, bir darbe planı hazırlamıştır (Kodaman, 1993: 68). Bu plan doğrultusunda Jön Türkler, 1897'de Kahire'de Kanun-i Esasi'yi hem Türkçe hem de İngilizce olarak yayımlanmıştır. Ayrıca 1899'da Londra'da "Hilafet" , Cenevre'de "İntikam" ve 1901'de Brüksel'de "Selamet" adlı çeşitli gazete ve dergiler bastırılıp gizlice Anadolu'daki Türk aydınlarına ulaştırılmıştır. Fakat kamuoyu tarafından duyulan plan başarılı olmayınca bu planı organize edenler tutuklanıp sürgüne gönderilmiştir (Perin, 1974: 92). Bunun yanında ertesi yıl Jön Türkler tarafından İstanbul'da genelde küçük rütbeli subay ve öğrencilerin hazırladığı ikinci darbe girişimi de başarısız olmuş ve müteşebbis konumundaki 28 kişi 1897'de Şeref Vapuru ile Trablus'a sürgüne gönderilmiştir. Bu iki olayın da gösterdiği gibi II. Meşrutiyetin ilanı sürecine kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti bu konuda sonuç alamamıştır. (Kodaman, 1993: 68).

2.3.2. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Trablusgarb'ın İtalyanlar tarafından işgal edildiği döneme denk gelen 21 Kasım 1911'de kurulan bu fırka, İttihat ve Terakki'ye muhalefet eden her kesimden grubun bir araya gelmesi bakımından fikri ve ideoloji olarak şeffaf değildir. Mustafa Sabri Efendi, Abdülhamid Zöhrevi Efendi, Dr. Rıza Nur, Volçetrinli Hasan Bey, Dr. Dagavaryan, İsmail Hakkı Paşa, Damat Ferit Paşa, gazeteci Tahir Hayrettin Bey, emekli Miralay Sadık Bey ve Müşir Fuat Paşa bu fırkanın kurucularındandır. Mutedil Hürriyetperveran ve Ahali Fırkaları yeni fırkaya katılırken, milliyetçi çizgideki İttihatçılara karşın Osmanlı ittifadını savunan Arnavut, Rum, Bulgar, Arap ve Ermeni mebusların çoğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na dahil olmuş ve Hizb-i Müstakil grubu da bu fırkanın meclisteki gücünü arttırmıştır. Meclis dışında ise İttihatçıların saf dışı ettiği bazı ilmiye üyeleri ve sosyalistler gibi ortak noktaları İttihatçı muhalifliği olan geniş bir kitle tarafından destek görmüşlerdir.

Fırkanın savunduğu fikri yapı şöyledir: İttihat Terakki'nin milliyetçiliğine karşı Osmanlılık akımı doğrultusunda Ahrar Fırkası'nın da desteklediği Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet düşüncesi, dış sermayeden uygun koşullarda yararlanılması gerektiğini savunan Liberal İktisat fikri ve doğal olarak meşrutiyet fikirleri savunulmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulduktan yaklaşık 20 gün sonra yapılan İstanbul ara seçimlerinde kendi gücünü göstermiştir. Örneğin bir mebusun seçileceği yerde Gazeteci Tahir Hayrettin Bey, İttihatçıların adayı olan Dahiliye Nazırı Memduh Bey'i 195 oya karşın 196 oy alarak 1 farkla geçmiştir. Bu sonuç Hürriyet ve İtilaf

Fırkası'nın umutlanmasını sağlarken İttihatçıların endişelenip muhalefete karşı daha sert bir politika izlemelerine neden olmuştur. Fakat 1912'de yapılan İttihatçı subayların baskısı altında geçen ve "Sopalı Seçimler" olarak anılan seçimlerde 286 üyelikten sadece 15'ini alabilen Hürriyet ve İtilafçılar daha sert bir muhalefet yapma kararını almışlardır. Bu amaçla muhalefetin sesini daha etkili duyurmak için renkli bir Türk basın arşivi oluşturmuşlardır. Takdirat, Teşkilat, İkdam, İktiham ve İfham Gazeteleri'nde yazan Rıza Tevfik, Rıza Nur, Refi Cevat, Mustafa Sabri ve Lütfi Fikri bu muhalefetin güçlü kalemleri olmuşlardır. Ancak zamanla içte çıkan anlaşmazlıklar sonucu sarsılan firkada Gümölcineli İsmail, Miralay Sadık Bey ve Şaban Ağa'nın etkili olduğu ve zayıfladığı görülmüştür. Daha sonra Mahmut Şevket Paşa suikastinden sorumlu tutulan firkanın üyeleri Sinop'a sürülmüştür. 1913'den sonra feshedilmemesine rağmen yok hükmünde olan fırka, I. Dünya Savaşı'ndan sonra kaçan İttihatçılardan sonra kısmen faaliyet gösterse de 1919 seçimlerinde kurulan hükümete sadece birkaç üye verebilmişlerdir. (Kodaman, 1993: 77-78).

2.3.3. Osmanlı Ahrar Fırkası

Ahmet Samim ve Nureddin Ferruh Beyler tarafından 14 Eylül 1908'de kurulan fırka II. Meşrutiyet döneminin ilk firkalarındandır. Celalettin Arif, Kıbrıslı Tevfik, Şevket ve Nazım Beyler ile Mahir Said kurucu üyeler arasındadır. Ahrar Fırkası, 1908 seçimleri öncesi siyasi parti statüsüne en yakın olan siyasi oluşum idi. Bu firkanın varlığı, aynı zamanda Prens Sabahattin'in siyasi düşüncelerinin Osmanlı siyasi hayatına girmesi demektir. İttihat ve Terakki Fırkası'ndan çekinmeyerek 1908 seçimlerine giren Ahrar Fırkası, sadece İstanbul'da girdiği seçimleri kaybetmiş ve İttihat-Terakki ile birlikte gösterdikleri bazı adaylar ve Ankara'da kendi gayretleriyle seçilen Mahir Said istisna tutulursa seçimlerden genel olarak yenilgiyle çıkmıştır. Buna rağmen Mebusan Meclisi'nde Rıza Nuri, Zöhrap Efendi ve İsmail Kemal gibi mebuslarla kendi varlığını hissettirmiştir.

Fırkanın hedefleri şöyledir: Osmanlı siyasi yapısında etnik unsurların eşit tanınması ve adem-i merkezîliğe dayanan bir yönetim kurulmasıdır. İttihatçılar ise bu fikirleri bölücülük olarak değerlendirmiş ve bu yönde olumsuz propaganda yapmıştır. Hatta bu anlaşmazlık, İttihat ve Terakki ve Fırkası ile Osmanlı Ahrar Fırkası'nın birleşme görüşmelerinde olumsuz sonuçlar vermiş, 31 Mart Olayından bir iki gün önce Serbesti Gazetesi yazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi olayı ile iki fırka arasındaki ayrımı net olarak belirlemiştir. Osmanlı Ahrar Fırkası'nın basın alanındaki temsilcileri İkdam, Sabah, Yen, Gazete, Sada-yı Millet ve Serbesti Gazeteleri'dir.

Türk siyasi hayatından önemli bir konumda olay 31 Mart Olayı, Osmanlı Ahrar Fırkası'nın geleceğini belirlemekte oldukça etkili olmuştur. İngiltere elçiliğinin mensupları ile birlikte mevcut yönetime karşı olan bir oluşum içerisinde olup hukuk dışı yollarla iktidarı devirme isteği yönüyle diğer firkalara benzemektedir. Fırka 31 Mart olayı ile iki hedefini gerçekleştirmek istemektedir. Bunlardan birincisi II. Abdülhamid'in devrilmesi ve ikincisi de İttihatçıların devre dışı bırakılmasıdır. Fakat II. Abdülhamid tahttan indirildiyse de İttihat ve Terakki'nin Ahrar Fırkası üzerindeki

baskısı azaltılmadı. İttihatçılar iktidarı ele geçirince Ahrar Fırkası üzerindeki baskıları artmış ve fırkanın genel katibi Nureddin Ferruh ile birlikte birçok üye yurt dışına kaçmıştır. Ayrıca Ahrar Fırkası, 1908 ile 1909 arasında İttihat Terakki'ye ilk muhalefeti yapması yönüyle önemli bir firkadır (Kodaman, 1993: 78-79).

2.3.4. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti

Osmanlı Devleti coğrafyasının değişik bölgelerine II. Abdülhamid döneminde işledikleri farklı suçlar nedeniyle sürgüne gönderilen ve firar eden Jön Türklerin çoğu II. Meşrutiyet'in ilanın sonrası Anadolu'ya gelmişlerdir. Fakat bu süreçte iktidarda güçlü konumda bulunan İttihatçılardan umdukları ilgiyi göremeyince aralarında "Küskünler Grubu" kurulmuştur. Daha sonra bu grup Sultan Ahmet'te bulunan Millet Bahçesinde 12 Ağustos 1908'de "Mağdurin-i Siyasiye" adı altında toplanarak hak arayışlarını devam ettirmek için bir cemiyet kurmaya karar vermişlerdir. Aynı ay yaptıkları ikinci toplantıda başkanlığına Abdullah Kazimi Bey'in atandığı Fedakaran-ı Millet Cemiyeti böylece kurulmuştur (Kerimoğlu, 2003: 35). Necip Nadir Bey, Ali Saip, Esat Bey, Bahiriye Zabıta Sami Çölgeçen, Hasan Fehmi, Ali Vefa, İbn'ül Mahmud Asım, Mevlanzade Rıfat Derviş Vahdeti ve Şirvanizade Mahmut Tahir gibi isimler bu cemiyetin üyelerindedir.

Fedakaran-ı Millet Cemiyeti, hayır derneği ile siyasi fırka arasında yapısı olan bir cemiyet özelliği göstermektedir (Kodaman, 1993: 79). Tarık Zafer Tunaya'ya göre siyasal parti arası topluluk ve hayır cemiyeti (Tunaya, 1998: 166) olan Fedakaran-ı Millet Cemiyeti, Sina Akşin'e göre de ilk muhalefet derneği sayılmaktadır (Akşin, 1972: 556). Özellikle II. Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki'ye karşı sert muhalefetle kendini göstermiştir. İstibdat dönemi sonrası yurt dışındaki sürgünden dönen birçok İttihatçı devlet kademelerinde önemli yerlere getirilirken halkın büyük çoğunluğunun bundan faydalanamamıştır. Bu haksızlık ve hürriyet kahramanları olmalarına rağmen haklarının gasp edildiği iddiası ile cemiyetin yayın organı olan "Hukuk-u Umumiye Gazetesi" ile kamuoyuna duyuru yapılmıştır. Cemiyet 31 Mart Olayı'ndan sonra her ne kadar dağılıp etkinliğini kaybetmiş görünse de tek parti yönetiminin zararlarını dile getirmekten çekinmemiştir (Kodaman, 1993: 79).

2.3.5. Osmanlı Demokrat Fırkası

Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo tarafından Selamet-i Umumiye Kulübü'nün 6 Şubat 1909'da fırka şekline dönüştürülmesiyle kurulmuştur. Osmanlı Demokrat Fırkası ideolojik olarak çoğulculuğu savunarak Selamet-i Umumiye, Türkiye, Feryad Hukuk-u Beşer ve Muahede Gazeteleri aracılığıyla yayın yapmıştır. Ayrıca Cemiyetin İbrahim Temo tarafından hazırlanan ve 66 maddelik "Dahili Nizamnamesi" ile 15 maddelik siyasi programı İstanbul'da Cihan Matbaasına bastırılarak Türkiye, Sabah ve Genç Türk Gazetelerinde yayınlanmıştır (BOA DH MUI, Dosya No:85. Gömlek No:63,1325)

Demokrat Fırka; anayasaya, meşrutiyete, parlamenterizme, hak ve özgürlükler ile milli hakimiyete sadece üst düzey yöneticilerin hakim olmasını yeterli görmeyerek halkın her kesiminin ekonomik ve kültürel yapılarının düzenlenmesi ile meşrutiyete sahip çıkılması gerektiğini savunmuştur. (Eraslan ve Olgun, 2006: 99; Feroz ve Rustow, 1977: 245; Demir, 2007: 43). Osmanlı Demokrat Fırkası 1908 seçimlerine katılmamış, sadece kurucusu olan Fuad Şükrü Bey, İstanbul'dan bağımsız aday olmuşsa da seçimi kaybetmiştir. Fırkanın meclisteki tek temsilcisi fırkaya ne zaman katıldığı tam bilinmeyen Manastır ili Görice Sancağı'ndan seçilen Şahin Taki olmuştur (BOA., Beyânâme, Hukuk-u Umûmiye, Çev. Fuad Şükrü, 9 Teşrin-i Evvel 1324). Fırka, İttihat ve Terakki karşısında tutunamayınca 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na dahil olduğunu ilan etmiştir (Kodaman, 1993: 80).

2.3.6. İttihad-ı Muhammediye Fırkası

İttihatçılara karşı en etkin muhalefet eden ve parlamento ile doğrudan irtibatı olmayan İttihat-ı Muhammediye Fırkası, 31 Mart Olayı'ndan on gün önce, 21 Mart 1908'de kurulmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası'ndan sonra halk arasında en çok taraftar bulan fırkadır. Sadece kırk gün faaliyette kalan fırka, parlamentoda üyesi olmamasına rağmen Ayan ve Mebusan Meclisinde etkisini hissettirerek Türk siyasi hayatında önemli bir yer edinmiştir (Kodaman, 1993: 80).

16 Mart 1909'de Volkan Gazetesi'nde yayınlanan fırka beyannamenin birinci maddesi Hz. Muhammed Mustafa'nın (S.A.S.) mutlak cemiyet reisi olduğu hakkındadır. İkinci maddede cemiyetin amacının İslamiyet'in ahlaki, içtimai terakkiyatının tek yolu olan Kuran-ı Kerim şeriatlarının yaşatılması için gayret göstermek olduğundan bahsetmektedir. Üçüncü maddede ise cemiyetin kapsam alanının tüm İslam coğrafyası olduğundan bahsedilmektedir. Yayınlanan beyannamenin diğer maddelerine göre ise şer'i şerif dairesinde çalışılıp, gruba dahil olmayanların dini inançlarına müdahale edilmeyeceği, meşrutiyetin mutlaka fırka ile semere alacağı, şer'i kanun ve mizanlara ters düşen cemiyet ve fırkalara asla müsamaha gösterilmeyeceği belirtilmiştir. (Özcan, 2001: 476). Tanınmış kurucuları, Volkan Gazetesi muharriri Derviş Vahdeti ve ilmiye sınıfı mensubu olan Said-i Nursi'dir. Fırkanın ana hedefi, "Şeriat-ı Garra-yı Ahmediye" yi ilmiye sınıfı vasıtasıyla korumaktır. Tüm Osmanlı askerlerini fırkanın doğal üyesi olarak kabul gören fırka, asker ve ilmiye sınıfını birbirlerini tamamlayan unsurlar olarak kabul ederek oluşuma bir güç ve hareket kazandırılmak istenmiştir. Ancak fırka, 31 Mart Olayı ile irtibatlandırılıp azmettirici rolü olduğu gerekçesiyle üzerinde baskı kurularak başta Derviş Vahdeti'nin idamı olmak üzere oluşumun önde gelen diğer isimlerinin de idam ve sürgün cezalarına çarptırılması nedeniyle kapatılmıştır (Kodaman, 1993: 80).

3. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE BASIN-YAYIN

1876 ile 1908 yılları arasındaki dönemin basın tarihi açısından en önemli özelliği, basın sektörünün halk ve hükümet nezdinde etkisini arttırmasıdır. Bu durum zaman ilerledikçe kendisini daha da hissettirmektedir. Günümüze kadar gelen süreçte de basının siyasi, ekonomik ve kültürel anlamdaki etkisi daha bariz bir şekilde kendisini göstermektedir. Bu noktada sürekli önemini arttıran basın, meşrutiyet döneminde bazen özgür bırakılmış, bazen de baskı altında tutulmuştur.

30 Mayıs 1876'da tahttan indirilen Sultan Abdülaziz'in yerine padişah olarak geçen ve Yeni Osmanlılara yakın olan Sultan V. Murat döneminde basın için bir süre özgür bir ortam oluşmuştur. Bu özgür ortamda daha önce sürgüne gönderilenler İstanbul'a geri dönmüşler ve dönemin gazetelerinde farklı görüşlerdeki yazılar yayımlandığı gibi bir de tam özgürlük sağlandığı zannedilerek bazı yeni gazeteler açılıp yayın hayatına başlamıştır. Üç ay gibi kısa bir sürenin ardından Sultan V. Murat'ın yerine meşrutiyeti ilan edip yeni anayasanın yayınlanmasına söz vererek tahta çıkan kardeşi , sözünü tutmuş ve mebus seçimleri yapıp Mithat Paşa Sadrazamlığa getirilmiştir. Ardından Mebusan Meclisi'nde Kanun-i Esasi Anayasası ilan edilerek yürürlüğe girmiştir. Meşrutî idareye kavuşan Osmanlı Devleti'nin yürürlükte olan anayasanın 12. Maddesinde "Basın, kanun dairesinde serbesttir" hükmü yer almaktadır. Bu maddeye dayanan basın-yayın sektörü, meşrutî bir idareye kavuşmanın mutluluğunu coşkulu yayınlar yaparak göstermiştir. , yapılan yayınlardan oldukça rahatsız olsa da karşı cephede yer almamak için düşüncesini bir süre açıkça beyan etmek istememekle beraber mizah gazeteleri Sultanın sabrını ciddi manada zorlamıştır (İnuğur, 1978: 241).

tahta çıkmadan önce basın birimlerini yakından takip etmiş ve basına karşı bazı uyarılarda bulunmuştur. Örneğin Sultan Abdülaziz vefat ettikten üç ay sonra tahta çıkan V. Murat'ın saltanatının 93. Günü yani 4 Ağustos 1876'da Vakit Gazetesi'ne şu demeci vermiştir: "Bir süre önce Hayal Gazetesi, Basiret ve Vakit Gazeteleri imtiyaz sahipleri hakkında bazı olumsuz makaleler yayınladığı için Hayal Gazetesi imtiyaz sahibi çağrılmış ve kendisine bazı uyarı ve tembihlerde bulunulmuştur. Fakat buna rağmen Hayal Gazetesi tarafından gayri ahlaki yazılar yayınlanmaya devam edilmiştir. Bu tür kişileri karalayan yayınlar kanunen yasaklanmış olduğu için Hayal Gazetesi süresiz kapatılmıştır" Bu demekten bir süre sonra Hayal Gazetesi imtiyaz sahibi Teodor Kasap, kapatma kararını eleştirmek için "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" yazısı taşıyan ve elleri, ayakları zincirli bir Karagöz karikatürü çizdiği için üç yıl hapis cezasına çarptırılınca İstanbul'dan kaçmıştır. Yine Mithat Paşa'nın Sadrazamlığı döneminde II. Abdülhamid tahta çıktıktan yaklaşık dört ay sonra, yani Kanun-i Esasi'nin yayınlanmasından birkaç hafta önce yayınlanan başka bir belgede de şöyle denilmiştir: "Son zamanlarda Türkçe yayın yapan gazetelerin çoğunda bazı teşebbüslere olan ilgiliyi arttıracak yayınların yapıldığı tespit edilerek bu gibi yayın yapanlara sert tedbirler alınmaya mecbur kalınmıştır" Mebusan Meclisi'nin açılması ve Kanun-i Esasi'nin ilanından bir süre sonra 1877 yılının ortalarına doğru yazılan bir başka belgede de şöyle denilmektedir: "Gazeteler yokken önceleri dedikodular sadece lafta kalırdı. Şimdi ise birçok kişi genel olarak zihinlerde yer alan her şeyi birer gerçek gibi yayınlıyor.

Sonuçta gazetelerde çıkan yazılar da halk tarafından gerçek gibi algılanıyor. Bu nedenle ortaya eskiye oranla daha çok yanlış çıkmaktadır. Hükümetin faaliyetlerine dil uzatanlar fesatçı sayılıp, bu tür yazıları yazanlara karşı sert tedbirlerin alınacağı devlet adına duyurulur” (Topuz, 1973: 51-52).

Bütün bu belgeler ve açıklamalar II. Abdülhamid’in, parlamenter rejime ve anayasaya rağmen otoriter bir düzen kuracağının ayak sesleridir. Nitekim 1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde 20 Eylül 1877’de çıkarılan “Sıkı Yönetim Kararnamesi” ne göre; askeri hükümet gerek gördüğü kişilerin gece ve gündüz fark etmeden evlerini arama yetkisine sahiptir. Şüpheli ve sabıkalı olduğu tespit edilen kişiler başka bölgelere gönderilebilir ve olumsuz yayın yaparak zihinleri karıştıran gazeteler kapatılabilmektedir (Düstur, 1877: 71). Ayrıca 1876 ‘da yayınlanan ilk anayasa olan Kanun-i Esasi’nin 113. Maddesi, Padişaha gerekirse olağanüstü hal ilanı ve devletin güvenliği yönüyle tehlikeli gördüğü kimseleri yurt dışına sürgüne gönderme yetkisi vermiştir. Bunun yanında yine Kanun-i Esasi’nin 36. Maddesine göre Padişahın meclislerin kapalı olması halinde Bakanlar Kurulu’nun aldığı kararları kanun yerine sayma hükmü vardır (İnuğur, 1978: 243). İşte II. Abdülhamid, bu maddelere dayanarak Osmanlı-Rus Savaşı’nın getirdiği olağanüstü hal bahanesiyle, 13 Şubat 1878’de Mebusan Meclisi’ni kapatmıştır (Topuz, 1973: 52).

3.1. II. Abdülhamid Dönemi’nde Yayın Yapan Gazeteler

Matbaada kullanılan harflerin dökümünün yapıldığı atölyelerde bomba üretiminin yapılma ihtimaline binaen sıkı bir takip veya kapatılmaların yaşandığı bir ortamda bile gazeteler yayınlarına devam etmişlerdir. Bu dönemde yayın hayatına devam eden günlük ve devamlı gazeteler şunlardır: Ahmet Cevdet’in sahibi olduğu İkdam Gazetesi, Ahmet Mithat’ın sahibi olduğu Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, Papadopulos ve Şemsettin Sami’nin ortak olduğu Sabah Gazetesi ile Ali Efendi’nin sahibi olduğu Basiret Gazetesi’dir (İnuğur, 1978: 258).

3.1.1. Tercüman-ı Hakikat Gazetesi

Ahmet Mithat Efendi tarafından 25 Haziran 1878’de yayın hayatına başlayan Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, halk dilinde ve kolay anlaşılabilir bir dilde yazılar içerdiği için halkın okuma alışkanlığını arttıran bir gazetedir. Oldukça geniş yazı çeşitliliğiyle önce dört sayfa sonra da sekiz sayfa olarak orta boyda basılmıştır. Gazetenin günlük yayınladığı yazıların yaklaşık olarak yarısı imtiyaz sahibi olan Ahmet Mithat Efendi’ye aittir. Her tür konuda konuları yorumladığı yazıları o kadar genişletir ki, basın grevi dolayısıyla tüm yazar ve müretteplerin olmadığı zamanda dahi tek başına kendi yazılarıyla gazeteyi çıkarmaya devam etmiştir. İskender, Nazikizade Hilmi, Reşat, Mustafa Refik, Gayyur, Ragıp ve Ahmet Refik gibi yazarlar gazetenin ana yazar kadrosunu oluşturmaktadır (İnuğur, 1978: 262).

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi sadece haber bülteni niteliğinde değildir. Aynı zamanda gazetede, romanlar ve tarih dizileri de yayınlayarak bir nevi modernliği

yakalamaya çalışarak gericiliğe ve tutuculuğa savaş açmıştır. Bu yönüyle geniş halk kitlelerinin yanı sıra çok sayıda aydın da gazetenin müdavimlerindedir. Tercüman-ı Hakikat'in yayın hayatında üç önemli dönem vardır :

Birinci Dönem : 1878 ile 1883 yılları arasını kapsayan, Ahmet Mithat Efendi'nin önemli romanları telif ve tercüme edip, ilmi yazılar yazdığı dönemdir.

İkinci Dönem : 1883 ile 1886 yılları arasını kapsayan ve edebi tartışmaların yapıldığı süreç olarak bilinen dönemdir. Gazetede haftalık yayınlanan özel bir sayfa açılmış ve bu köşede görev alan Ahmet Mithat Efendi'nin damadı olan Muallim Naci uzun edebi tartışmalar yapmıştır. Türk basınında geniş yankı uyandıran bu tartışmaların bazıları Muallim Naci tarafından Servet-i Fünun Dergisi'ne yönelik yapılmıştır. Bu tartışmaların en açık örneği Sabah Gazetesi'nde de yayınlanan Fransızca anlamı "gerileme" olan "Dekadanlar" başlıklı yazıdır (İnuğur, 1978: 258).

Üçüncü Dönem : 1886 ile 1888 yıllarını kapsayan, uzun süren bir politik ve ekonomik yazı dizisinin yayınlandığı dönemdir. Bu zaman zarfında Mülkiye Mektebi'nde liberal ekonomiyi savunan Portakal Mihail Paşa ve Ohannes Paşa ekonomi dersleri vermektedir. Ahmet Mithat Efendi ise ekonomide devletçiliği savunduğu için bu doğrultuda ve liberalizme karşı bir tutum sergilemektedir. Gazetesindeki yazılarında bir nevi devletçiliğin gerekçelerini açıklayan Ahmet Mithat şöyle der; "Avrupa'da sadece ticari özgürlüğü onaylayacak bir millet ve devlet yoktur. Maalesef Yüksekokullarımızda Adam Smith'in doktrinini mutlaka uyulacak bir kanun gibi okutmaya çalışıyoruz. Sanayimiz henüz kurulmadığından tarıma dayalı ekonomimiz var. Ancak çoğu ürünü yurt dışından ithal ettiğimiz için ne kendi malımızı satamıyoruz. Ticaretimiz çok zayıf olduğu için serbest ticaret ve liberalizm çok zor. Şunu kabul edelim ki biz Avrupa'yı 200 yıl geriden takip ediyoruz. Buna rağmen yüksekokullar ekonominin politik olduğu yönünde yorumlar yapmaktadır"

Ekonomi konusunda önemli yorumları bulunan Ahmet Mithat Efendi, Avrupa'ya göre İslam toplumlarının geri kalmasının nedenleri yönünde ekonomik bir yazı dizisi yayınlamıştır. Bu doğrultuda 1880'de ortaokul öğrencilerinin faydalanması için özel eğitim sayıları yayınlarak birçok yabancı okulda da gazetenin eğitim aracı olarak kullanılması teşvik edilmiştir. Ayrıca Ahmet Mithat Efendi, yazılarında genelde yüzeysel ve doğal yazılara ilgi duyarak, Doğu-Batı medeniyetlerini kıyaslama yapan sentezler vermeye çalışmıştır. Bu özelliğiyle kendisine "yazı makinası" ünvanı verilen Ahmet Mithat Efendi Hoca, yetenekli gençleri gazete çatısı altında toplayarak gazeteyi adeta bir okula dönüştürmüştür. Veled İzbudak Edip Adıvar, Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi Gürpınar, İhsan Tokgöz, Nigar Hanım, Hüseyin Cahit Yalçın ve İhsan Tokgöz gibi gazeteciler uzun yıllar Tercüman-ı Hakikat'de çalışmış ve hocaları da Ahmet Mithat olmuştur. 1908'den ve II. Meşrutiyet'ten sonraki dönemde bağımsız çizgide yayın yapan gazete, daha sonra İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı muhalefete doğru yönelip çizgisini değiştirmiştir. Ağaoğlu Ahmet'in de oldukça sert yazılar yazdığı gazete, adeta İttihatçılarla yapılan tartışmaların yayın organı olmuştur. Balkan Savaşları'ndan sonra vefat eden Ahmet Mithat Efendi'den sonra bu tarz yayınlara son verilmemiş, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar Tercüman-ı Hakikat Gazetesi varlığını

devam ettirmeyi başarmıştır. Daha sonra bu gazete kapanıp yerine “Tercüman” adlı yeni bir gazete yayına başlamıştır (İnuğur, 1978: 265).

3.1.2. Sabah Gazetesi

İlk olarak 1875’de aslen Rum olan Papadopoulos tarafından yayın hayatına başlanmıştır. Başyazarı Şemseddin Sami olan Sabah Gazetesi, ilk olarak on paraya küçük boyda satılmıştır. Çünkü Şemseddin Sami, halkın gazeteden daha fazla yararlanması için hem sade bir dil kullanmaya özen göstermiş, hem de fiyatını makul tutmuştur. Sabah Gazetesi 7 yıl sonra 1882’de Mihran Efendi tarafından satın alındıktan sonra artık büyük boyda basılmıştır. Türk basın tarihinde, ilk kez miladi tarih kullanılan gazetedir. Mihran Efendi, İstanbul Sanayi Okulunu bitirdikten sonra müretteplik öğrendiği için bazı gazetelerde çalışmıştır. Küçük bir matbaa kurup kitap basım işine giren Mihran Efendi, daha sonra Sabah Gazetesi’nde idare müdürü olarak görev yapmıştır. Bir süre sonra Sabah Gazetesi başyazarı Şemseddin Sami Trablusgarb’a sürgün edilince gazetenin başına Mihran Efendi geçmiştir. Ayrıca Ebussüreyya Sami Bey ve Hasan Bedrettin Bey gazetenin yazı işleri müdürlüklerini yaparken, gazetenin başyazarlar yazan yazarları ise; Selanikli Tevfik, Ahmet Rasim, Diran Kelekyan, Mahmut Sadık ve Halit’dir. Mihran Efendi’nin özel değer verdiği yazar Abdullah Zühtü, namı diğer Baba Zühtü olmuştur. Çünkü Abdullah Zühtü, gazete için kilit isimdir. Nitekim Türk basını haber kaynağı olarak çoğunlukla Beyoğlu tarafında yayınlanan gazetelerden yararlanmışlardır. Abdullah Zühtü de genelde “Moniteur Oriental” ve “Levent Herald” adlı bu gazeteleri okuyup Türkçe’ye tercüme ederek önemli yerleri işaretlemiştir (İnuğur, 1978: 259). İstibdat döneminde basın sektöründeki önemli yeri olan Sabah Gazetesi, kendisine en büyük rakip olarak yine devrin basınının diğer ağır topu olan İkdam Gazetesi’ni görmektedir. Genelde iki gazete arasındaki ilişkiler, hakarete dönüşen sert tartışmalara varmıştır. Bu bozuk ilişkiler, Mihran Efendi’nin Ahmet Cevdet’e “*Onun kafası et doludur, beyin pek bulunmaz*” demesi ve Ahmet Cevdet’in de Mihran Efendi’ye “*O hamaldır, pek okuyup yazmaz*” demesiyle karşılıklı restleşmeye dönüşmüştür (Topuz, 1973: 76).

Cavit Bey, Cahit Yalçın, Adnan Adıvar, Hüseyin Cahit Yalçın, Ata Bey, Enis Tahsin Til, Arif Cemil, Ahmet Emin Yalman ve Hamit Vehbi v.b. hayatını gazeteciliğe adanmış yazarlar, Sabah Gazetesi’nde çalışmaktadır (İnuğur, 1978: 259). Bir ara Tarık adlı bir gazetede çalışan H. Cahit Yalçın da bu gazete kapanınca Sabah Gazetesi’ne transfer olmuştur. Mihran Efendi, rakibi İkdam Gazetesi ile rekabette önde olmak ve yazar kadrosunu güçlendirmek adına H. Cahit Yalçın’ı yüz kuruş maaşla kadrosuna dahil etmeyi başarmıştır (Yalçın, 1975: 99). I.Dünya Savaşı yıllarında Sabah Gazetesi’nin başyazarlık görevini üstlenen Ahmet Emin Yalman, anılarında kendi döneminde 15.000 adet gazete basıldığını belirtmiştir. Yahya Kemal Beyatlı ve Refik Halit Karay gibi usta kalemlerin de Sabah Gazetesi’nde başyazarları bulunmaktadır. I. Dünya Savaşı sonrasında İttihatçı düşmanlığıyla bilinen, Peyam Gazetesi imtiyaz sahibi ve başyazarı Ali Kemal’i gazetenin başına getiren Mihran Efendi, gazeteye yeni bir çizgi kazandırmak istemiştir. Bu doğrultuda yapılan çalışmalardan biri de gazetenin

adını “Peyam-ı Sabah” olarak değiştirmek olmuştur. Muhalefet yazarlığının tehlikeli olduğu günlerde gözü pek cesur bir muhalefet yazarı olan Ali Kemal, İttihatçı karşıtlığıyla bilinmektedir. Öyle ki, yazılarında İttihatçılardan “Hin oğlu Hinler” şeklinde bahsederken, ittihatçıları destekleyen gazeteleri de karpuz kabuğu ve lahana yaprakları olarak nitelemiştir. Ayrıca Ali Kemal, Akşam Gazetesi yazarlarından “Finolar” diye bahsetmektedir (Topuz, 1973: 78).

3.1.3. Basiret Gazetesi

Yüksek tahsili olmayan, ancak zeki bir insan olan Ali Bey, 1866’da gazete imtiyazı için ilk başvurusunu yaptıysa da o sıralar Girit sorunu yaşandığı için sonuç alamamıştır. 2 yıl sonra yaptığı ikinci başvuru kabul edilince yayın hazırlıklarına başlamıştır (İnuğur, 1978: 199). Gazeteyi çıkaran ve daha sonra çıkardığı gazetenin adıyla anılacak olan Basiretçi Ali Efendi’nin sahibi olduğu, ilk yayımını 22 Ocak 1870’de yapan Basiret Gazetesi, ilk zamanlar Cuma ve Pazar günleri hariç haftada beş gün yayınlanan bir fikir gazetesidir. Bayramlarda dört gün tatile giren gazete, 859. sayıdan sonra haftada altı gün yayınlanmaya başlamıştır (Yerlikaya, 1994: 19). Önce küçük boy ve dört sayfa olarak Vezirhan’da Tateos Basımevi’nde eski bir makine ile basılmış ve 20 para ilk satış fiyatı olarak belirlenmiştir. Ayrıca isminin altında “Milletin Gazetesi” ifadesine ilk kez yer veren gazetedir (İnuğur, 1978: 199).

Basiret Gazetesi yazar kadrosunda; Ali Suavi, Ayetullah Bey, İsmail Bey, Suphi Paşazade, Mustafa Celalaettin Paşa, Süleyman Asaf, Hayreddin Karski (Aslen Polanyalı olup yazıları bu isimle yayınlanmıştır), Halet Bey, Esat Efendi ve Mustafa Asım Bey gibi isimleri barındırmaktadır. 1869 ile 1878 yılları arası 2376 sayı çıkaran gazete, II. Abdülhamid döneminde basın yayın yönüyle çok etkili olamamıştır (İnuğur, 1978: 199). Basın tarihimizin ilklerinden olan Basiret Gazetesi, farklı hükümetlerle olumlu veya olumsuz birçok kez ilişki kurmuştur. Gazete, ilk zamanlar hükümetten 300 lira yardım aldığı için mevcut hükümetle iyi ilişkileri kurmuş, fakat II. Abdülhamid’in basına kendisine muhalefette siyasi parti gibi çalışması vb. nedenlerle uyguladığı sansür sonrası zor durumda kalmıştır. Bir süre sonra Ali Suavi Olayı ortaya çıkmış ve Ali Suavi’nin Basiret Gazetesi’ne parola şeklinde gönderdiği bir yazı gazetede yayınlanmıştır. Bu yazının yayınlanması nedeniyle ve Ali Suavi Olayı’na destek verdiği gerekçesiyle Basiret Gazetesi 1878’de kapatılmıştır. 30 yıl sonra 1908’de tekrar açılan gazete, II. Basiret Gazetesi olarak yayın hayatına devam etmiştir. Fakat Mihran Efendi’nin Sabah Gazetesi ile rekabet edemeyince satışı bayağı azalmış ve 19 sayı çıktıktan sonra gazete kendiliğinden kapanmıştır (Yerlikaya, 1994: 153).

3.1.4. İkdam Gazetesi

3.1.4.1. Gazetenin Kimliği ve Arşivi

Ahmet Cevdet Bey tarafından 23.06.1894 tarihinde çıkarılan ve özellikle II. Meşrutiyet yıllarının en önemli gazetesi olan İkdam Gazetesi, (İnuğur, 1978: 268)

kelime olarak devamlı, gayret ve sebat ederek çalışmak anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 1986: 253). Gazete, meşrutiyet yıllarının yanı sıra I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet dönemlerinde de yayınlanmıştır. Genelde cereyan eden olayların anlatıldığı bir fikir gazetesi olmasıyla birlikte dönemin siyasi, kültürel ekonomik ve edebi değişimlerini de yansıtan bir gazetedir (Topuz, 1973: 74). İkdam Gazetesi'nde, Türkçülük eserleri de yayınlanmakta ve bu yönüyle gazetenin isminin yazılı olduğu yerde "Siyasi Türk Gazetesidir" ibaresi bulunmaktadır (İnuğur, 1978: 268). Her ne kadar siyasi olayların anlatıldığı bir gazete kimliği ile yayın hayatına başlasa da, yazarlarının çoğunun edebiyatçı olması münasebetiyle zamanla edebi meselelerin de yorumlanarak çehresinin değiştirilip sütunlarının edebiyat ve fikir yazılarına açıldığı bir yayın organı haline gelmiştir (Akyüz, 1969: 123). Ayrıca dönemin birçok idealist genç gazeteci adayları için bir okul sayılan İkdam Gazetesi'nin basın hayatına girdiği yıllar Türk basın tarihinin en verimsiz yılları sayılmaktadır (Buttanrı, 2003: 95). İkdam Gazetesi'nin 1899'daki tirajı yaklaşık 30.000'e ulaşırken, mürettephanesinde 8-10 kişilik bir ekip çalışmaktadır (Kabacalı, 1998: 97). I. Meşrutiyet'in ilan edildiği dönemde 40.000 tirajı olan ve büyük boyda resimli olarak yayınlanan İkdam Gazetesi, rotatif türü makinelerle basıldığı için devrinin gelişiminin ve yenileşmesinin öncüsü olmuştur (İnuğur, 1978: 268). Çünkü Türk basın tarihinde ilk kez basımında rotatif türü baskı makinasını kullanılan gazete İkdam Gazetesi olmuştur (Kabacalı,2000,97).

3.1.4.2. İçeriği

İkdam Gazetesi, kendi devrinin en önemli yayın organı olup ilim, siyaset ve olaylar gazetesi olmuştur. Belli süreçlerde kendi devrinin Sabah ve Tercüman-ı Ahval gibi diğer önemli gazeteleriyle imla, musiki ve dil kategorilerinde tartışmalar yapmış ve bu konularda eğitim öğretime katkıda bulunarak kamu yararı adına yazılar yayınlamıştır. Bu yönüyle gazete, kadın ve çocuk eğitime önem vererek ziraat, fen sağlık, eğitim, güzel sanatlar ve edebiyat alanlarında ilgi çekici yazılar yayınlamıştır. Tüm Osmanlı vilayetlerinde ve değişik ülkelerde muharriri olan Ahmet Cevdet, özellikle Fransa ve Almanya'daki muharrirlerle irtibat kurarak o ülkelerle ilgili edindiği her türlü siyasi, ilmi ve edebi bilgiyi okuyucularıyla paylaşmıştır. Bu sayede İkdam Gazetesi, muharrirlerin gönderdiği telgraf ve mektuplar ile gelen ajanslarla günün önemli haberlerini yayınlarak dünyaya açılan bir gazete olmuştur. Osmanlı'nın dış politikasındaki yabancı devletlerle olan ilişkileri, İstanbul'da yapılan veya planlanan tüm imar ve bayındırlık çalışmaları, saray ve hükümetle ilgili bilgiler, bulaşıcı ve salgın hastalıklar gibi önemli haberler okuyucuya sunulmuş, okuyuculardan gelen mektuplar da gazetede ilan edilerek okuyucu ile güzel irtibatlar sağlanmıştır. Ayrıca gazetenin İstanbul ve diğer vilayetlerde düzenli dağıtımı sayesinde okuyuculardan gelen mektuplar genelde takdir edici niteliktedir.

Araştırmamızda istifade ettiğimiz Ankara Üniversitesi gazeteler veri tabanı ve Milli Kütüphane süreli yayınlar kataloğundaki II. Abdülhamid dönemini kapsayan İkdam Gazetesi'nin yıllara ait yayın sayısı aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Yayın yılı	Yayın sayısı
1894	151
1895	168
1896	36
1897	356
1898	365
1899	354
1900	252
1901	365
1902	364
1903	364
1904	45
1905	122
1906	150
1907	0
1908	161
1909	183

Tablo 1. II. Abdülhamid dönemi İkdam Gazetesi yayın tablosu
(A.Ü., 14.06.2016, www.gazeteler.ankara.edu.tr ve M.K., 19.08.2016, [www.
http://www.mkutup.gov.tr](http://www.mkutup.gov.tr)).

3.1.4.2.(1). Haberler

Yabancı muharrirlerden tercüme edilerek bazen tamamı, bazen de bir kısmı yayınlanan veya yerli muharrirlerden alınarak yapılan haberler şu başlıklarla yayınlanmıştır (Buttanrı, 2003: 85-86):

Tevcihat : Cumartesi hariç tüm günlerde birinci sayfa ve birinci sütündeki ilk başlıklar Askeriyye, Jandarma, Mülkiyye, Bahriyye ve İlmiyye şeklinde olup, bu başlıklar altında görev tebliğleri ve görev değişiklikleri yayınlanmıştır.

Nişan-Madalya : Ana sayfanın ikinci başlığında yer alan bu bölümde saltanat nişanlarının kime neden verildiği yazılmıştır. Örneğin; 8 Ağustos 1894 tarihli gazete nüshasında bir nişan örneği şöyle yayına sunulmuştur (Buttanrı, 2003: 86-88): “*İtalya Devlet-i Fehimesinin Dersaadet serafeti baş tercümanının kerimesi Matmazel Mary Barones’e, üçüncü rütbeden Şefkat Nişan-ı Hümayunu ihsan buyrulmuştur*” (İkdam, 08.08.1894). Ayrıca madalya alanlar ve hangi tür madalya aldıkları nişan kısmı

içerisinde daha küçük puntolarla verilen madalya başlıklı yazıda ilan edilmiştir. Buna örnek olan bir ihsan ise, 7 Teşrin-i Evvel 1898 tarihinde 1524.sayı ilanı ile yayınlanan gazetede şöyle duyurulmuştur (Buttanrı, 2003: 88): *Vazaif-i memuriyetini hüsn-ü ifada müşahedet olan ikdam ve gayretine mebni Atina vilayeti polis efradından Agop Fikri Efendi'ye, iftihar ve tahlis-i can hususunda müşahed ola hüsn-i hizmetinden naşi, beşinci ordu-yı hümayun topçu yirmi beşinci alayının ikinci bölümü efradından Elbistan'lı Mehmet'e tahlisiyye madalyaları inayet ve ihsan buyurulmuştur.*

Tebliğat-ı Resmîyye: Ana sayfadaki bu kısımda resmi bildirimler ve tebliğatlar yayınlanmaktadır. İstanbul ve Osmanlı'nın diğer vilayetlerinden gelen bu resmi bildirimler sayfada uzunca bir yer kaplamaktadır. Buna örnek olarak; Dünkü perşembe günü İngiltere Sefir-i Cedidi asaletli Sör Nikolas Okonor hazretleri, hamil olduğu itimatnamelerini takdim için ma'iyet-i memurlarıyla beraber merasim-i mu'tade ile Ma-beyn-i Hümayun-ı Mulukaneye azimetle suret-i resmîyyede huzur-ı şevket-menfur-ı Hazret-i Padişahide şeref-vusule nail olmuştur. Ba'de, sefir-i müşarün-ileyh ve maiyeti mu'tad olduğu üzere Bab-ı Ali'ye giderek Zat-ı Sami-i Sedaret-penahi ile hariciye nazırı devletlü paşa hazretlerini ziyaret eylemişlerdir tebliğatı gösterilebilmektedir (İkdam,07.10.1898).

Selamlık Resm-i Alisi: Cumartesi günleri ana sayfanın ilk sütunlarında Padişahın cuma namazı çıkışı katıldığı "Cuma Selamlığı"ndaki izlenimler okuyucuyla paylaşılmıştır.

Şuunat (Olaylar) : Gazetede güncel olayların okuyucuya aktarıldığı bölümdür. Bazı sayılarda birinci sayfayı kapsayan, bazı sayılarda ise 1, 2, 3 ve hatta 4. sayfaya kadar uzayan yazılar bu başlık altında verilmiştir. Örneğin; dolandırıcılık, salgın hastalıklar, hırsızlıklar, cinayetler, ihtidalar, fırtınalar, çığ düşmeleri, deprem, ay tutulması, dolu ve buzlanma gibi doğa olayları ile önemli mahkeme duruşmaları, savaşlar vb. birçok güncel haberin yayınlanması bu kapsamdadır.

Şetta : Siyaset dışındaki konulara yer verilen gazetenin 3 ve 4. sayfalarındaki şetta kısmında şu başlıklı yazılar yayınlanmıştır : Müthiş Bir Kaza, İngiltere'de Fırtına, Manş Denizinde Bir Kaza, En Soğuk Memleket, Kurtulup Kaçan Bir Balon, Kılıç Balıkları, Deniz Canavarı ve Amerika'da Bir Garip Mezar vb. (Buttanrı, 2003: 87-89).

Hariciyye : Yurt dışından gelen ve dünya genelini kapsayan haberlerin yayınlandığı bölümdür. Genelde İngiltere, Fransa, Rusya, Belçika, Meksika, Norveç, İspanya, Avusturya, Portekiz, Japonya, Peru, Fas, Veneziela, Sibirya, Brezilya, Küba, Madagaskar ve Romanya gibi ülkelerden gelen haberlere yer verilirken; Küba Sorunu, Çin-Japon Savaşı, Filistin olayları gibi uluslararası ilişkilerden haberler de yayınlanmıştır. Ayrıca "Muharrerat-ı Ahire-i Telgrafiyye" ve "Hususi Telgraflar" adıyla yurt dışından gelen telgraf haberlerinin yayınlandığı da görülmektedir. Örneğin; hariciyye bölümünde 9-26 Ağustos 1895 tarihleri arasında yaşanan Madagaskar Muharebesi sırasında Madagaskar Müslümanları için "Makale-i Mahsusa" adıyla bir yazı dizisi yayınlanmıştır.

Telgraf : Devrin en önemli iletişim aracı olarak telgraf, gazetecilik için de oldukça yararlı bir vasıta olmuştur. Bu yönüyle İkdam'daki telgraf bölümü, İstanbul dışından gelen ve genelde ajanslardan alınan telgraflar metinlerinin yayınlandığı 3. sayfada yer alan bölümdür. Ajans adı ve nereden geldiği belirtilerek yayınlanan metinler genelde iki

ajanstan gelmiştir. Bunlardan biri, Ajans De Kostantinapol, diğeri de Ajans Furniye'dir. Örnek: 18 Ağustos : "Sırp Heyet-i Vükelası istifa etmiştir"- Ajans Furniye Telgrafnameleri-Belgrad.

Şezerat : Kelime anlamı itibariyle işlenmemiş bir maddenin içindeki altın parçaları veya süs olarak kullanılan altın ve inci taneleri anlamlarına gelmektedir. Bu yönüyle gazetenin 3. ve 4. sayfalarında yayınlanan bu bölümde bilim ve fen alanındaki gelişmeler, yeni bilgiler, ilginç gerçekler, orijinal yazılar ve bazı gariplikler yer almaktadır. Bu bölümde yayınlanan bazı bölüm başlıkları *Kuşların Ötme Zamanı, Aliminyumlu Akçe, Bir Deve Kuşunun Garip Hali, Dünyadaki En Büyük Ormanlar, Elektrikli Yorgan, Nebati Tereyağı, 1827'de İngiltere'de Kibritin Keşfi* vb. konuları içermiştir.

Muharrerat : Kelime anlamı itibariyle yazılmış şeyler ve yazılı kağıtlar anlamlarına gelmektedir. İstanbul dışından gelen ve haber amacı taşıyan mektupların nereden geldiği belirtilerek gazetede yayınlandığı bölümdür. Genelde mektup gelen yerler; İzmir, Konya, Edirne, Mekke-i Mükerrreme, Almanya, Beyrut, Kopenhag ve Trabzon vb. yerlerdir.

Vilayat : Bu bölümde İstanbul dışındaki Erzurum, Edirne, Trabzon, Manastır, Halep, Kastamonu, Ankara, Seyhan, Selanik, Kosova, İzmit ve Aydın gibi taşradan gelen haberler ve bilgiler yayınlanmıştır.

Faideli Reçete : Gazetenin dördüncü sayfasındaki bu bölümde insanları bilinçlendirip sağlıklı yaşam adına yapılan çalışmalar ile özellikle ilk yardım ve bitkisel ev yapımı ilaç tarifleri yayınlanmıştır. Kuşpalazı, bayılmalar, gaz ile zehirlenmelerde başvurulacak yöntemler, ciltteki çilleri gidermek için merhem tarifi, saç dökülmelerine karşı yapılacak ilaçlar vb. Bir çok konuda okuyucuya bir çok aydınlatıcı bilgiler sunan İkdam Gazetesi, böylece toplumsal sorumluluk görevini de yerine getirmiş bulunmaktadır (Buttanrı, 2003: 89-90).

Fevaid-i Beytiyye : Bilhassa ev hanımlarına özel "Makale-i Nisaiyye" adıyla yayınlanan yazılarda kadınların eğitilmesi hususunda bazı bilgiler yer almaktadır. Gazetenin dördüncü sayfasında yer alan bölümde kadınlara yağlı şişelerin temizliği, sivrisineği def için hazırlanan toz, gaz lambalarının sızmasını önleme, gümüş kapların kolay temizliği, çatal, kaşıkların üzerindeki pasların temizlenmesi ve meyve lekelerinin çıkarılma yöntemleri gibi birçok pratik bilgi sunulmuştur.

Borsa : İlk yıllar gazetenin dördüncü sayfasında bulunan "Borsa" başlığı altında klasik borsa haberleri yayınlanmıştır. Böylece İkdam Gazetesi'nin okuyucularını ekonomik yönden de bilgilendirmek istediğini görmekteyiz. İleriki yıllarda ise ilk sayfada "Paris Borsası" hakkında bilgiler sunulmaya başlanınca dördüncü sayfadaki "Borsa" kısmı "Galata Borsasından" başlığına dönüşmüştür.

Takvim-i İkdam : İkdam'ın kuruluşundan itibaren tüm sayılarında namaz vakitleri ile güneşin doğuş ve batış saatlerini gösteren takvim tarzı bir bilgilendirme tablosu yayınlanmıştır.

Diğer Haberler : Belirlenen başlıklar kategorisinde olmayan İstanbul'dan hareket edecek vapur saatleri, Anadolu şimendifer hattı listesi, Eminönü Meydanında satılan sebzelerin fiyat listesi ve rasathane raporları gibi günlük hayatta lazım olan kısa bilgiler

ise dördüncü sayfada “Diğer Haberler” başlığı altında okuyucuya sunulmuştur (Buttanrı, 2003: 90).

3.1.4.2.(2). Yazılar

Siyasi yönünden ziyade haber ve fikir gazetesi olarak yayın hayatına başlayan İkdam Gazetesi’nde yayınlanan hemen hemen tüm yazılar oldukça öğretici ve yararlı yazılardır. İkdam, güçlü kalemleri sayesinde dilin sadeleşmesi, Türkçe imla kurallarının uygulanması, halkın birçok konuda aydınlatılıp eğitilmesi ve okuma alışkanlığının kazandırılması yönüyle toplumsal sorumluluk görevini yerine getirmiştir. Ankara Üniversitesi sanal arşivinde bulunan nüsha, örneklerini incelediğimiz kadarıyla İkdam Gazetesi’nde birçok makale yayınlanmıştır. Yayınlanan bu makaleleri şu başlıklara göre tasnif edebiliriz :

Edebi Yazılar : Eski ve yeni edebiyat tartışmaları, eski ve yeni edebiyat-ı cedide tartışmaları, şiir, hikaye, tiyatro, tenkit, masal, dil, dilin sadeleştirilmesi, Fransız ve Rus edebiyatları ile Tercüman-ı Hakikat, Servet-i Fünun, Sabah Gazetelerinde yayınlanan yazılara cevap ve sataşmalar gibi edebi konularla ilgili yazılan yazıları kapsamaktadır. Ayrıca Yunan ve Latinlerin edebi eserleri, Fransız tiyatroları, Orta Asya Türklerinin dil yapıları ve Osmanlı Türkçesi ile kıyaslanması, Arap ve Fars edebiyatıyla ilgili yazılar da edebi yazılar içerisinde yer almıştır. Ayrıca okuyuculardan dilin sadeleşmesiyle ilgili mektupların gelmesi bize o dönemlerde bir dil tartışmasının mevcut olduğunu göstermektedir (Buttanrı, 2003: 91).

Musiki Konulu Yazılar: Hem Türk, hem de Avrupa musikisi ile ilgili Rauf Yekta, Salih Zeki ve M. Nuri Şeyda gibi kişilerin musiki konulu yazıları yayınlanmıştır. Bu tür yazıların içeriği, Türk musikisinin önemli isimleri olan “Hafız Post”, “A. Mithat ile Musiki Tartışmaları” ve “İtri” başlıklı yazılar şahısların daha iyi tanınması için yazılmıştır.

Kadınlara İlgili Yazılar: Haberler bölümünde bahsettiğimiz gibi İkdam Gazetesi, kadınların eğitimine önem vermiş ve “Musahabe-i Nisaiyye” adıyla birçok yazı yayınlamıştır. Farklı sayılarda belli aralıklarla devam eden bu yazılarda; kadının okutulup eğitilmesi, hamilelik, analık vazifesini yapabilme, çocuk bakımı, zerafet, kılık kıyafet, korse, saç boyasına kadar birçok konuda kadınlara özel bilgiler verilmiştir.

Bilimsel Yazılar: Bilim, fen ve teknoloji alanındaki son gelişmelerden okuyucuların haberdar edilmesi için yazılan yazıları kapsamaktadır.

Tıp ve Sağlık ile İlgili Yazılar: “Tıbbiye ve Sıhhiye” adlı başlık altında bir hayli yazı yayınlanarak halk sağlığının korunması amaçlanmıştır (Buttanrı,2003,92).

Siyaset: İkdam, her alanda benimseyip savunduğu siyasi fikirleri başyazı sıfatıyla ana sayfadan yayınlamıştır. İç politikada gerçekleşen olaylar ve dış politikada Amerika, Avrupa, Asya ve Afrika Kıta’larında vuku bulan her olay, savaş, konferans, anlaşmazlıklar, siyasi ittifaklar vb. bilgiler yayınlanmıştır.

Musahabe ve Mülahazalar: Bir okul gibi kültürel eğitim içeren bu başlığa ait yazıların yazarı her ne kadar belirtilmemiş ise de Ahmet Cevdet’e ait olduğu bilinmektedir. Zaten Ahmet Cevdet gazetede yayınlanan yazıların altına genelde imza atmıyıp, sadece son

sayfanın altına ismini yazmayı tercih etmiştir. Bu kısımda; Efkar-ı Garbiyye, Fransız Mektepleri, İlm-i Lisans, Ziraatimiz, Avrupa Dilleriyle Sanskritçe Arasındaki İlişkiler, Yunan Harbi ve Sanat Elde Altın Bileziktir başlıklı yazılar bunlara örnek olarak verilebilir (Buttanrı, 2003: 91-92).

Tefrikalar : Tefrika; kelime anlamı itibariyle gazete ve dergiler gibi süreli yayınlarda birbirini tamamlayan yazı dizilerine verilen addır. İkdam Gazetesi, bir bakıma kültürel bir gazete olduğundan birçok ünlü isime ait edebi tefrikalar yayınlamıştır. Tefrika yazıları, genelde gazetenin 2. veya 3. Sayfasının alt kısmında bir çizgiyle ayrılarak oluşturulan “İkdam Tefrika Sütuniyyesi” başlığı altındaki yerde yayınlanmıştır. Eğer bir sayıda birden fazla tefrika yayınlanacak ise tefrikalar art arda değil de arada 1-2 gün atlayarak yayınlanmıştır. Tefrikası biten yazıların çoğu İkdam Gazetesi'nin matbaasında basılarak ilk sayfadan okuyucuya duyurulup satışa sunulmuştur. Abdullah Zühtü, Hüseyin Rahmi, Recaizade Mahmut Ekrem gibi önemli isimlerin yanı sıra batılı yazarların eserleri de tercüme edilerek tefrika olarak yayınlanmıştır. Örneğin Ahmet Mithat Efendi'ye ait “Avrupa Yahut Alafranga” eser ve Abdullah Zühtü tarafından tercüme edilerek yayınlanan “Cinayet Tuzakları” adlı eser gibi. Ayrıca okuyucu, var olan tefrika bitmeden veya yeni bir tefrika başlamadan 1-2 gün önce ana sayfadaki “İhtar” başlığıyla bilgilendirilmiştir.

Hikaye-i Müntahabeler : Bu kısımda haftada yaklaşık 3 hikayenin yayınlandığı gazete olarak okuyuculara ve dönemin önemli isimlerine, elinde hikayesi veya tercüme hikayesi olan varsa yayınlanması için kendilerine göndermeleri çağrısı yapılmıştır. Yine Samipaşazade Sezai, Hüseyin Daniş, Ahmet Rasim ve Halit Ziya Uşaklıgil gibi ünlü isimlerin hikayelerine yer verilmiştir.

Özel Günler: Dini ve diğer özel günlerde ana sayfadan itibaren o günün anlam ve önemine binaen yapılan açıklamalar ve yorumların yayınlandığı kısımdır. Örneğin; Hz. Peygamber Efendimiz'in Kutlu Doğum günleri, Hırka-i Saadet Ziyaret günleri, bayramlar ve kandiller, 'in doğumu, cülusu ve şehzadelerin sünnet şenlikleri ana sayfadan duyurulan haberlerdendir (Buttanrı, 2003, 93-94).

3.1.4.2.(3). İlanlar

Gazetede yayınlanan genel ilanlar 4. sayfada yayınlanırken, gazetenin tefrikaları birleştirip bastırıldığı kitaplar ve kendi basımı olan diğer kitapların ilanları ana sayfada yayınlanmıştır. Örneğin; satış geliri 1897 yılında yapılan Osmanlı-Yunan Savaşları sonrasında zarar gören Girit halkına bağışlanacak olan kitapların ilanları birinci sayfada yayınlanmıştır. Özel günlerde yayınlanan yazılar çok olduğundan bazen ilan kısmına yer verilmemiştir. Bu istisna günler hariç hemen hemen her günkü sayıda ortalama 30-40 ilan yayınlanmıştır. Çoğunluğu hukuk alanında dava vekili ilanı ile doktor, hastalık tedavi ilanları ve yabancı doktor ilanları oluşturmaktadır. Verilen ilanlar bir nevi reklam türünden olmakla birlikte yayınlanma ücret tarifesinden bahsedilmemektedir. İlanlarda hazır giyim, dikiş makinası, çamaşır makinaları, sabun tozu, çay vb. bazı sanayi ürünlerinin tanıtımı yapıldığından İngiliz ve Fransız etkisi açıktır. Ayrıca bu alanda

“İlan-ı Resmi” başlığında resmi makamlarca yapılan duyurular da yayınlanmıştır (Buttanrı, 2003: 94).

3.1.4.3. Mizanpajı

Gayet ince ve parlak bir kağıda basılan gazete, dikey çizgilerle bölünen altı farklı sütuna ayrılmıştır (Buttanrı, 2003: 84). Ana sayfanın en üstündeki büyük puntolarla yazılan İkdam yazısının üstünde bir yatay çizgi bulunmaktadır. Bu yatay çizginin üzerinde ortada gazetenin basıldığı gün, sağında gazetenin kaçınıcı senesi olduğu, basım numarası ve hicri takvime göre basıldığı tarih yer almaktadır. Yine bu üst çizgini solunda ise gazetenin hem Rumi ve hem de Miladi takvime göre basıldığı günün tarihi yer almaktadır. Ayrıca büyük puntolarla yazılan İkdam yazısının sağında ve solunda bazı bilgiler bulunmaktadır. Sağ üstte; Sahib-i İmtiyaz ve Ser Muharriri Ahmed Cevdet, sağ ortada Mahall-i idaresi İstanbul’da Bab-ı Ali Caddesinde Daire-i Mahsusadır. Abone vesair için idaremizin başka şubesi yoktur. İdarehane eshab-ı müracaata her saat açıktır. Hey’et-i tahririyeden beri geceleri dahi hazırır, sağ altta ise Ümmet-i İslamiyye ve Millet-i Osmaniyye’nin maddi ve manevi faidesini mucceb olacak asar-ı kalemiyye sahiblerinin imzasıyla dahi sahifelerimiz açıktır ifadeleri yer almaktadır. Sol üstte; 1312 Senesi Muharrem Gurreinde Tesis Edilmiştir, sol ortada Şerait-i iştirâ (satın alma şartları) : İstanbul için abone olunmaz. Vilayet ve memalik-i ecnebiye için posta ücretiyle beraber seneliği 180, altı aylığı 95 ğuruşdur. Taşradan nakidden başka posta pulu ve poliçe dahi kabul olunur ve sol altta ise Ücret-i i’lanat eshab-ı müracaat ile ayrıca ta’yin edilir. Abone bedeliyle i’lanat ücretinin borca peşin i’tası usul-ı müttehezendedir ifadeleri yer almaktadır. İkdam yazısının altındaki sütunlarla bölünen yazılara geçmeden iki yatay çizgi daha bulunmaktadır. Bu iki yatay çizgi içerisinde 1,5 cm genişliğindeki kısmın ortasında çeşitli iki süsleme arasında Her gün sabahları neşr olunur. Siyasi, İlmi Türk Gazetesidir yazısı, sağında ve solunda ise “Nüshası 10 paredir” yazısı ile gazetenin fiyatı yer almaktadır. Bu gazete ücreti 6 yıl boyunca hiç değişmemiştir. Gazetenin ana sayfasının en altında gazete baskıya girmeden önce yapıştırılmış bir pul ve üzerinde gazetenin yazıları bulunmaktadır. 6 dikey sütun içerisine yazılan yazılar çeşitli başlıklar altında toplanmıştır. Bölümler arası iki satır boşluk, punto ve italik farkı vardır. Bir bölümden başka bir bölüme geçişler, ortasında içi doldurulmuş eşkenar dörtgen bulunan yatay çizgilerle belirtilmiştir.

Gazetenin ana sayfasının üst kısmında bulunan İkdam yazısının sağında ve solundaki açıklamaların bulunduğu kısımda 15 Mart 1902’den itibaren bazı mizanpaj değişiklikleri ve eklemeleri olmuştur. Yapılan değişiklikler ve eklemeler şöyledir: Daha önceki sayılarda ana sayfada büyük puntolarla yazılan İkdam yazısının üstündeki yatay çizgi üzerinde yer alan ve gazetenin fiyatını belirten Nüshası 10 paredir yazısı, İkdam yazısının en üstündeki bölüme alınırken, daha önce sağda yer alan nüsha sayısı da bu tarihten itibaren ortaya alınmıştır. İkdam yazısının sağ altında Latin harfleriyle Fransızca olarak alt alta sırayla İkdam - Türk Gazetesi , Yönetmen - Mal Sahibi : Ahmet Cevdet, Başyazı Yönetim : Yüce Kapı Sokak yazılmıştır. Sağ en alta ise yine Fransızca Latin harfleriyle, gazetenin basıldığı gün ay ve yıl belirtilmiştir. İkdam yazısının sol

altında Fransızca Latin harfleriyle bazı eklemeler yapılmıştır. Bunlar alt alta sırayla; İkdam - Günlük , Politik, Ekonomik ve Edebi Gazete , Abone Ücreti : Yıllık 38 Frank, 6 Aylık 20 Frank, Bir Sayısı 10 para şeklindedir.

İlk sayısının basımından altıncı yılına kadar gazete büyük boy olarak 60x42 cm ebadında basılmıştır. Yayınlanan resimler genelde yayınlanan ilan ve reklamlara göre değişmekte ve sadece ilanların yayınlandığı dördüncü sayfada yer almaktadır. Ayrıca ilk sayfada padişahın doğum günlerinde ve cülus günlerinde padişah arması yayınlanmaktadır. Ana sayfada normal şartlarda mevcut hükümet ile ilgili yazılar yer almakla birlikte gazetenin okuyucularına bir mesajı, savaş vb. gibi çok önemli haberler ile baş muharrir Ahmet Cevdet'in Mülahazalar adlı kendi köşe yazısı da ana sayfada yayınlanmaktadır. Yine ana sayfada Selamlık Resm-i Alisi, Nişan, Madalya, Tebligat-ı Resmîye, Siyaset, Mülhaza, Asar-ı Seniyye-i Mülükane gibi başlıklarla yazılar diğer yazılara da yer verilmektedir. İkinci ve üçüncü sayfalarda Makale-i Mahsusa, İhtar, Tevcihat, Tıbbiye ve Sıhhiye, Ziraiyye, Fenniyye, Şuunat, Muharrerat, Telgraf, Şetta, Hikaye-i Müntahabe ve Şerazat bulunurken dördüncü sayfada faydeli reçete, borsa, Fevaid-i Beytiyye, yeni kitaplar, Takvim-i İkdam ve verilen ilanlar yer almaktadır. Ayrıca iki ve üçüncü sayfaların küçük bir kısmına roman özetleri için tefrika halinde bir köşe tahsis edilmiştir. Yazılarda nokta, virgül, kısa çizgi, parantez, iki nokta üst üste gibi noktalama işaretlerine ve paragraf başlarına dikkat edilmiştir (Buttanrı, 2003: 84-85).

3.1.4.4. İmtiyaz Sahibi ve Yazarları

İkdam Gazetesi'nin kurucusu ve imtiyaz sahibi genelde İkdamcı Ahmet Cevdet olarak tanınan Ahmet Cevdet Oran'dır. İstanbul'daki meşhur tütün tüccarlarından Hacı Ahmet Efendi'nin oğlu olan Ahmet Cevdet, 1862'de İstanbul'da doğmuştur. İlk tahsilini tamamladıktan sonraki tahsiline Kaptanpaşa Rüşdiyesi'nde devam etmiştir. Daha sonra Mülkiye ve Hukuk mektebinden mezun olan Ahmet Cevdet; Arapça, Fransızca, Almanca, Rumca ve Farsça bilmektedir. Çok sayıda yabancı dil bilmesi hasebiyle daha 21 yaşındayken Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde bir yandan mütercimlik yaparken diğer yandan yazılar yazmak suretiyle gazetenin yazı heyetine katılmıştır. 34 yaşına geldiğinde 1894 yılında artık Sabah Gazetesi ile rekabet edebilecek İkdam Gazetesi'ni yayın hayatına sokmayı başarmıştır (www.bilgirusgarim.com, B.R. 03.05.2016).

II. Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefete devam eden Ahmet Cevdet, vuku bulan 31 Mart Olayı sonrasında 1909'da Avrupa'ya gitmek zorunda kalmıştır. Daha sonra tedavi için İsviçre'ye giden Ahmet Cevdet, yaklaşık on yıl kadar yurt dışında bulunmuştur. Bu süreçte İkdam Gazetesi'ne "İsviçre Mektupları" adıyla yazılar gönderen Ahmet Cevdet, etkili iletişim kuramayınca gazeteyi iyi bir şekilde yönetememiştir. Avrupa'dan döner dönmez tekrar gazetenin başına geçtiyse de etkili olamamış ve İkdam Gazetesi uzunca bir süre sonra başkaları tarafından yönetilmiştir (İnuğur, 1978: 268). Ahmet Cevdet Kurtuluş Savaşı yıllarında yazdığı yazılarla ve gazetesi ile bağımsızlık mücadelesini desteklemiş ve Cumhuriyet ilan

edildikten sonra Türkiye'ye geri dönmüştür. Ayrıca İkdam Gazetesi'nde yayınlanan bir yazısı nedeniyle mahkemeye verilmiş ve sonrasında beraat etmiştir. Ankara'da yapılan I. Matbuat Kongresi'ne katılan Ahmet Cevdet, 27 Mayıs 1935'te vefat etmiştir. İkdam Gazetesi, Ahmet Cevdet gibi Türkçülük ve Türkçe konusunda hassas olan ve aynı düşünceye sahip birçok yazarın buluşma noktası olmuştur. Seviyeli, ciddi ve dikkat çekici birçok iç ve dış haberle kendisini okuyucularına sevdirerek kısa sürede dönemin en çok satan gazetesi olmayı başarmıştır. Ayrıca ilk kez döner tazyik sistemiyle çalışan baskı makinalarını Türkiye'ye getiren Ahmet Cevdet, gazete sayfalarının çoğaltılmasını sağlamıştır (, www.bilgirusgarim.com , B.R. 03.05.2016).

İkdam Gazetesi'nin yayınlandığı yıllar, sadece birkaç gazetenin düzenli yayın yaptığı gazetecilikte adeta bir duraklama dönemi yaşanmaktadır. Haftalık yayınlanan Ceride-i Bahriye ve Ceride-i Askeriye adlı gazeteler hariç tutulursa düzenli yayın yapan gazeteler Tercüman-ı Hakikat, Basiret ve Sabah Gazeteleri'dir. Ahmet Cevdet'in imtiyaz sahibi olduğu ve yayın hayatına başladığı günden itibaren çok güçlü bir yazar kadrosu kuran İkdam Gazetesi; Hüseyin Rahmi Gürpınar, Ahmet Rasim, Teodor Kasap ve Necip Asım gibi ünlü ve milli düşünceye sahip kalemleri kadrosuna katmayı başarmıştır. Bu isimlerin dışında Hüseyin Cahit Yalçın, Mehmet Cavid Bey, Sami Paşazade Sezai, Halit Ziya, Hüseyin Daniş, Bahai Efendi, Abdullah Zühtü, Maliyeci Cavit Bey, Dr. Adnan Adıvar, Ali Kemal, Eb'ul-Burhan, Dr. Hekimbaşızade Muhiddin, Veled Çelebi, Salih Zeki, Ali Reşat ve Mahmut Ata yazar kadrosunda yer almaktadır. Falih Rıfkı Atay ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi diğer ünlü isimler ise gazetenin güçlü kalemleri arasına sonradan katılanlardır. I. Meşrutiyet döneminde yayın yapan diğer gazetelerle kıyaslandığında İkdam Gazetesi, yazıları ve haber zenginliği ile üstünlüğünü hemen ortaya koymaktadır. Aslında bu üstünlük başyazarı ve imtiyaz sahibinin gazetecilikten yetişen güçlü bir kalem olmasıdır. Çünkü ele alınan diğer gazetelerin imtiyaz sahipleri genelde müretteplik denilen bir nevi matbaa hamallığından gelmektedir. İkdam Gazetesi başyazarı Ahmet Cevdet ise, 1884'den beri Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde yazarlık yaparken aynı zamanda kendisini yetiştirmiş ve bu gazete onun okulu olmuştur (İnuğur, 1978: 268). Ayrıca gazetenin yazar kadrosu 1901'de yapılan ilk gazeteciler grevine de katılmıştır (Oral, 1970: 76).

3.1.4.5. Sansürlemeler ve Kapatılması

En son gerçekleşen güncel haberleri yayınlamaya büyük önem veren İkdam Gazetesi, hızlı ve doğru şehir haberleri alabilmek için yaklaşık olarak 10-15 tane muhabir çalıştırmıştır. Yurt dışı haberler için ise bazı ülkelerden özel girişimler neticesinde irtibatlar sağlamıştır. Toplamda dört sayfadan müteşekkil gazetede özellikle teknoloji, tarih, bilimsel, eleştirel ve inceleme alanlarında yazıların bulunmasına özen gösterilmiştir. Bunun yanında gazeteyi istekli ve zevkle daha okunabilir hale getirmek için Halit Ziya Uşaklıgil'in hikayelerinin yanı sıra Hüseyin Rahmi Gürpınar'dan da ilgi gören bazı romanlar yayınlanmıştır.

İkdam Gazetesi, daha yayın hayatına başladığının dördüncü gününde başmürettip'in yayınlanan bir fıkradaki "mösyö" kelimesini yanlışlıkla "Cenab-ı

Padişahileri ...” şeklinde başlayan başka bir satırın önünde basmış olması nedeniyle kapatılmıştır (İnuğur, 1978: 268). Yine gazetede, II. Abdülhamid’in tahta çıkış günü kutlamalarının yapıldığı 31 Ağustos şenliklerinden bahsedilirken “Leyle-i Mes’ude” yani mutlu gece deyiminde dizgi hatası olarak ayın harfini yazmanın unutulması sonucu “Leyle-i Mesude” olarak yayınlanmıştır. Bu hata ile cümleden mutlu gece yerine kara gece anlamı çıkınca gazete ikinci kez kapatılmıştır (Yalçın, 1975: 103). II. Meşrutiyet’in ilan edildiği resmi bildirin yayımlandığı 24 Temmuz 1908’de halk arasında büyük bir heyecan oluşmuş ve gazeteler ilk kez hiçbir sansüre uğramadan yayınlanmıştır. 1908 temmuzunda hürriyeti ve meşrutiyeti övgü dolu sözlerle dile getiren gazetelerin tirajı da bir anda artmış ve baskı makinaları tüm gün çalışmak zorunda kalmıştır (Topuz, 1973: 59).

Kurtuluş Savaşı yıllarında Yakup Kadri Karaosmanoğlu tarafından yönetilen İktidam Gazetesi, milli mücadeleyi desteklemiştir. Savaş yıllarında ve sonraki Cumhuriyet döneminde birçok zorlukla karşılaşan Ahmet Cevdet, gazetenin yönetimini 1922’de Mecdi Sadrettin adlı bir kişiye devretmiştir. 1926’da gazete yönetimini geri alan Ahmet Cevdet yönetimi bu kez de Ali Naci Karacan’a bıraktıktan sonra gazete 1926’da tamamen kapatılmıştır (İnuğur, 1978: 269).

3.2. II. Abdülhamid Dönemi’nde Yurt Dışında Basılan Türk Gazeteleri

II. Abdülhamid’in 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Meclis-i Mebusan’ı kapatmasının ardından yurtdışına çıkan bazı aydınlar durumdan rahatsız oldukları için tepkilerini propaganda yolu ile göstermeye karar vermişlerdir. Bu tepkilerini basın-yayın yoluyla daha geniş kitleye duyurmak için çalışmalarına başlamışlar ve bazı gazeteler kurulmuştur. Jön Türk gazeteleri olarak hazırlanan gazeteler 1880’de Cenevre’de Ali Şefkati’nin sahibi olduğu İstikbal Gazetesi, 1878’de Paris’te ve 1879’da Londra’da Hayal Gazetesi ile 1881’de Paris’te Gencine-i Hayal Gazeteleridir. Yukarıda bahsedildiği gibi amaçları Kanun-i Esasi’yi tekrar ilan ettirip meclisi açmak olan Jön Türk adıyla ünlünen aydınlar, II. Abdülhamid’e karşı adeta bir fikir savaşı açmışlardır. Jön Türkler grubu zamanla daha teşkilatlı bir yapıya bürünerek 1889’da İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni kurmuşlardır. Bu cemiyetin kurulmasını hemen ardından yurt dışında yayınlanan namı diğer Jön Türk gazetelerinin sayıları artmış, 13 farklı ülkede çoğunluğu Türkçe olmak üzere Arapça, Almanca, Fransızca ve İngilizce gibi farklı dillerde yayınlanmışlardır. Jön Türkler’in farklı grupları tarafından çıkarılan gazetelerin II. Abdülhamid yönetimine karşı olmak ve 1876 Anayasa’nı tekrar yürürlüğe koyarak Meşruti yönetime yeniden geçmek gibi bazı ortak noktaları da vardır (İnuğur, 1978: 199). II. Abdülhamid’e olan bu karşıtlık bazen hakaret boyutuna ulaşmıştır. Bu konuda Hasan Paşa’nın naklettiği bir olay şöyledir: Avrupa’da yayınlanan bazı dergi ve gazetelerde kendisine ağza alınmayacak kadar küfür ve hakaretler edildiği ve padişahın başıyla bilardo oynandığını gösteren bir karikatür yayınlandığını haber verdiğimde şöyle cevap verdi: Sen onlara bakma Paşam. Yeryüzünde kim iş yapmış da iftiraya hakarete maruz kalmamış ki? Ben bunlara alıştım ama en azından karalarken bari yapılan güzellikleri inkar etmeseler. Onu da yapmıyorlar. Ben edebiyatın değil,

edepsizliğin; edebiyatçıların değil, edepsizlerin düşmanıym (Çevik, 2007: 87). Bu dönemde yurt dışında yayın yapan birçok gazete olsa da önce Jön Türkler'in, sonra da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sesi olan üzerinde durulması gereken belli başlı dört gazete vardır. Bunlar (İnuğur, 1978: 199):

3.2.1. Meşveret Gazetesi

Paris'te 3 Aralık 1895'de Türkçe ve Fransızca olarak iki dilde yayın hayatına başlamıştır. II. Abdülhamid'e giden bir jurnal nedeniyle hakkında takip kararı verilip Bursa'da Milli Eğitim Müdürlüğü görevinden alınan Ali Rıza Paşa tarafından yayınlanmıştır. Ali Rıza Paşa'nın ilk yazısı Revue Occidentale adlı Fransız pozitivistlerin yayını olan bir dergide yayınlanmış ve aynı dergide Meşveret adlı bir gazetenin de yayın yapmaya başlayacağı okuyuculara şöyle duyurulmuştur: "Arapça basılıp, M. Ahmet Rıza'nın yönetiminde Fransızca ilave ile Meşveret adıyla bir gazete yayınlanacağı okurlarımıza duyurulur" (Ramsaur vd., 1972: 39). Yazar kadrosunda Halil Gannem'in de bulunduğu gazeteye, İstanbul'dan Kars Mebusu olan Muhittin Paşa ve İsmail Safa yayınlanmak üzere çeşitli yazılar göndermiştir (İnuğur, 1978: 275).

Osmanlı'daki baskıcı yönetime ağır eleştiriler getiren Meşveret Gazetesi, dört sayfadan oluşmaktadır. Öyle ki II. Abdülhamid'i; kendinden başka kimseyi düşünmeyen, kendi rahatı için devletin onurunu, milletin hakkını feda eden ve hatta insan bile denilmeyeceği şeklinde çok ağır ve bazen haddi aşan sıfatlarla nitelendirmiştir (Karal, 1983: 524). II. Abdülhamid'e "Kızıl Sultan" yakıştırmalarını da kullanan gazetenin Fransa'daki baskısının durdurulması için Osmanlı yönetimi başvuruda bulunmuştur. Bu gazeteyi çıkaran basımevine verilen ücretten daha fazla ücret verilerek basılmasının önlenmesi üzerine Ahmet Rıza, gazeteyi önce İsviçre'de ve sonra da Belçika'da çıkarmak zorunda kalmıştır. Bir süre sonra matbaalardaki Türk harflerinin kalıplarının Osmanlı tarafından gizlice satın alınıp yine baskının önlenmesi üzerine bu kez Ahmet Rıza, gazeteyi Litografya ile bastırmıştır (İnuğur, 1978: 275).

On beş günde bir basılan İttihatçıların yayını olan gazetede, İstanbul'dan gelen şikayet mektupları, Mısır'dan Mizancı Murat tarafından gönderilen mektuplar ile birlikte 3 Aralık 1895'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin amaçları da yayınlanmıştır. Bu program çerçevesinde Ahmet Rıza'nın amacı, II. Abdülhamid'in itibarını azaltarak tahttan indirmek ve meşrutiyeti tekrar uygulamaya koymaktı (Ramsaur vd., 1972: 54). Ahmet Rıza'ya yayınlanması için bazı İttihatçıları tarafından uluslararası çalışan Galata Fransız Postanesi vasıtasıyla da yazılar gönderilmekteydi. Osmanlı yönetimi de bu durumu öğrenince oldukça sert tedbirler alarak tüm Fransız gazetelerinin satışını yasaklamıştır. Yabancılar ait postanelerdeki zarfların dahi incelendiği dönemlerde Meşveret Gazetesi nüshalarının bir şekilde gizlice temin edilip okunduğu da bir gerçektir. Bu yönüyle Meşveret Gazetesi, iyi bir fikir gazetesi değil, sadece lider bir siyasi gazetedir. (Yalçın, 1975: 47). Sonraki dönemlerde Ahmet Rıza, Osmanlı yönetimi aleyhinde yazdığı yazılarda sınır tanımayınca Meşveret Gazetesi Fransız savcılığı tarafından kapatılmıştır (İnuğur, 1978: 276).

3.2.2. Mizan Gazetesi

Jön Türklerin desteğiyle yurt dışında çıkarılan gazetelerden biri olan Mizan Gazetesi'nin kurucusu Tiflisli Murat Bey'dir. Bir süre İstanbul'da muallim ve müdürlük yapmış ve bu dönemde Mizan Dergisi'ni çıkarmıştır. Fakat bu dergide bazı özgürlük temalı yayınlar yapması nedeniyle Osmanlı yönetimi tarafından yayınına son verilmiştir. 1894'te Mısır'a giden Murat Bey, orada daha önce çıkardığı adı geçen Mizan Dergisi'ni geliştirerek bu kez Mizan Gazetesi'ni çıkarmaya başlamıştır. Mısır'da İttihatçı fikirleri destekleyen birisi olarak önce reformları desteklese de asıl fikirlerini "Sultan Abdülhamid'e Çağrı" başlıklı yazısında okurlarıyla paylaşmıştır. Bu yazısında hükümetten ve Ayan Meclisi'nden basın özgürlüğünün yasal sınırlar içinde kalmasını sağlayacak bir yargı düzenlemesi talep etmiştir (Petrosyan vd., 1974: 189). Murat Bey, 1896'da Mısır'dan Avrupa'ya giderek İttihat ve Terakki'nin Cenevre lideri olmuş ve Mizan Gazetesi'ni Paris'te Fransızca olarak çıkarmaya devam etmiştir. Gazete'nin bazı nüshalarının gizlice Osmanlı topraklarına getirilip aydın kesimler arasında okunmasından haberdar olan Sultan Abdülhamid, duruma çok sinirlenmiştir (Ramsaur vd., 1972: 54).

Gazetede, genel hakların milletin tümünün olduğu ve kimsenin keyfi isteğine bağlı olmadığı mealindeki yazılar Murat Bey'in biraz Namık Kemal'in etkisinde kaldığını göstermektedir (Petrosyan vd., 1974: 271). Gazetenin yazar kadrosunda; Ammekyan Efendi, Paris'te Osmanlı aleyhine yazılar yazan Albert Koda ve 1878'deki Kudüs Milletvekili Arap milliyetçisi olan Beyrutlu Halil Gannem Bey bulunmaktadır. Ayrıca Gannem Bey, Mebusan Meclisinin kapatılması sonrasında Avrupa'ya gidip önce Cenevre'de "Hilal" adında yeni bir dergi yayınlamış ve sonra da Paris'te "La Jeuna Turquie" adlı dergiyi çıkarmıştır.

1897'de Cenevre'de Mizancı Murat, haddini aşarak Abdülhamid'e "Ülkeyi yöneten sultan değil bir şeytandır" şeklinde çok ağır hakaret içeren bir broşür yayınlamıştır. Mizancı Murat'a göre basına kısmen özgürlük verilerek sorunlar çözülebilecek ve Sultan Abdülhamid tahtta olduğu sürece Osmanlı ile Avrupa II. Abdülhamid'den hep şikayetçi olacaktır (Ramsaur vd., 1972: 54-68). Çok ilginçtir ki iki ay gibi kısa bir süre sonra ne olduysa bu hakarete varan sözlerinde tam tersi bir değişim yaşanan Mizancı Murat ile Meşveret Gazetesi sahibi Ahmet Rıza arasında bu değişime binaen büyük fikir ayrılıkları olmuştur. Jön Türkler de bu iki farklı kutup nedeniyle fikir ayrılıklarına düşmüştür. Daha sonra hükümetle anlaşan Murat Bey, İstanbul'a dönmüş ve hatta Danıştay üyesi olmuştur. Mizan Gazetesi'ni İstanbul'da 30 Temmuz 1908'den itibaren günlük olarak çıkarmaya başlamıştır. Mizan Gazetesi, İttihat ve Terakki aleyhinde de yazılar yayınlamaya başlayınca artık okurları üzerindeki inandırıcılığını kaybetmiştir. 134 sayı bu çizgide çıkarılmış ve Mizan Gazetesi 31 Mart Olayı'ndan sonra isyana destek verdiği gerekçesiyle yeni yönetim tarafından 12 Nisan 1909'da kapatılmış ve Murat Bey Rodos'a sürgün edilmiştir.

3.2.3. Osmanlı Gazetesi

Osmanlı Gazetesi, 1 Aralık 1897'de İttihat ve Terakki kurucularından Dr. Abdullah Cevdet ve İshak Sükuti tarafından kurmuş ve Cenevre'de Mizan Gazetesi'nin kapatılması sonrası Türkçe ve Fransızca olarak yayın hayatına başlamıştır (İnuğur, 1978: 278). Gazetede II. Abdülhamid'in despot yönetimine karşı isyana yönelik fikirler yayınlanmıştır. "Ayaklanma" başlıklı bir makale; zayıf ulusların tek çaresinin isyan olduğu, insanlık gururunun artık yok olduğu ve despotların kölesi olduğu için tek kurtuluşun ayaklanma olacağından bahsetmiştir (Mardin, 1974: 116). Fakat bu tür ihtilal fikirleri bazı Jön Türkler tarafından benimsenmediği gibi Meşveret Gazetesi'nde Ahmet Rıza ve Şurayı Ümmet Gazetesi bu fikirlere karşı çıkmıştır (İnuğur, 1978: 279).

Gazete'nin yazar kadrosunu Nuri Ahmet, Çerkez Mehmet Reşit, Tunalı Hilmi, Akil Muhtar ve Halil Muvaffak gibi Jön Türklerden bazı isimler oluşturmaktadır. Bu gazeteden rahatsız olan Sultan Abdülhamid, Dr. Abdullah Cevdet ve İshak Sükuti'ye bir uzlaşma heyeti gönderip gazetenin yayınına son verilmesi karşılığında Fizan ve Trablus'taki siyasi tutukluların serbest bırakılmasını teklif etmiştir. Osmanlı Gazetesi'nin yayını bu teklif reddedilince 1899'da durdurulmuştur (Ramsaur vd., 1972: 71). 1 Haziran 1900'de Cenevre'de basılarak yayın hayatına tekrar devam eden gazetenin basımı, bu kez başka yollarla engellenmeye çalışılmıştır. Osmanlı hükümeti; Dr. Abdullah Cevdet'i Viyana, İshak Sükuti'yi Roma elçiliklerine doktor olarak, Tunalı Hilmi'yi ise Madrid Elçiliği'ne katip olarak atayarak memurluk vermek suretiyle Osmanlı Gazetesi'ni susturmayı amaçlamıştır. Osmanlı Gazetesi'nin merkezi bu isimlerin gazeteden ayrılması sonrasında İngiltere'ye taşındığından 62. sayısı 10 Haziran 1900'de Londra'da, 69. sayısı ise 1 Ekim 1900'de Folkeston'da yayınlanmıştır. Gazete'nin Cenevre'den Londra'ya taşınmasında etkili olan kişi Prens Sabahattin'in babası Damat Mahmut Paşa olduğundan, Londra'da yayınlanan gazetelerde sık sık Prens Sabahattin'in yazılarına rastlamak mümkündür. 1900'den sonra Osmanlı Gazetesi bu kez Mısır'a taşınmıştır. 120. sayıdan sonra 15 Mart 1904'deki 134. sayıya kadar Mısır'da yayınlanan gazete daha sonra yeniden Avrupa'ya taşınmıştır. Gazete nihayet 142. son sayısını 8 Aralık 1904'te İsviçre'de yayınlamıştır (İnuğur, 1978: 280).

3.2.4. Şurayı Ümmet Gazetesi

15 Nisan 1902'de Damat Mahmut Paşa'nın oğlu Ahmet Rıza tarafından Türkçe olarak Paris'te yayın hayatına girmiştir. Gazetenin kuruluş süreci, 1899'da II. Abdülhamid ile anlaşamayan Mahmut Paşa'nın iki oğlu Lütfullah ve Prens Sabahattin'i de yanına alarak Fransa'ya kaçmasıyla başlamıştır. Paris'te Jön Türkler grubuna katılan Mahmut Paşa'nın Meşveret Gazetesi sahibi Ahmet Rıza'ya gönderdiği ve 1 Ocak 1900'de Meşveret Gazetesi'nde de yayınlanan meşhur mektubu sonrasında Ahmet Rıza ile de yakın ilişkiler kurmuşlardır. Mektubunda Ahmet Rıza'yı son yüzyılda Türk diyarında çıkan en iyi insan şeklinde nitelendirerek öven Mahmut Paşa, eğer padişahın yanında Ahmet Rıza gibi kendisini adalete adayan insanlar bulunsaydı ülke bu hale

gelmezdi demiştir (Ramsaur vd., 1972: 75). Bu sıcak ilişkiler sonucunda Damat Mahmut Paşa ile Ahmet Rıza, II. Abdülhamid'e karşı basın-yayın yoluyla ortak bir mücadele başlatmak için Şurayı Ümmet Gazetesi yayın hayatına başlatmışlardır. (İnuğur, 1978: 281).

Ahmet Rıza, 1902 ile 1908 yılları arasında Paris'in yanında Kahire'de de Şurayı Ümmet Gazetesi'ni bastırarak merkezîyetçilikle ilgili yazılar yayınlamıştır. Gazete, daha ilk sayısında şu ilkeleri savunacağını duyurmuştur : Osmanlı'nın bağımsızlığını ve bütünlüğünü savunmak, 1876 Anayasası'nın tekrar yürürlüğe girmesine çalışmak, Osmanlı'nın tüm uluslarını fikir birliği ile toplamayıp, vatanseverlik duygusunu aşılama çalışmak, Padişah hanedanını ve tahtını korumak vb. Şurayı Ümmet Gazetesi'nin yazar kadrosunu Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Samipaşazade Sezai, Ahmet Saip ve Selanikli Nazım gibi isimler oluşturmuştur. Onbeş günde bir makalesi yayınlanan Samipaşazade Sezai, makalelerinde Osmanlı'nın tüm Müslim ve Gayrimüslim vatandaşlarının kaynaştırılması ve böylece birlik beraberliğin temin edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Bunu Samipaşazade'nin "Aynı gök altında doğan, aynı iklimde büyüyen, aynı havayı alan herkesin tehlikelerden birlikte korunup acılarını birlikte dindirecekleri yer vatandır." sözlerinden anlayabiliriz (Mardin, 1996: 75). Ayrıca Ahmet Rıza merkezîyetçiliği savunurken, Prens Sabahattin ise Adem-i merkezîyetçiliği savunmaktadır. Bu fikir karşıtlığı II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da devam etmiş, fakat daha sonra İttihatçılar arasında Ahmet Rıza'nın merkezîyetçilik fikri ağır basınca Prens Sabahattin bu fikrinde yalnız kalmıştır.

3.3. Yurt Dışında Yayın Yapan Diğer Türk Gazeteleri

Tunalı Hilmi tarafından 1896'da Cenevre'de yayınlanan Ezan Gazetesi, Abdullah Cevdet tarafından 1904'de Cenevre'de, İstanbul ve Mısır'da yayınlanan İctihad Gazetesi (En uzun ömürlü olanı 28 yıl yayınlanmıştır), 1905'de Rio De Jenerio'da El-Rahip Gazetesi, New York'ta El Eyyam Gazetesi ve Sofya'da Le Courier De Balcan Gazeteleri

Ali Şefkati tarafından Paris'te yayınlanan İstikbal ve Hayal Gazeteleri

Jön Türkler tarafından yayınlanan mizah gazeteleri ise 1898'de Folkeston'da Dolap Gazetesi, 1896'da Londra'da Hamidiye Gazetesi, 1898'de Cenevre'de Beberuhi Gazetesi, 1901'de Cenevre'de Tokmak Gazetesi ve Mısır'da Laklak Gazetesi'dir (İnuğur, 1978: 282-283).

3.4. I. Meşrutiyet Dönemi Basınının Genel Özellikleri

1876 ile 1908 yılları arasını kapsayan I. Meşrutiyet dönemi, devrin olumsuz şartlarına göre II. Abdülhamid'in olaylara biraz temkinli, biraz şüpheci ve biraz da otoriter baktığı istisnai bir dönemdir. Bahsedilen otoriter tutum bu dönemde bilhassa basın sektöründe kendini hissettirmiştir. Belirtilen standartları karşılamayan gazetelere ağır müeyyideler uygulanması gazete sayısında azalmaya sebebiyet verdiği gibi gazete yayınlamak bir nevi cesaret gerektirmiştir. Tabii bu durum halkın haber alma isteğini

azaltmamış bilakis hareketli yılları kapsayan bu süreçte insanlar haber alma ihtiyacı hissetmiştir. Neticede var olan gazetelerin ciddi tirajının olması bunu kanıtlamaktadır.

Halk her ne kadar haber alma ihtiyacı hissetse de beklenen tirajı yakalayamayan mevcut gazeteler okur kitlelerini genişletmek adına bazı formüller aramışlardır. Bu formüllerden biri Sabah Gazetesi'nden Şemsettin Sami'nin üzerinde durduğu ucuz gazete, diğer formül de Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nden Ahmet Mithat Efendi'nin üzerinde durduğu halkın daha rahat bilgi edinebilmesi için daha sade bir dil kullanmaktır. Bu yönüyle halkın sevgisini kazanan gazetelerin, Kanun-i Esasi'nin ilanı sonrasında satışları artmış ve özellikle 1900'lü yıllardan sonra gazete tirajlarının önceki dönemlerin misliyle önüne geçtiği görülmüştür. Her ne kadar bu dönemde basın sektörüne kısıtlamalar getirilse de basın tekniğinde sürekli bir ilerleme söz konusudur. Her şeye rağmen çıkarılan belli başlı gazeteler uzun soluklu olmuştur.

II. Abdülhamid döneminde basın, hükümet ve halk kitleleri üzerinde etkisini ciddi manada arttırmıştır. Basın ile yönetici, aydın ve halkın özel hayatını yakından takip etme ihtiyacı hissedilmiştir. Bu nedenle basının gücünü iyi bilen II. Abdülhamid, önce basın sektörüyle iyi ilişkiler kurmak istemiş de daha sonra basını istediği gibi yönlendirmeyi başaramamıştır. Bu anlaşmazlığın bir sebebi de gazete yazarlarının çoğunun cumhuriyetçi olmasıdır. Nitekim gazeteciler anayasal düzene tekrar geçilip parlamenter rejimin yeniden tesis edilmesini istemişlerdir. Bu nedenle gittikçe otoriterleşen Sultan Abdülhamid'in toplam 33 yıllık saltanatı süresince basına uyguladığı sansür, basın hayatına büyük darbe vurmuştur. Tüm bu olumsuzluklara ve baskılara rağmen Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Ziya Paşa, Ali Suavi ve Ahmet Rıza, halka haber sunma uğrunda hayatlarını riske sokarak haber yapmaları, basın tarihine geçecek örnek çalışmalardır (İnuğur, 1978: 284). Bir yönüyle de II. Abdülhamid döneminde her ne kadar basına karşı bir baskı ve sansürden bahsedilse de bu dönem Tanzimat dönemiyle kıyaslandığında basının daha çok geliştiği söylenebilmektedir. Mesela gazete okuyan bayanların oranı 1882 ile 1892 yılları arasında %100 artarken, esnaflar ve çocuklar dahi ya kendileri gazete okumaya ya da okuyanları dinlemeye başladığından halk arasında bir gazete kültürünün oluşmaya başladığını görmek mümkündür (Berkes, 2002: 362). Ayrıca bu süreçte baskı tekniği gelişmiş ve mevcut kamuoyu kendini dışa vururken hükümet de halk arasında kitle iletişimi yaymaya çalışmıştır (Mazıcı, 1998: 41).

4. İK DAM GAZETESİ VE İSLAMCILIK

4.1. İslamcılıkla İlgili Yayın Politikası

Basının gücünün yeni yeni hissedilmeye başladığı bu dönemde gazetelerin imtiyaz sahiplerinin okuyucularını istedikleri yere yönlendirdikleri bir gerçektir. Bunu doğru anlayan , önce bu gücü kontrolü altında tutmaya çalışmış ise de çeşitli etkenlerle başarılı olamamıştır. Basına yönelik sansürlemeler işte bu noktadan itibaren uygulamaya koyulmuştur. Bunun ne kadar doğru olduğuna değinmeden asıl konu olan İslamcılık ve gazete yayınına bakılacak olursa şöyle bir durumla karşılaşmaktadır. Doğrudan siyasi bir gazete olmaması yönüyle İkdâm; genelde edebi yazılar, çeviriler ve köşe yazılarıyla ön plana çıkmıştır. Bu nedenle direkt İslamcılığa yönelik bir yayın politikası yoktur. Baş muharrir Ahmet Cevdet ve yazar kadrosunun yukarıda bahsedildiği gibi genelde milli çizgide oluşu İslamcılık fikrinin asıl hedef alınmadığını göstermektedir. Ancak İslam birliğini sağlama adına 'in isteği ile Müslümanların yaşadığı coğrafyalara yapılan her türlü eğitim-sağlık yatırımları, iskanlar, yardımlar, tebrikler, dualar vb. haberler okuyuculara aktarılmıştır.

Bu dönemde diğer gazetelerle olduğu gibi İkdâm Gazetesi ile de ilişkiler pek de iyi değildir. Fakat iktidarın savunup uyguladığı bir siyasi ideoloji, milli çizgide olan İkdâm Gazetesi'nin yayın politikasında doğrudan bir karşılık bulmasa da bu durum İslamcılık politikası doğrultusunda hiç yayın yapılmadığı anlamına gelmemektedir. Elbette ki Müslüman Osmanlı tebaası ve dünyanın değişik yerlerinde yaşayan Müslümanların bulunduğu bölgelerle ilgi çok sayıda haber yapılmıştır. Bu haberler direkt İslamcılık hedefi ile yayınlanmış olmasa da okuyucuya aktarılmıştır.

4.2. İslamcılıkla İlgili Yapılan Haberler

4.2.1. Eğitim Alanında İslamcılıkla İlgili Haberler

4.2.1.1. Trablusgarb'a Açılan Okulda Okuyan Fakir Öğrencilere Kur'an-ı Kerim Hediye Edilmesi

İkdâm Gazetesi'nin 18 Mart 1897 tarihli haberinde, İslam Halifesi olarak Sultan II. Abdülhamit'in Trablusgarb Vilayet merkezinde bir ilkokul yaptırdığı ve bu okulda okuyan fakir çocukların eğitimini bizzat himayesi altına aldığı ve çocuklara birer Kur'an-ı Kerim hediye ettiği bildirilmiştir. Haberin devamında, Maarif Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, bölge halkının Halifenin bu lütfünden dolayı memnun olduğu ve padişaha tekrar tekrar dualar ettikleri bildirilmiştir (İkdâm, 18 Mart 1897: sf.1, st.2).

4.2.1.2. Trakya'da Cami ve Mektep Açılışı

İkdâm Gazetesi'nin 27 Mart 1897 tarihli haberinde, Hz. Peygamber'in varisi ve aynası olan İslam Halifesi Sultan II. Abdülhamit'in Babaeski devlet hazinesine bağlı olan Üsküpdere Kasabası'nda, parasını devlet hazinesinden karşılayarak cami ve okul inşa ettirdiği ve bu kurumlara Halifelik makamını, Osmanlı Devletine getiren atası

cennetmekan Yavuz Sultan Selim Han Hazretlerinin adını verdiği bildirilmiştir. Cami ve okulun açılışına memurların ve yöre halkının katıldığı büyük bir tören düzenlendiği, törende Hazreti Padişaha dualar edildiği vurgulanmaktadır (İkdam, 27 Mart 1897: sf.1, st.3).

4.2.1.3. Üsküp'teki Bazı Okulların Açılışı ve Tamiri

İkdam Gazetesi'nin 12 Mayıs 1897 tarihli haberinde, Üsküp'te Hümaşah İlkokulu padişahın izniyle 48.000 kuruşla tekrar inşa ve imar ettirmesi haber yapılmıştır. Eğitimin ve ilim tahsilinin İslam'daki yerine binaen Osmanlı Halifesi, bir çok bölgede olduğu gibi Havran Kazası'ndaki Tuva Beldesi'nde de bir okulun açılışını yaptırmıştır. Bu vesile ile de Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan Padişaha dualar edildiği Maarif Bakanlığı tarafından bildirilmiştir (İkdam, 12 Mayıs 1897: sf.1, st.2).

4.2.1.4. Haleb-Rakka'da Cami, Okul ve Kütüphane İnşası

İkdam Gazetesi'nin 28 Mayıs 1897 tarihli haberinde, Haleb vilayetine bağlı Rakka Kasabası'ndaki İmam-müezzin ve hizmetlilerin kalması için birkaç oda, dini ve fıkhi kitapların bulunduğu bir kütüphane, bu düzende cami-i şerif inşa edilerek etrafına bir duvar örülmesi anlatılmıştır. Ayrıca burada bir kuyu açılarak daha önce yapılmış olan okul tamir edilip iki derslik de ilave edilmiştir. Bunun için devlet hazinesinden 150.500 kuruş civarında bir masraf yapılarak Halifelik müessesesinin gereği yerine getirilmiştir (İkdam, 28 Mayıs 1897: sf.1, st.2).

4.2.1.5. Manastır, Trabzon ve Lompalanka'daki Okullarda Yıl Sonu İmtihanları ve Ödül Takdimi

İkdam Gazetesi'nin 24 Ağustos 1897 tarihli haberinde, Manastır'da lise ve kızlar için ortaokul, Trabzon'da kızlar için ortaokul ve merkezde bulunan bütün ilkokullar ile Bulgaristan'daki Lompalanka Kasabası ortaokulunun yıl genel sınavlarının yapılması haber yapılmıştır. Başarılı olanlara ödül vermek için tören düzenlenmiştir. Bu vesile ile Padişaha dualar edildiği Maarif Bakanlığı'ndan bildirilmiştir (İkdam, 24 Ağustos 1897: sf.1, st.3).

4.2.1.6. Kosova'daki Kimsesiz Çocuklar için Sanayi Mektebi Açılması

İkdam Gazetesi'nin 6 Ekim 1897 tarihli haberinde, Müslüman gençleri topluma kazandırmak amacıyla asrın ihsanı olan Hazreti Padişah'ın daha önce Üsküpçe'de kimsesiz çocukların eğitimi için yaptırdığı sanayi okulunun açılışından bahsedilmiştir. Ayrıca bu açılışın padişahın tahta çıkışının yıl dönümünde yapılması vurgulanmıştır. Bu vesile ile Maarif Bakanlığı'na velinimet sayılan Hazreti Padişaha dualar edildiği Kosova'dan yazısız olarak bildirilmiştir (İkdam, 6 Ekim 1897: sf.1, st.3).

4.2.1.7. Musul'daki Mülkiye Okulunda Yapılan Ödül Töreni ve Halifeye Dua

İkdam Gazetesi'nin 24 Ekim 1897 tarihli haberinde, Musul'daki devlet memuru yetiştiren lisede yıl sonu ödül töreni yapılarak eğitimi himayesine alan Hazreti Padişaha

dualar edilmesinin Maarif Bakanlığı'na bildirilmesi anlatılmıştır (İkdam, 24 Ekim 1897: sf.1, st.3).

4.2.1.8. Karadağlı Gençler İçin Askeri, İlim ve Fen Okulu Açılması

İkdam Gazetesi'nin 20 Aralık 1897 tarihli haberinde, haşmetli, kusursuz Hazreti Padişah'ın, Karadağlılara özel olarak yardım amacıyla Karadağ gençlerinden askeri eğitim almak isteyenlerin Fünun-ı Harbiye-i Şahane'ye kabullerine izin verilmesi ve padişahın bu izninin halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanması anlatılmıştır. Hatta Karadağ Prensi, İslam'da ilim tahsilinin önemi malum olduğu için özel olarak elçi aracılığı ile padişah Halife Sultan II.Abdülhamid'e memnuniyet ve minnetdarlığını bildirmiştir (İkdam, 20 Aralık 1897: sf.1, st.4).

4.2.1.9. Buhara Muhacirleri için Cami ve Mektep Yapılması

İkdam Gazetesi'nin 22 Şubat 1898 tarihli haberinde, Zür Sancağı'na bağlı Diber Kasabası'nın batı tarafındaki boş araziye yerleştirilecek olan Buhara Muhacirlerine devlet hazinesinden 70.600 kuruş harcanarak okul ve caminin birarada bulunduğu bir cami-i şerif yapılması anlatılmıştır. Bunun için Hz. Peygamberin vekili yüce Padişah Halife şerefine layık olarak emir buyurmuştur (İkdam, 22 Şubat 1898: sf.1, st.3).

4.2.1.10. Suriye'deki Tahtani Karyesi'ne Cami ve Okul İnşası

İkdam Gazetesi'nin 6 Mart 1898 tarihli haberinde, Suriye vilayetinde Emlak-ı Hümayun'a bağlı Tahtani Beldesi'nde Müslümanların farz namazların cemaatle kılamaması ve çocukların eğitim ve öğretimden mahrum kalmasından dolayı masrafı 6.200 kuruş civarında olan bir okul ve cami inşa ettirilmesi kararı haber yapılmıştır. Ayrıca masrafları devlet hazinesince karşılanması Hz. Peygamberin vekili yüce padişahın emri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir (İkdam, 6 Mart 1898: sf.1, st.3).

4.2.1.11. Girit Yetimlerinin İstanbul'daki Okullara Yerleştirilmesi

İkdam Gazetesi'nin 2 Temmuz 1898 tarihli haberinde, Girit'teki Rum mezalimi neticesinde yetim kalan 155 yetim çocuğun doktor ve Kolağası olan Ömer Bey ve Girit katiplerinden Muhammed Ali Bey eşliğinde İstanbul'a getirilmesi anlatılmıştır. Bu çocukların Maarif Bakanlığı ortaokullar genel müdürü Celal Bey tarafından Tophane ve Tersane-i Amire Alaylarına dağıtılmak üzere Askeriye sevk dairesine gönderildiği bilgisi verilmiştir (İkdam, 2 Temmuz 1898: sf.3, st.2).

4.2.1.12. Yenba'ül-Bahr'da Kızlar İçin Okul açılışı ve Eski Okulların Tamiri

İkdam Gazetesi'nin 10 Ocak 1899 tarihli haberinde eğitimi himayesine alan Hazreti Padişah'ın gölgesinde varlığını devam ettiren Yenbaü'l-Bahr İlkokulu'nun ödül töreninde Hz. Peygamber efendimizin doğumundaki hikayelerin okunması konu olmuştur. Kavala Kasabası'nda kutsal değerlerine sahip çıkanlar tarafından 250 liraya satın alınmış ve bağışlanmış olan bir evin kızlar için okula dönüştürülmesine karar verildiği anlatılmıştır. Ayrıca depremde zarar görmüş olan Atik Ali Paşa İlkokulu tekrar inşa edilerek Rumi takvime göre ayın beşinci cumartesi günü resmi açılışı

yapılmıştır. Bu vesile ile halifelik makamını koruyan padişaha dualar edildiği Maarif Bakanlığı'ndan bildirilmiştir (İkdam, 10 Ocak 1899: sf.1, st.2).

4.2.1.13. Amerika'daki Batavya Müslümanlarının Çocuklarını İstanbul'daki Okullara Gönderme Talepleri

İkdam Gazetesi'nin 15 Ocak 1899 tarihli haberinde, Batavya'daki Müslüman halkın, 30 çocuğu Osmanlı Devleti'deki Mekteb-i Aliye'ye kayıt ettirmek için dilekçe ile arz ettikleri haber alınmıştır. Dünyanın dört bir tarafında yaşayan Müslümanlar gibi Amerika'da yaşayan Müslümanların da İslam'ın koruyucusu olarak görülen Osmanlı'ya güven duyduğu anlaşılmıştır (İkdam, 15 Ocak 1899: sf.1, st.3).

4.2.1.14. Endonezya-Cava'daki Müslüman Çocukların İstanbul'daki Okullara Kabul Edilmeleri

İkdam Gazetesi'nin 31 Ocak 1899 tarihli haber şöyle der: Cava Adası'ndan İstanbul'a doğru yola çıktığı yazılan 7 Müslüman çocuğun, Mekatib-i Şahane'ye kayıt ve kabullerinin gerçekleşmesi lütufta bulunan ve Halifelik makamını koruyan Hazreti Padişah tarafından buyrulmuştur (İkdam, 31 Ocak 1899: sf.1, st.1).

4.2.1.15. Yemen-San'a'da Kadı Vekili Okulu'nun Açılış Görüşmeleri

İkdam Gazetesi'nin 13 Mart 1899 tarihli haberinde, İslam Birliği adına oldukça stratejik bir coğrafya olan Arap Yarımadası'ndaki Yemen-Sana'da İslah heyeti tarafından İmam-Hatip (kadı vekili) yetiştiren bir okul açılması isteğinin görüşüleceği haber yapılmıştır (İkdam, 13 Mart 1899: sf.1, st.4).

4.2.1.16. Yemen-San'a ve Hadide'de Sanayi Okullarının Açılması

İkdam Gazetesi'nin 23 Mart 1899 tarihli haberinde, Hilafete dayanan sermayenin yükselmesine çalışan Padişah Hazretleri'nin Yemen vilayetine bağlı Sana ve Hadide şehirlerindeki bedevi aile çocuklarının talim ve terbiyelerini gerçekleştirip bahsedilen bölge insanına sanayi ilmini öğretmek onları halkın istifadesine sunmak amacıyla sanayi okulu inşa edilmesine karar verilmesi anlatılmıştır. Masraflarının ise yurt dışına ihraç edilecek olan kahvenin vergisinden uygun miktarda aktarılması durumu adı geçen bölgedeki İslah Heyeti tarafından iki kararname ile bildirilmiştir. Bu hususun ilgili yüce merci tarafından görüşüldüğü haberi alınmıştır (İkdam, 23 Mart 1899: sf.1, st.3)

4.2.1.17. Trablusgarb'a Müderris Atanması

İkdam Gazetesi'nin 28 Mart 1899 tarihli haberinde, Padişah Hazretleri tarafından verilen fermanla sadık Trablusgarb halkının dini açıdan ilerlemeleri amacıyla eğitim verecek öğretmenlerin seçilip gönderilmesi anlatılmıştır. Ayrıca gönderilecek öğretmenlerin maaşları ve resmi işlerde harcanacak paranın belirlenerek yüce merci tarafından hazırlandığı belirtilmiştir (İkdam, 28 Mart 1899: sf.1, st.3).

4.2.1.18. Tiran’da Okul Açılışları

İkdam Gazetesi’nin 2 Temmuz 1899 tarihli haberinde, eğitimi himayesi altına almış olan Padişah Hazretleri tarafından Tiran Kasabası’nda tesisi ve açılışı kararlaştırılmış olan lise, mülkiye ve iki tane ilkokulun resmi açılışları konu olmuştur. Geçen Rumi ayın onüçüncü günü Cenab-ı Hakk’ın yeryüzündeki gölgesi olan Hazreti Padişah ’e dualar edilerek gerçekleştirildiği Maarif Bakanlığı’ndan bildirildiği belirtilmiştir (İkdam, 2 Temmuz 1899: sf.1, st.2).

4.2.1.19. Yemen’de Dini İlimler Okulunun Açılışı ve İstanbul’dan Müderris Talebi

İkdam Gazetesi’nin 11 Ekim 1899 tarihli haberinde, İl ve ilçe merkezlerinde birer gece lisesi, birer öğretmen okulu ile bu köylerde ilkokulların açılarak gereken yerlerde dini ilimlerin öğretilmesi için maaşlı öğretmenlerin istihdamına Hilafete dayanan Hazreti Padişah’ın iradesi ile emir verildiği anlatılmıştır. Yemen Yüce İslah Heyeti, Sana alimleri ve itibarlı kimseler vali ile görüşmüş ve bu konuda Padişah Hazretleri’nin müsaadesi kendilerine bildirildiği ve hepsinin ömrünün uzun olması, şan ve saltanatının artması için Allah’ın gölgesi olan Hazreti Padişah’a dualar ettiği yazılmıştır (İkdam, 11 Ekim 1899: sf.2, st.3).

4.2.1.20. Üsküb’deki Okul Birincisi Öğrencilerin Mülkiye-i Şahane’ye Kabulü

İkdam Gazetesi’nin 1 Kasım 1899 tarihli haberinde; Üsküb gece lisesinden diplomalarını alan, sahip oldukları zeka ve kabiliyetleri sebebiyle her derste birinci çıkan Ahmet Tevfik ve Ahmet Efendiler ile Süleyman Faik Bey’in ücretsiz olarak Mekteb-i Mülkiye-i Şahane’ye kabulleri anlatılmıştır. Bu konuda Allah’ın gölgesi Padişah Hazretleri’nin lütufta bulunarak emir vermesi vurgulanmıştır (İkdam, 1 Kasım 1899: sf.1, st.3).

4.2.1.21. Medine’de Okul Açmak İçin Kiralanan Evin Kirasının Karşılanması

İkdam Gazetesi’nin 14 Aralık 1899 tarihli haberinde; Medine-i Münevvere’de ortaokul açmak amacıyla uygun bir binanın kiralandığı ve Maarif Bakanlığı tarafından bunun için lazım olan miktarın tahsis edildiğinin işitilmesi anlatılmıştır (İkdam, 14 Aralık 1899: sf.1, st.6).

4.2.2. Sağlık Alanında İslamcılıkla İlgili Haberler**4.2.2.1. Hindistan’daki Salgın Hastalık Nedeniyle Hacıların Sağlıklı Nakledilmesi için Alınan Tedbirler**

İkdam Gazetesi’nin 8 Şubat 1897 tarihli haberinde; Padişah Hazretleri’nin iradesi ile Kumran komiserliğine atanmış olan Alay kumandanı İzzetli Muhammed Bey’in, hastalık bulaşan mahallerden gelecek olan hacılar için tesis edilmiş karantina hanelerin teftişine görevlendirilmesi haber yapılmıştır. Bu amaçla Kızıldeniz’de bulunan vapurlardan birinin filikası emrine verilecek olup, adı geçen kişi yakında İstanbul’dan hareket edeceği bildirilmiştir (İkdam, 8 Şubat 1897: sf.1, st.6).

4.2.2.2. Mekke Emiri'nin Mekke Sağlık Teşkilatına Tıbbi Yardımı

İkdam Gazetesi'nin 19 Şubat 1897 tarihli haberinde, Mekke-i Mükerrerme emiri olan ve Peygamber Efendimiz'in (S.A.S.) soyundan gelmiş Avnürrefik Paşa Hazretleri'nin Mekke sağlık memurlarına yüz lira kıymetinde bir mikroskop hediye ettiği belirtilmiştir. Bundan başka basil bakterileri hakkında yapacakları çalışmalar için masrafı kendisi tarafından karşılanmak üzere bir bakteri araştırma evi tesis etme vaatleri yazılı olarak haber alındığı yazılmıştır" (İkdam, 19 Şubat 1897: sf.1, st.5).

4.2.2.3. Cidde'de Ortaya Çıkan bir Hastalık İçin Alınan Tedbirler

İkdam Gazetesi'nin 15 Haziran 1897 tarihli haberinde, Cidde'de ortaya çıkan şüpheli hastalığın belirlenmesi ve gereken korunma tedbirlerinin uygulanması kapsamında Seraskeriye Dairesi tarafından bir tıp heyetinin tayin edilip gönderilmesi haber yapılmıştır (İkdam, 15 Haziran 1897: sf.3, st.5).

4.2.2.4. Yemen'deki 300 Çocuğa Çiçek Aşısı Yapılması

İkdam Gazetesi'nin 8 Aralık 1897 tarihli haberinde; yardım etmekten nasibini almış, Allah'ın gölgesi Hazreti Padişah'ın emriyle Hacca kazası ve civarındaki ahaliden olan kız ve erkeklerden 300 çocuğa eylülün on üçünden teşrin-i evvelin on altıncı gününe kadar çiçek aşısı yapılmasının Yemen vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne bildirildiği yazılmıştır (İkdam, 8 Aralık 1897: sf.1, st.2).

4.2.2.5. Beyrut Okullarındaki Öğrencilere Çiçek Aşısı Yapılması

İkdam Gazetesi'nin 24 Aralık 1897 tarihli haberinde; Lise öğrencilerinden daha önce aşıları yapılmış olan 112 öğrenciden başka geriye kalan ve kız ortaokulundaki talebeler ile belediye eczanesinde bulunan şahıslarla birlikte toplam 332 kişiye, yardım etmekten nasibini almış olan Hazreti Padişah'ın emriyle çiçek aşısı yapıldığı ve şimdiye kadar aşı yapılanların sayısının 444'e ulaştığı ve bu icraatin peyderpey devam ettiği haber yapılmıştır (İkdam, 24 Aralık 1897: sf.2, st.1).

4.2.2.6. Veba Nedeniyle Cidde'ye Doktor Heyeti Gönderilmesi

İkdam Gazetesi'nin 29 Mart 1898 tarihli haberinde, Cidde'de ortaya çıkan veba hastalığının diğer bölgelere yayılmasını önlemek için gereken sağlık tedbirlerinin uygulanması kapsamında karantinalar genel müfettişi Saadetli Koçoni Efendi Hazretleri ve doktor Fuat ve Ömer Daniş Beyler ile doktor Nikolaidis'ten oluşan bir sağlık heyetinin çarşamba günü Cidde'ye doğru hareket ettiği bildirilmiştir (İkdam, 29 Mart 1898: sf.1, st.6).

4.2.2.7. Veba Nedeniyle İstanbul'dan Cidde'ye Tıbbi Malzeme Gönderilmesi

İkdam Gazetesi'nin 1 Nisan 1898 tarihli haberinde, Cidde'de ortaya çıkan veba hakkında uygulanacak gerekli sağlık tedbirlerinin görüşülmesi için dünkü gün sağlık meclisinin olağanüstü toplandığı ve adı geçen bölgenin steril hale getirilmesi için kullanılmak üzere 35 sandık ecza malzemesinin gönderildiği yazılmıştır (İkdam, 1 Nisan 1898: sf.3, st.2).

4.2.2.8. Yemen’de Yaşanan Kıtık ve Hastane Açılması

İkdam Gazetesi’nin 11 Aralık 1898 tarihli haberinde ,Yemen’de yaşanan kıtlık ve neticesinde ortaya çıkan halkın ihtiyaçlarının halledilmiş olduğundan, yardım amacıyla gönderilmiş olan nakitten kalan 100.000 kuruş ile Yemen’in ordu merkezi olması nedeniyle inşası gerekli olan bir hastanenin tesis edilmesine Hazreti Padişah’ın iradesi ile karar verildiği haberi yer almıştır (İkdam, 11 Aralık 1898: sf.1, st.6).

4.2.2.9. Şam’da Yapılacak Hastane ve Yetimhane İçin Temel Atma Töreni

İkdam Gazetesi’nin 1 Mayıs 1899 tarihli haberi şöyle: “Şam’da büyüklüğü kadar çok olan Müslümanlardan işe yaramamalarından ve kimsesiz olmalarından dolayı dikkat çeken aciz yetimlere merhamet sahibi Hazreti Padişah tarafından ihtiyaçlarının temini için Şam’da Gureba Hastanesi yapılmıştır. Bu hastanenin yapımından sonra bu tarzda bir yetimhanenin de yapımını lüzumlu gören vali Nazım Paşa Hazretleri ile birlikte merkez naibi hazretleri, bazı alimler ve memleketin önde gelenleri yetimhane açılmasını istemişlerdir. Daha sonra atılan temelin ilk taşı bahsedilen vali tarafından atılmış ve kurbanlar kesilerek açılış gerçekleştirilmiştir. Bu vesile ile belde müftüsü tarafından yüce Padişah’a uzun ömür, afiyet ve şanının artması için Cenab-ı Kibriya’dan tesirli bir dua kıraat edilmiştir” (İkdam, 1 Mayıs 1899: sf.2, st.5).

4.2.3. Muhacirlerin İskanlarıyla İlgili Haberler

4.2.3.1. Selanik’e Göç Eden Müslümanlara Sahip Çıkılması

İkdam Gazetesi’nin 11 Nisan 1897 tarihli haberinde, her hafta Larissa Galos ve Girit’ten Selanik’e Müslüman muhacirlerin göç etmekte olup Müslüman ahali tarafından büyük bir cömertlik ile ihtiyaçlarının karşılandığı ve bahsedilen muhacirlerin adı geçen beldede yaşayan ecnebileri dahi etkilemiş olup yardım toplanması için eğlenceler tertib etme düşüncesinde olduklarının bölgeden yazıldığı belirtilmiştir (İkdam, 11 Nisan 1897: sf.2, st.4).

4.2.3.2. Kazan Müslümanlarından Osmanlı’ya Hicret Etmek İçin İzin İsteği

İkdam Gazetesi’nin 24 Ocak 1898 tarihli haberinde, Kazan dahilinde Samarra ve Evfa’da yaşayan Müslüman ahalden 790 evin, Osmanlı topraklarına hicret edeceklerini beyanname ile Osmanlı elçiliğinden istedikleri yazılmıştır (İkdam, 24 Ocak 1898: sf.1, st.2).

4.2.3.3. Rodos’a Hicret Eden Müslümanların İhtiyaçlarının Karşlanması

İkdam Gazetesi’nin 23 Ocak 1899 tarihli haberinde, Rodos Adası’na hicret eden Müslüman muhacirlerin bölgeye ulaştıkları günden beri Cezayir Akdeniz Valisi Devletli Abidin Paşa Hazretleri sayesinde cümlesine mesken verilerek yerleştirildikleri gibi her gün yardım edilerek ve yemek verilerek içinde buldukları zor durumun rahata ve refaha dönüştürülmesi yönüyle muhacirlerin, ömrünün uzaması için Hazret-i Padişah’a gece gündüz dua ettiklerini ve bu konuda adı geçen vali hazretlerinin yaptıkları

yardıma teşekkür maksadıyla yetmiş iki mühür ve imza ile alınan özel bir mektubu teşekkürle birlikte yayınladıkları görülmüştür (İkdam, 23 Ocak 1899: sf.1, st.5).

4.2.3.4. Müslüman Muhacirlerin İskanı

İkdam Gazetesi'ndeki 20 Şubat 1899 tarihli haberin detayı şöyle: Muhacir İskanı Yüksek Komisyonu Savaş olan çeşitli bölgelerden İstanbul'a hicret edecek olan Müslüman muhacirler için uygun bir arazi tedariki ile adıgeçen muhacirlerin rahat bir yere yerleştirilmesi ve huzurlarının temini kapsamında gerekli görüşmelerde bulunmak üzere kerem sahibi, hilafete dayanan Hazreti Padişahi'den izin istenmiştir. Osmanlı'da ne kadar uygun arazi var ise bunun düzenli bir haritasının çizilmesi emri Hazret-i Padişah'tan gerekli kişilere emrolunmuştur. Yüksek komisyonun hazırlayacağı odaların tefrişi için 5.000 kuruşun hazırlanmasının emrolunduğu haber yapılmıştır (İkdam, 20 Şubat 1899: sf.1, st.2).

4.2.3.5. Hicret Eden Müslümanlar İçin Arazi Tahsisi

7 Nisan 1899 tarihli İkdam Gazetesi'nde, Osmanlı'ya gelen ve gelecek olan Müslüman muhacirlerin Osmanlı'da Devletli Hüseyin Rıza Paşa Hazretleri'nin başkanlığındaki Muhacir İskanı Yüksek Komisyonu'nun emanet evrakları araştırmakta olduğu, Müslüman muhacirlerin iskanlarına uygun arazi temini için araştırmaya hızlıca başlandığı haberi yapılmıştır (İkdam, 7 Nisan 1899: sf.1, st.3).

4.2.3.6. Kazan Muhacirlerinin Ankara ve Çevresine Yerleştirilmesi

İkdam Gazetesi'nin 15 Ekim 1899 tarihli haberinde, yerleşmeleri için şimdiye kadar Ankara vilayetine gönderilen Kazan muhacirlerinin 140 hanede 598 nüfusa ulaşmış bunlardan 270 nüfusunun Sivrihisar ve 34'ünün Ankara'nın ilçelerine kalan küsuratının da Yozgat Sancağı'na sevk olunduğu belirtilmiştir (İkdam, 15 Ekim 1899: sf.3, st.1).

4.2.3.7. Muhacirlerin Yerleştirildiği Yerlere Mescid Yapıtılması

25 Ekim 1899 tarihli İkdam Gazetesi'nde, İstanbul'a yurt aramak için hicret edenlerden, yerleştikleri kasabada mescid-i şerif bulunmayanların tüm masrafları Cenab-ı Padişah'ın kesesinden karşılanmak üzere bir mescid inşasının yapılacağı haber yapılmıştır. Bu konuda lütuf sahibi, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, şerefli, kolaylık sağlayan padişah tarafından karşılanacağını işitildiği ve şükran duyguları ifade edilmiştir (İkdam, 25 Ekim 1899: sf.1, st.3).

4.2.3.8. Muhacirlerin Elverişli Arazilere Yerleştirilmesi

İkdam Gazetesi'nde 18 Aralık 1899 tarihinde yer alan haberde, Söke ve Kuşadası'nda Müslüman muhacirlerden henüz yerleştirilemeyerek misafir olarak bulunan 400 nüfusun Söke ve Kuşadası kazaları arasında ve Söke'nin doğusunda mevcut olan Çaylı Dağı civarında ziraat ve hayvan beslemeye elverişli arazide yeni bir belde kurularak oraya yerleştirilmeleri hakkında Hilafete dayanan Hazreti Padişah'ın kendi iradesiyle emir buyrulduğu ve gereğinin yapılmasının Aydın vilayetine bildirildiği yazılmıştır (İkdam, 18 Aralık 1899: sf.2, st.2).

4.2.4. İslam Coğrafyalarına Yapılan Yardımlarla İlgili Haberler

4.2.4.1. Bulgaristan Müslümanları'ndan Hamidiye-Hicaz Demiryolu'na Yardım

İkdam Gazetesi'nin 6 Mart 1897 tarihli haberinde, Hamidiye-Hicaz Demiryolu inşaatında kullanılmak üzere Karlova ve civarındaki Müslüman halk tarafından kesilen kurbanların derilerinden elde edilen gelirlerinden toplanan ücretin özel komisyona takdim edilerek yüksek merciye gönderildiği bilgisi yer almıştır (İkdam, 6 Mart 1897: sf.2, st.4).

4.2.4.2. Bosna Halkının Hamidiye-Hicaz Demiryolu İnşasına Yardımı

İkdam Gazetesi'nin 7 Mart 1897 tarihli haberinde, Hilafete dayanan Hazreti Padişah'ın büyük ve hayırlı eseri olan Hamidiye-Hicaz demiryolu inşaat masraflarının karşılanması için bu sene İzbornik (Zvornik) şehri eşrafından Hacı Salih Ağa'nın gayretiyle toplanan 21 şubat 1321 tarihinde mecidi olarak 20 kuruş hesabıyla 11310 kuruş olarak kaydedilen miktarı bağışlayan kişilerin isimleri ile verdikleri miktarı açık olarak belirten defter eklenmiştir (İkdam, 7 Mart 1897: sf.1, st.1).

4.2.4.3. Hindistan Halkının Hamidiye-Hicaz Demiryolu İnşasına Yardımı

İkdam Gazetesi'nin 12 Mart 1897 tarihli haberinde, Madras Müslümanları tarafından Hamidiye-Hicaz demiryolu inşaatına yardım olmak üzere 120 İngiliz lirasına yakın bir miktarın toplanarak yüksek merciye takdim edildiği bildirilmiştir (İkdam, 12 Mart 1897: sf.3, st.2).

4.2.4.4. Hukuk Mektebinden Girit Müslümanlarına Yardım Toplanması

İkdam Gazetesi'nin 1 Nisan 1897 tarihli haberi şöyle: Girit Müslümanlarından ihtiyaç sahiplerine yardım gönderen kişilerin isimleri açıklanmış olup özel komisyon tarafından gönderilen 15. defterdir:

Mekteb-i Hukuk-u Şahane	Kuruş
Mekteb Müdürü Saadetli Kazım Efendi	150
Müdür Muavini İzzetlü Şevki Bey	75
Mecelle Muallimi Semaatlü Abdüşakir Efendi Hazretleri	300 vb.
Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Şakirdanı	Kuruş
178 numaralı Mahmut Efendi	100
1176 numaralı Muhyittin ve 278 Numaralı Sabri Efendiler	120 vb.

(İkdam, 1 Nisan 1897: sf.1, st.1).

Rumların Girit'i işgal etmek için Girit Müslümanlarına yaptıkları zulüm hat safhaya çıkınca Osmanlı-Yunan Savaşı'ndan önce Girit'e farklı yerlerden yardımlar yapılmıştır. Bu yardımlardan biri de haberde bahsedilen İstanbul hukuk okulundaki idareci, öğretmen ve öğrencilerden gelen yardımlardır ki yukarıda bu yardım kayıtlarından bazıları gazete tarafından ilan edilmiştir.

4.2.4.5. Girit Müslümanlarına Yardım Kampanyası

İkdam Gazetesi'nin 6 Mart 1897 tarihli haberinde, Girit Müslümanlarından ihtiyaç sahipleri için 585 Hanye'den, 1016'sı Kandiye'den ve 209'u Laşide'den olmak üzere toplam 2145 çuval unun 14 Haziran 1313 tarihine denk gelen geçen cumartesi günü İstanbul'dan hareket eden Fuya kumpanyasının Teritun vapuruna yüklenerak doğruca Girit'e gönderildiği anlatılmıştır. Ayrıca bu durumun Girit Müslümanlarına yardım komisyonundan bildirildiği yazılmıştır (İkdam, 2 Temmuz 1897: sf.1,s.3).

17 Nisan ile 19 Mayıs 1897 tarihlerinde Osmanlı ve Yunanlılar arasında gerçekleşen Dömeke Meydan Muharebesi, Girit'teki Müslümanların ciddi manada zarar görmesine neden olmuştur. Bu durum gerek Osmanlı, gerekse dünya Müslümanlarını harekete geçirmiş ve bir yardım seferberliği başlatılmıştır. Haberde bu amaçla rumi 1313 senesinde yardım komisyonları tarafından toplanan yardımların Girit'teki fakir Müslümanlara bir vapur aracılığı ile ulaştırılması konu edilmiştir. Ayrıca Halifelik makamının kontrolünde savaş mağduru Girit Müslümanlarına sahip çıkma adına dünya geneli bir yardım kampanyası organize edilmiştir. 22 Ağustos 1897 ile 4 Aralık 1899 tarihleri arasında yer alan İkdam Gazetesi'ndeki Girit Müslümanlarına yardım kampanyası haberleri 29 farklı sayıda yer almıştır.

4.2.4.6. Endonezya Müslümanlarının Osmanlı Askerine Yardımları

İkdam Gazetesi'nin 24 Ağustos 1897 tarihli haberinde Cava Adası'nda bulunan Müslüman ahalinin önde gelenlerinin olağanüstü bir meclis toplayarak Endonezya hükümetinin de desteği ile Cava Adası'nda imkan sahibi olan Müslümanlardan askeri ihtiyaçlar için yardım toplanmasına karar verdiği anlatılmıştır. Toplanan bu yardımlar için bir program düzenlendiği ve bu program sonucunda toplanan yardımların gayet büyük bir miktarda olacağından, Cavalılar'ın İslamın güzelliklerini ortaya koymada en ileriye gidecek kadar cömert olduklarını ispat edecekleri belirtilmiştir (İkdam, 24 Ağustos 1897: sf.2, st.2).

4.2.4.7. Hicaz'a Erzak Gönderilmesi

İkdam Gazetesi'nin 11 Kasım 1897 tarihli haberinde, Hicaz'a gönderilmek üzere Süveyş'e birçok gıda ulaştırılarak bu gıdalardan çoğunun orada biriktirildiğinin mahalli gazetelerde okunduğu yazılmıştır (İkdam, 11 Kasım 1897: sf.3, st.1).

4.2.4.8. Hicaz'a Gönderilecek Nakdi Yardımlar

İkdam Gazetesi'ndeki 19 Mayıs 1898 tarihli haberde, Kerem sahibi, Hilafete dayanan Hazreti Padişah'ın başkanlığında oluşturulan Hicaz yüksek yardım komisyonuna teslim edilen miktarın pusulası yayınlanmıştır.

Toplam	:	41340	kuruş
Daha önce ilan olunan miktarın toplamı	:	500232520	kuruş
Genel Toplam	:	500273860	kuruş

(İkdam, 19 Mayıs 1898: sf.1, st.2).

4.2.4.9. Kıtık Nedeniyle Yemen'e Götürülecek Erzaklardan Vergi Alınmaması

Kararı

İkdam Gazetesi'ndeki 10 Haziran 1898 tarihli haberde, Yemen vilayetinde ortaya çıkan kıtlıktan dolayı ihtiyaçlar giderilinceye kadar Yemen'e götürülecek darı ile kum dışından vergi alınmaması hususunun Halifelik makamına dayanan Hazreti Padişah'ın şerefli izni ile verildiği ve bu yüce emrin hızlıca uygulanacağı duyurulmuştur (İkdam, 10 Haziran 1898: sf.1, st.3).

4.2.4.10. Hicaz'a Yardım Komisyonu

İkdam Gazetesi'nin 4 Ağustos 1898 tarihli haberinde, Kerem sahibi, Hilafete dayanan Hazreti Padişah'ın başkanlığında toplanan Hicaz yüksek yardım komisyonuna teslim olunan miktarı belirten pusula yayınlanmıştır.

Selanik vilayetinden gönderilen	10.000 kuruş
Edirne vilayetinden gönderilen	2.945 kuruş
Emniyet sandığı müdürü izzetlü San'ah Efendi tarafından	300 kuruş
Me'murin ve müstahdem-ini saire taraflarından	1.115 kuruş
Bir zat tarafından	70 kuruş
Toplam	14.430 kuruş
Evvelce ilan olunan miktarın toplamı	362.474 kuruş
Genel Toplam	376.904 kuruş

(İkdam, 4 Ağustos 1898: sf.1, st.1).

4.2.4.11. Kumran'da Kıtık ve Yardım Komisyonu

İkdam Gazetesi'nin 21 Temmuz 1898 tarihli haberinde, kıtlıktan dolayı Kumran'da işeye ihtiyaç duyan ve yardıma muhtaç olanların haber verilmesi üzerine daha önce verilen emir gereğince Kumran'da oluşturulan komisyon kurulduğu belirtilmiştir. Bu komisyon aracılığı ile İslami değerlere önem veren memurlardan 1633 kuruş yardım toplanarak muhtaçlara ulaştırıldığı Cenab-ı Padişahi'ye genel tarafından hayırlı dualar edildiği anlatılmıştır (İkdam, 21 Temmuz 1898: sf.2, st.3).

4.2.5. İslam Birliği Adına Padişah ve Halifeye Bağlılıklar, Tebrikler ve Dualarla İlgili Haberler

4.2.5.1. İngiltere Müslümanlarından İstanbul'a Zafer Tebriki

İkdam Gazetesi'nde yer alan 8 Mayıs 1897 tarihli haberde, Osmanlı ordularının zaferlerinin öğrenilmesi üzerine İngiltere Müslümanlarının hemen bir tebrik telgrafnamesi kaleme alıp Hükümet-i Seniyye'ye arz ve takdim ettikleri yazılmıştır. Osmanlı ordularının zaferi için Liverpool Cami-i Şerifi'nde dualar edilmekte olduğu ve Osmanlı'nın zaferleri üzerine Liverpool Cemaat-i İslamiye Dairesinin Osmanlı ve diğer milletlerin bayrakları ile donatıldığı, bu durumun Allah'ın birliğine inanan pak insanların mutluluğuna vesile olduğu da anlatılmıştır (İkdam, 8 Mayıs 1897: sf.2, st.4).

4.2.5.2. Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Ordularının Girit Zaferi için Dua Etmesi

İkdam Gazetesi'nin 27 Haziran 1897 tarihli haberinde, her biri dindarane ve kuvvetli bir bağ ile Yüce Halifelik makamına tutkun ve mensub olduklarını kendilerine mahsus bir şekilde ispat etmiş olan Hindistan Müslümanlarının, gerçekleşen savaş esnasında din kardeşlerinin düşmana karşı daima muzaffer olması ve Hilafet ordusunun Girit Adası üzerinde galib gelmesi için cami ve mescidlerde toplanıp huzur-u ilahide el avuç açarak dua ettikleri haberinin alındığı yazılmıştır (İkdam, 27 Haziran 1897: sf.2, st.4).

4.2.5.3. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve İslam Birliği Üzerine Bir Yazı

İkdam Gazetesi'nde yer alan 14 Ağustos 1897 tarihli haberde, Avrupa hükümetlerinden medeni olarak bilinen Yunanlıların yalanları ve Girit'teki zalim eşkıyanın icraatı ile meydana gelen zulüm ve cinayetlerin Yunanlıların aslını ortaya çıkardığı yazılmıştır. Canilere bile haddini bildirmede ve korkutmada dahi insanlığı elden bırakmayan Devlet-i Aliye'nin Yunan Muharebesinde kendine tabi olanların gösterdikleri itaat, teslimiyet ve muhabbetin bazı Avrupalıların iddialarının aksini ispat ettiği belirtilmiştir. Savaş başladığı zaman Makedonya Hristiyanlarının Osmanlı'ya yardımdan çekinmediği ifade edilmiştir. Savaşın başlamasıyla galip gelen Osmanlı ordusunun Teselya'ya girdiği zaman Teselya halkının 16 seneden beri Yunan boyunduruğu altında ezildiklerini yana yakıla şikâyetlere koyulduğu ve bunların hep Avrupa matbuatı tarafından neşrolunduğu bildirilmiştir. İşte o zaman Alem-i İslam'ın bir kat daha hayat bularak Osmanlı'nın zaferi için Yüce Hilafet'e tebrik ve samimi bir bağlılık telgrafnameleri gönderdikleri yazılmıştır. Sıgımlacak makam olan Halife Efendimiz Hazretleri'nin isabetli ve sağlam görüşünün bazı Avrupa kindarları tarafından İslamiyet aleyhindeki dayanakları esasından zarara uğrattığı ve gerçek durumları ortaya çıkarınca da Osmanlı'nın zaferleri insanlarda şükran hissi uyandırdığı belirtilmiştir. Alem-i İslamiyet'in her köşesinde özellikle Hindistan'da tüm Müslümanlar tarafından Osmanlı'nın şanının büyümesi için dergahı ehadiyetten dualar edildiği ifade edilmiştir (İkdam, 14 Ağustos 1897: sf.2, st.2).

4.2.5.4. Cevalı Bir Müslümanın Halife'ye Bağlılığın Önemi ve Çocuklarının İstanbul'da Okuması Hakkında Yazdığı Mektup

31 Mart 1899 tarihinde İkdam Gazetesinde yayınlanan bir mektupta, Müslümanların Halifesi Efendimiz Hazretlerinin, Cava çocuklarının Mekatib-i Osmaniye'ye kabulüne müsaade buyurdıklarını şükran ile karşıladıkları belirtilmiş ve Halife-i Resulullah'a bağlılığın şer'an her Müslümanın dini vazifesi olduğu vurgulanmıştır. Her Müslümanın dini vazifesinden olan bir şey daha olduğu onun da Asya'da, Afrika'da en uzak memlekette bulunan dindaşlarını kardeş bilmek olduğu ifade edilmiştir. Cenab-ı Hakk'a ve Resul-u Kibriyası'na sadık olanların Makam-ı Hilafet'te tahta çıkan şanlı şerefli Osmanlı Halifesi'ne de sadık olması ve o kutsal makam sayesinde birleşmeleri gerektiği yazılmıştır.

Haberde bir Cava Müslümanın şunları aktardığı yazılmıştır: Cava'da yaşayan dindaşların çocuklarının ta'lim ve tebiye olunması hususunda Hazret-i Emr'ül-Mü'minin'e istirahatatta buldukları, bu istirahatin yüce nezdinde lutfen kabul buyrulduğu belirtilmiştir. Kendilerinin de mesafenin uzaklığına bakmayarak çocuklarını uygun okullara göndermekte ihmal göstermemeleri gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu konuda gösterecekleri fedakarlığın çocuklarının ulum ve funun tahsili ile yeterince görüş kazanmasının sağlayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca çocuklarının vatanına döndüğünde tahsil eylemiş oldukları ilmin nurundan kendilerinin de feyizlenecekleri belirtilmiştir (İkdam, 31 Mart 1899: sf.1, st.5).

4.2.5.5. Hindistan'daki Müslümanlardan Halifeye Bağlılığın Önemi Hakkında

Yapılan Açıklama

19 Haziran 1897 tarihindeki İkdam Gazetesi'nde yer alan haberde Hindistan'da imkan sahibi ve kutsal değerlerine sahip çıkan Müslümanların genelinin yüce Osmanlı Devleti'ne hilafetin manevi bağı ile bağlı olduklarını ve İslamiyet'in seçkinliğine, üstünlüğüne borçlu olduklarını belirttikleri yazılmıştır. Zayıf da olsa yaptıkları yardım ile cömertlik ve insani yüceliklerini gösterdikleri ifade edilmiştir. Hatta merkez kabul edilen Haydarabad'da Osmanlı için şimdiye kadar birkaç yüz rubye biriktirildiği ve bunun da İslam'ın yayılmasında bugünlerde gösterilen gayretin İslamiyet adına tebrik ve takdire şayan olduğu vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti gibi çok büyük ve yüce olan halifelik emanetini seçkin ve üstün tutan, dünyadaki bütün Müslümanları himayesi altına alan yeryüzünün Halifesi Padişah Hazretleri'nin emri altında yaşamının ve bu yüce devlete malen ve bedenen yardım etmenin İslam dini ile şereflenmiş tüm Müslümanlar için farz olduğunun altı çizilmiştir (İkdam, 19 Haziran 1897: sf.2, st.2).

4.2.5.6. Musul'da Hz.Yunus A.S. Cami-i Şerifi'nde Fakirlere Yemek Dağıtılması ve Halifeye Dua Edilmesi

19 Eylül 1897 tarihli İkdam Gazetesi'nin haberinde, Peygamber Efendimiz'in (S.A.S.) doğum gününe denk gelen bu kutsal günde büyük peygamberlerden olan Yunus Aleyhisselam Efendimiz Hazretleri'nin Musul'da bulunan cami-i şerifinde tüm mülki ve askeri memurların, alimlerin ve şeyhlerin vesaire hazır oldukları halde yüce Halife Hazretleri'nin şerefli mührüne dayanarak Peygamber Efendimiz'in (S.A.S.) hayatından menkıbeler anlatıldığı belirtilmiştir. Ayrıca binlerce fakire yemek yedirildiği ve bu güzel vesile ile Hilafete dayanan Padişah Hazretleri'ne dualar edildiği bildirilmiştir (İkdam, 19 Eylül 1897: sf.1, st.4).

4.2.5.7. Hindistan'daki Seylan-Kolombo Müslümanlarının Padişaha Duası ve Tebrik Mektubu

2 Ağustos 1897 tarihli İkdam Gazetesindeki haberde, Hindistan'da ve diğer İslam beldelerinde olduğu gibi Seylan Adası'nın idare merkezi olan Kolombo şehrindeki Müslümanların da, Padişah'ın şerefli askerlerinin son savaştaki (Girit) zaferinden dolayı büyük cami-i şerifte toplanarak hayırlı dualarıyla Hazreti Padişah'ı yad ettikleri kaleme alınmıştır. Şehitlik mertebesine ulaşan Osmanlı askerlerinin ilahi

rahmete mazhar olmaları için de dualar edildiği, tebriklerinin Allah'ın gölgesi olan Osmanlı Padişah'a arz olunmasını Osmanlı Konsolosu İzzetlü Abdülmecid Efendi'den rica ettikleri belirtilmiştir. Bu durumdan Hilafete dayanan Padişah Hazretlerinin cihan kıymetinde memnun olduğu ve Padişah'ın bu memnuniyetinin telgrafla bölge halkına bildirildiği vurgulanmıştır (İkdam, 2 Ağustos 1897: sf.1, st.5).

4.2.5.8. Hindistan Halkının Padişaha Tebrik Telgrafı Göndermeleri

1 Temmuz 1897 tarihli İkdam Gazetesinin haberinde, Avrupa'da savaşın çıkması üzerine tüm dünyanın bakışlarının o yöne döndüğü, Hindistan'ın geniş kıtasında bulunan Müslim ve Hindu halkın dahi savaşın seyrine önem verip dikkatlerini savaşa verdikleri yazılmıştır. Doğruluk ve insanlık ne tarafta ise vicdan ve insaf sahibi insanın o tarafı tutmasının doğal bir his olduğu belirtilmiştir. Hinduların bile bu olayda Osmanlılar'ın alicenaplıklarını ve askerinin faziletlerini işittikçe adeta Türklere hayran oldukları ifade edilmiştir. Daha sonrasında çıkan bir gazetenin ifadesine nazaran Hinduların da hemşerileri olan Hint Müslümanlarının yüce Halifelik makamına karşı bağlılık hislerine katıldıkları ve Osmanlı'nın başarısından dolayı Padişah'a bir tebrik telgrafnamesi gönderdikleri vurgulanmıştır. Adı geçen gazetenin bundan bahsettiği sırada şunları yazdığı aktarılmıştır: Hindistan'ın güney taraflarında bulunan Müslüman ve gayrimüslim halk çok yüce hislerle dolmuşlardır.

Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Osmanlı askerinin başarılarından dolayı Hindular da Osmanlı Padişahı ve günümüzün halifesi olan Efendimiz Hazretleri'ne tebriklerini bildirmişlerdir. Hindu vatandaşların tebriki; Yunanistan'ın kendilerinden büyük bir devletin topraklarına haksızlıkla saldırmak ve kendi topraklarını genişletmek amacıyla harekete geçmelerinin bir cezası olarak mağlup oldukları ve bu konuda haklı olan Osmanlı Devleti'nin galip gelmesinden dolayıdır. Hindistan'da çıkan gazetelerin Hindular'ın hislerine karşı itiraz edercesine hareket etmelerinin, İngiltere'de çıkan bazı gazetelerin Türkler hakkında yakışsız hislerine benzemekte olduğu, Hinduların bir Müslüman ve bir Hristiyan hükümeti arasında çıkan savaşta bir Müslüman ve bir Hristiyan gibi etkilenmeyecekleri ancak onların, olayı ahlak ve manevi açıdan bakarak takip ettikleri belirtilmiştir (İkdam, 1 Temmuz 1897: sf.2,st.5).

4.2.5.9. Güney Afrika Müslümanlarının İngiliz Basımında Çıkan Olumsuz

Haberlere Karşı Halifeye Bağlılıklarını Belirtmeleri

İkdam Gazetesinde yer alan 22 Ekim 1897 tarihli haberde, Ümit Burnu Müslümanlarından olan Hacı Muhammed Dollie isimindeki şahsın Şefild Deyli Telegraf gazetesine bir mektup göndererek İngiliz gazeteleri arasında Osmanlı yönetiminin aleyhine konuşanlara güzel bir ders verdiği belirtilmiştir. Hacı Muhammed Dollie'nin, dünya yüzünde bulunan Müslümanların tamamının Halifelik makamına kalben bağlandığını, özellikle Halifelik makamına dayanan kudretli Hazreti Padişah'a tutkuyla bağlı olduklarını ve Hazreti Padişah'ın her Müslümanın kalbinde önemli bir yeri kaplamakta olduğunu belirttiği ifade edilmiştir. Padişah Hazretleri'nin bu yüce vasıflarının İngilizler'in takdir edemeyecekleri derecede halkın kalbinde yer almış olduğunu, yüce devletlerine karşı düşmanlık ve kötülüğe hiçbir Müslümanın tahammül

edemeyeceğini beyan ettiği ve şayet İslam ümmetinin halisane bağlılıklarını İngilizler'in bir kısmının dahi anlamaması halinde İngiltere vatandaşı olan tüm Müslümanların bunu kendilerine bir hakaret kabul edeceklerini söylediği aktarılmıştır. Nasıl ki İngilizlerin Müslümanların İngiltere hükümetine karşı çıkmalarını istemiyorlarsa Müslümanların da kendileri için kutsal ve yüce olan Osmanlı Devleti'ne dil uzatmaktan sakınmaları gerektiğini bildirdiği yazılmıştır (İkdam, 22 Ekim 1897: sf.3, st.1).

4.2.5.10. Hind Müslümanlarının Halifeye Bağlılıklarını Belirten ve İngiliz-Osmanlı İlişkilerinin Gelişmesini İsteyen Bir Yazı

17 Nisan 1899 tarihli İkdam Gazetesi'nin haberinde, Hindistan'da yayınlanan Müslüman gazetelerinden birinin "Yüce Hilafet Makamı ve Hindistan Müslümanları" başlığı ile yazdığı bir makalesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki siyasetten bahsettiği belirtilerek gazetenin şu ifadelerine yer veriliyor: Dünya'da var olan tüm Müslümanlar sağlam bir ipile büyük Hilafet makamına bağlıdırlar. Buna binaen her fırsat buldukça bu bağlılıklarının sağlamlığını ispat etmektedirler. Hindistan Müslümanları Müminlerin Emiri Haşmetli Padişah Hazretleri'ni son derece bağlılıkla severler. Zira bünyesinde yaşadıkları İngiltere hükümetiyle Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin artması doğal olarak Hintlileri de memnun eder (İkdam, 17 Nisan 1899: sf.1, st.2).

4.2.5.11. Londra'da Mevlid Kandili ve Halifeye Dua

İkdam Gazetesi'nin 3 Ağustos 1899 tarihli haberinde, Londra şehrinde yaşayan tüm Müslümanların Hazret-i Peygamber'in doğumuna denk gelen mübarek Mevlid Kandilinde Ostonrud Cami-i Şerifi'ne toplanıp namaz kıldıktan sonra mevlid-i şerif okunmasını büyük bir saygıyla dinledikleri belirtilmiştir. İslam cemaatinin ortasında Osmanlı saltanatının elçi ve memurlarından Muhammed Efendi'nin de bulunduğu yazılmıştır. Ayrıca Yeryüzünün halifesi Müslümanların imamı Efendimiz Hazretleri'nin şan, şöhret ve saltanatının artması için dualar edildiği de bildirilmiştir (İkdam, 3 Ağustos 1899: sf.1, st.3).

4.2.5.12. Yemen'deki Şeyhlerin Padişaha Bağlılıklarını Bildirmeleri ve Padişahın Bölgeyi Geliştirme Çabaları

İkdam Gazetesi'nin 16 Kasım 1899 tarihli haberinde, Yemen'de Halifelik makamının gölgesinde emin bir şekilde yaşayan şeyhlerin ve sadık ahali ile Padişah'ın şevkat ve merhametinin altında bulunan Ben-i Mervan ve Meydi Kabileleri'nin şeyhleri Abdüh Efendi ile şeyhlerden bazılarının Lihye Kazası'na gelerek Hazreti Padişah'a bağlandıklarını telgrafla bildirdikleri ifade edilmiştir. Merhamet sahibi Halife Hazretleri tarafından, adı geçen kabilelerin ihtiyaçlarının giderilerek huzur ve asayişinin sağlanması ve sahilde bulunan Meydi bölgesinin ıslahı için Hadide mutasarrıfı Nusret Paşa hazretleri ve Hadide eşrafından saadetli Seyyid Ahmet Şerai Paşa'nın da Osmanlı gemisi ile Meydi'ye gönderildiği haber verilmiştir (İkdam, 16 Kasım 1899: sf.1, st.3).

4.2.6. Cami-Türbe Yapımları ve Restorasyonlarıyla İlgili Haberler

4.2.6.1. Necef'deki Hz. İmam Ali Camisi'nin Onarımı

29 Haziran 1897 tarihli İkdam Gazetesi'nin haberinde, Hz. İmam-ı Ali (R.A.) ve Kerremallah-u Vecheh Efendimiz Hazretleri'nin saadetli türbelerinin tamire ihtiyaç duyulan avlusu ile minaresinin onarımı için gerekli 145.000 kûsur kuruşun Evkaf-ı Hümayun tarafından harcandığı yazılmıştır. Onarımın mükemmel bir şekilde yapılması için Halifelik makamına dayanan Hazreti Padişah tarafından verilen bu emrin yerine getirilerek resmi açılış töreninin yapıldığının duyurulduğu belirtilmiştir (İkdam, 29 Haziran 1897: sf.3, st.2).

4.2.6.2. Musul Vilayeti'ndeki Dergah-ı Şerifin Hazine-i Hassa Tarafından Tamir Edilmesi

İkdam Gazetesi'nin 6 Aralık 1897 tarihli haberinde, Musul vilayetine bağlı Süleymaniye şehrinde bulunan Şeyh Osman Belhi dergah-ı şerifinin tamirinin devlet hazinesince karşılanmak üzere merhamet sahibi Padişah Hazretleri tarafından verilen emirle geçen sene tamiratının yapıldığı anlatılmıştır. Daha sonra görülen eksikliklerin tamamlandığı, İkrâm sahibi Padişah Hazretleri'nin emri ile genel tamiratı tamamen sona erince bu vesile ile Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan Padişah Hazretleri'ne umum tarafından dualar edildiği yazılmıştır (İkdam, 6 Aralık 1897: sf.3, st.2).

4.2.6.3. Kudüs'teki Kutsal Mekanların Onarımı

17 Eylül 1898 Tarihli haberde, Kudüs'teki mübarek mekanların 113.000 kûsur kuruş harcanarak tamir edilmesi konusundaki devlet şurası kararının, Padişah Hazretleri'nin izni ile kabul edildiği aktarılmıştır (İkdam, 17 Eylül 1898: sf.1, st.6).

4.2.6.4. Amerika'daki Batavya Camisi'nin Restorasyonu ile İkdam Gazetesi'nin Teşekkür ve Duası

6 Nisan 1899 Tarihli gazete haberinde, Cava Adası'ndan, Beyrut'ta yayınlanan Semerat'ül-Fünun Gazetesi'nde bahsedildiğine göre eşraftan Esseyyid Abdah Bin El-Hüseyin El-İdrisi Hazretlerinin Batavya Cami-i Şerifi'nin genişletilmesi için bağışta bulunduğu ve ayrıca bu kişinin caminin civarındaki evleri de satın alarak bu yerlerin cami-i şerife dahil edilmesini sağladığı bildirilmiştir.

İkdam Gazetesi, Abdah Bin El-Hüseyin Hazretleri'ni Allah yoluna malını bağışlayarak İslam cemaatine yaptığı bu hizmetlerden dolayı tebrik ettiklerini yazmıştır. Ayrıca gazete, Cenab-ı Hakk'ın bu gibi örneklerin çoğalması için müslümanları muvaffak eylemesi duasında bulunmuştur (İkdam, 6 Nisan 1899: sf.1, st.5).

4.2.6.5. Hz. Hatice'nin (R.A.) Türbesindeki Perdelerin Yenilenmesi

15 Nisan 1899 tarihli haberde Hz. Peygamber Efendimiz'in (S.A.S.) pak zevceleri, müminlerin annesi Hatice'tü'l-Kübra Radiallahu Teala Anha'nın yüce türbesinin kapı perdesinin yenilendiği ve Hilafete dayanan Padişah Hazretleri'nin emri gereğince gümüş sırmadan yapılıp yüce Padişah'a yakışır bir surette hazırlanarak

Muhammed Efendi'ye gönderildiğinin haber alındığı ifade edilmiştir (İkdam, 15 Nisan 1899: sf.1, st.3).

4.2.6.6. Şam'da Cami İnşaatı ve Hz. Yahya'nın (A.S.) Türbesinin Restorasyonu

İkdam Gazetesi'nin 7 Temmuz 1899 tarihli haberinde, Şam'da inşa edilmekte olan büyük caminin doğu tarafının hoş ve düzenli bir şekilde tamamlanmakta olduğu ve batı tarafının inşaatına da hızlıca başlandığı belirtilmiştir. Bol bol bağışlanan himmetlerle şan sahibi Hazreti Yahya Peygamber'in kutsal mekanlarının inşası için bir süredir süslenip düzeltilen taşların olağanüstü bir güzellikle tamamlandığı da ifade edilmiştir. Ayrıca bir tarafın sütunlarının da baştan başa dikilerek inşaat ve tamiratının ilerlemekte olduğu ve Allah'ın yardımı ile muvaffak olmuş olan Padişah Hazretleri'nin de batı tarafının inşaatının dahi yakın zamanda tamamlanmasını ümit ettiği belirtilmiştir (İkdam, 7 Temmuz 1899: sf.1, st.5).

4.2.6.7. Hz. İmam Ali (R.A.) Türbesinin Tefrişatı

21 Aralık 1899 tarihli haberde, İmam Ali Kerrama Veche Hazretleri'nin türbe-i şerifelerinin döşenip düzenlenmesi konusunda Halifelige dayanan Hazreti Padişah tarafından emir verildiği yazılmıştır (İkdam, 21 Aralık 1899: sf.1, st.5).

4.2.6.8. Hz. Ebubekir ve Hz.Ömer (R.A.) Efendilerimizin Türbelerinin Onarımı ve Tefrişatı

25 Aralık 1899 tarihli İkdam Gazetesinde, Hazret-i Ebabekir Es-Sıddık ve Ömerü'l-Faruk Radiyah-Enhuma Hazretleri'nin mübarek türbelerinin tüm masraflarının devlet hazinesinden karşılanmak üzere tamiri ve tefrişi konusunda Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan, Halifelige dayanan Hazreti Padişah'tan emir buyrulduğu kaleme alınmıştır (İkdam, 25 Aralık 1899: sf.1, st.3).

4.2.7.Surre-i Hümayun Alayları İle İlgili Haberler

4.2.7.1. Surre-i Hümayun Alayının Üsküdar'dan Gönderilmesi

İkdam Gazetesi'nin 12 Şubat 1897 tarihli haberinde, eskiden beri adet olan ve Halifelik makamından gelmesi yönüyle berekete kavuşmuş Surre-i Hümayun Alayının gönderilmesi anlatılmıştır. Surre Alayının, Hilafete dayanan Padişah Hazretleri'nin yüce emri gereğince Üsküdar Mutasarrıflık Dairesi'nden Surre Emini saadetli hazretleri ile erkani ve Üsküdar mutasarrıfı şevketli Sabri Bey Efendi Hazretleri'yle birlikte, Osmanlı askerleri ile polis ve jandarmaların da saf oluşturup hürmetle dünkü perşembe günü Harem İskeleyi'ne ulaştırıldığı belirtilmiştir. Emanetin ulaştırılmasıyla görevli olan Mutasarrıf Sabri Bey Efendi Hazretleri ile Surre-i Hümayun Emini Tahir Efendi Hazretleri tarafından emanetin, iskeleydeki askere ait Hadide Vapuru'na Tersane-i Amire'den tahsis edilen küçük botlar vasıtasıyla yüklendiği ve vapurun İstanbul Limanı'ndan Beyrut yönüne saat dokuz çeyrek geçe hareket ettiği yazılmıştır (İkdam, 12 Şubat 1897: sf.1, st.5).

4.2.7.2. Surre Alayı'nın Mekke'ye Ulaşması

10 Mayıs 1897 tarihindeki haberde Padişah'ın himayesindeki hac kafilesini ile birlikte gönderilen Surre Alayı'nın da sağ salim Mekke'ye kavuştuğunun arzedildiği belirtilmiştir. Fi 26 Nisan sene 313” (İkdam, 10 Mayıs 1897: sf.1, st.2).

4.2.7.3. Yıldız Sarayı'ndan Surre-i Hümayun Alayının Gönderilmesi

7 Ocak 1898 tarihli İkdam Gazetesi'nde berekete ulaşmış olan Surre-i Hümayun Alayının Halifelik makamına dayanan Hazreti Padişah tarafından yaptırılan hazırlıklarının dünkü Perşembe günü Vakıflar Nezareti tarafından tamamlandığı ve dünkü gün Surre Emini Serasker-katip atufetlü Muhtar Bey Efendi Hazretleri'ne Surre-i Hümayun Alayının teslim işlemlerinin gerçekleştirildiği yazılmıştır. Aynı gün ise memurların ve özel görevlilerin taşınmasıyla Surre Alayı Yıldız Sarayı'ndan yüce çadıra nakledildiği haberi yer almıştır (İkdam, 7 Ocak 1898: sf.2, st.6).

4.2.7.4. Surre-i Hümayun Alayları ve Uğurlama Törenleri

İkdam Gazetesi'nin 20 Ağustos 1899 tarihli haberinde Surre-i Hümayun eminlerinin yaşadıkları yerlerin rengarenk bayraklar ve tüylerle donatılarak süslendiği, öteden beri kabul edilmiş beğenilen adetlerden olduğu ifade edilmiştir. 1317 senesinde Surre-i Hümayun emaneti ile Hilafete dayanan Padişah tarafından ihsan buyrulup söz verilen ahaliye gönderilecek olan hediyelerin daha önce gazetelerde yazıldığı belirtilmiştir. Padişah Hazretleri'nin baş katibi Hasbi Efendi Hazretleri'nin Sultan Selim'deki konağının dahi bayraklar ve tüylerle donatıldığı, bu güzel vesileden istifade ile kesilen kurbanların fakara ve ihtiyaç sahiplerine dağıtıldığı, ayrıca azametli ve şerefli Padişah Hazretleri'ne hayır dualar edildiği aktarılmıştır (İkdam, 20 Ağustos 1899: sf.2, st.5).

4.2.7.5. Surre-i Hümayun Alayı'nın Gönderilmesi

18 Aralık 1899 tarihli haberde, bereketli Surre-i Hümayun Alayının, bugün memurlar ve özel görevliler vasıtasıyla Yıldız Sarayı'ndaki yüce çadıra nakledileceği ve Padişah'ın beğenilmiş adetinden olduğu üzere Surre-i Hümayun Alayının gönderilmesinin, yarın adet haline getirilmiş teşrifatla gerçekleştirileceği yazılmıştır. (İkdam, 17 Aralık 1899: sf.2, st.1), (İkdam, 18 Aralık 1899: sf.1, st.6).

4.2.8. Hristiyan Coğrafyalarındaki İslami Çalışmalar ve İslam'ın İnkişafıyla İlgili Haberler

4.2.8.1. Rusya'da Görev Yapan Müslüman Kadın Doktor

İkdam Gazetesi'nin 25 Ocak 1897 tarihli haberinde İstanbul'daki mekatib-i aliye-i tıbbiyeden mezun olup Rusya'ya giden ilk Müslüman kadın doktor olan Raziye Hanımın Rusçada “Müslümanka-doktor” (Müslüman kadın doktor) adıyla Rusya'da olağanüstü bir şekilde karşılandığı ve dillere destan olduğu yazılmıştır. Raziye Hanımın tıp ilminden öğrendiği teorik ve pratik araştırmalarını ve tecrübelerini faaliyete geçirecek gayretli ve işinin ehli bir doktor olduğu, her sene Petersburg ve Moskova'yı

ziyaret ederek yeni icad edilen tıbbi alet ve edevatı alıp uygulamaya gayret etme düşüncesinde olduğu ve Raziye Hanımın yine bu maksatla Moskova'ya geçici olarak gittiği belirtilmiştir (İkdam, 25 Ocak 1897: sf.3, st.5).

4.2.8.2. Srilanka'daki Medreset'ül Hamidiye İslam Mektebi'ne Hediye

3 Mart 1897 tarihli gazete haberinde, Kolombo'da bulunan El-Medreset'ül-Hamidiye isimindeki İslam mektebinin genel imtihanlarının ve ödül töreninin gerçekleştirildiği anlatılmıştır. Osmanlı'nın, bu konuda adı geçen okulda eğitim görüp birinci olan öğrenciye verilecek olan ödülü gerekli merciye bildirdiği yazılmıştır. Ayrıca Srilanka şebenderliğinin isteğinin Genel Maarif-i Nezaret-i tarafından uygun görülerek bu seneki imtihanda birinci olan öğrenciye ödül olarak verilmek üzere altınla yaldızlanmış bir Kuran-ı Kerim'in Hariciye Nezaret-i'ne gönderildiği aktarılmıştır (İkdam, 3 Mart 1897: sf.3, st.1).

4.2.8.3. Yunanistan'ın Makri Kasabası'nda İslam Okulunun Açılışı

7 Haziran 1899 tarihli haberde, Makri Kasabası'nda eğitimi himayesi altına almış olan Padişah Hazretleri tarafından kız ve erkeklere özel, ayrı ayrı kısımlardan oluşmak üzere İslami bir ilkokul yaptırıldığı haber verilmiştir. Bu okulun resmi açılışının memurlar ve bölgenin önde gelenlerinin hazır oldukları halde, Hz. Peygamber Efendimiz'in (S.A.S.) mevlidi okunarak bu ayın 14. cuma günü gerçekleştirildiği ve bu hayırlı vesile ile Padişah Hazretleri'ne dualar edildiğinin Dahiliye Nezaret-i'ne Edirne vilayeti vekaleti tarafından yazılı olarak bildirildiği kaleme alınmıştır (İkdam, 7 Haziran 1899: sf.1, st.2)

4.2.8.4. Cami Açılışında Japon Hükümetinden Halifeye Övgüler ve Japonya'daki Müslümanların Padişah'tan Yokohama'da İslam Mektebi Açma İstekleri

3 Ağustos 1899 tarihinde yazılan haberde; Japonyalı bir Müslüman, Japonya gazetelerinin Osmanlılar'ın gösterdikleri iffet, doğruluk ve iyi davranışlarından dolayı Japonyalıların muhabbet ve samimiyetlerini kazandıklarını yazmıştır. Ayrıca burada Türk ve Araplardan oluşan Osmanlı'ya mensub 37 kişi bulunduğunu memnuniyetle beyan ettiği yazılmıştır. İslam cemaati içinde pek zengin tüccarlar bulunduğu cihetle bu tüccarların, yardım amacıyla topladıkları paralar ile 5.000 İngiliz lirası sarf ederek güzel bir cami-i şerif tesis ve bina ettiklerini ifade ettiği belirtilmiştir. Bu caminin gerçekleştirilen resmi açılışında Japonya hükümeti adına resmen hazır bulunan kont Cenado'nun gayet önemli bir konuşma yaptığı anlatılmıştır. Konuşmasına Müslümanların imamı Osmanlı Padişahı Şevketli Abdülhamid Han-ı Efendimiz Hazretleri'nin daima şan ve şevketle tahtta kalmasını Cenab-ı Hak'tan temenni ederek başlayan Cenado; Sultan Abdülhamid Han Hazretleri'nin siyasi başarılarını, barış ve dünyanın selameti için yaptığı hizmetleri birer birer sayarak Osmanlılar ile Japonyalılar arasındaki samimi ilişkilerin devam etmesi temennisinde bulunduğu yazılmıştır. İslam Cemaatinin burada bir mektep açma gayretinde olduklarından Osmanlı'ya takdim edilmek üzere bir dilekçe kaleme aldıkları ve bu dilekçede Yokohama'da açılacak İslam

mektebine dil bilen güzel ahlak sahibi bir öğretmeninin tayin edilmesinin istirham edildiği belirtilmiştir (İkdam, 3 Ağustos 1899: sf.1, st.2).

4.2.8.5. Rusya'nın Kafkas'a Müslüman Me'mur Ataması

3 Şubat 1897 tarihli haberde, Kafkas vilayetinde bulunan nahiye memurluklarına bundan sonra Müslümanların dahi tayin olunabilmesi için Rusya hükümeti tarafından emir verildiği aktarılmıştır (İkdam, 3 Şubat 1897: sf.1, st.4).

4.2.8.6. Mösyö Gurenye ve Avrupa'da İslam'ın Yayılması

İkdam Gazetesi'nin 5 Şubat 1897 tarihli haberinde Fransa Mebusan Meclisi üyelerinden doktor Gurenye'nin kurtuluş yolu olan İslam'a girmesi Fransa'da ve İngiltere'de önemli bir olay olarak görüldüğü ifade edilmiştir. Liverpool İslam cemaati üyelerinden Muhammed Ömer Dollie Efendi'nin de Hilal Gazetesi'ne önemli bir mektup göndererek doktor Gurenye'nin İslam'ın yayılması konusunda ileride Fransa'da önemli hizmetlerde bulunabileceği konusundaki ümitleri vurgulanmıştır (İkdam, 5 Şubat 1897: sf.2, st.2).

4.2.8.7. İngiltere - Liverpool Camisi'nde Verilen Vaaz

7 Mart 1897 tarihli haberde, Liverpool İslam cemaati reisi Şeyh Abdah Vilyam Efendinin geçen hafta Aleksandra salonunda "İslamiyet ve Ubudiyet" konulu bir konuşma yaparak İslam dinin yüceliğini ispat ettiği haber yapılmıştır (İkdam, 7 Mart 1897: sf.3, st.2).

4.2.8.8. Singapur Müslümanlarının Padişah'tan Şehbender İstekleri

14 Ocak 1898 tarihli gazete haberinde, Singapur Müslümanlarının yüce Halifelik makamında bulunan Padişah Hazretleri'ne olan bağlılıklarını bildirmek amacıyla genel bir dilekçe yazarak Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan padişaha takdim ettikleri ve Müslüman ahalinin bu dilekçede Singapur'da bir çok Osmanlı tebası bulunduğunu ve buna dayanarak Osmanlı Devleti'nden Singapur'a bir şehbender tayin edilmesini istedikleri yer almıştır (İkdam, 14 Ocak 1898: sf.1, st.5).

4.2.8.9. Amerika'da Cami-i Şerif ve Okul İnşası

İkdam Gazetesi'nin 10 Şubat 1897 tarihli haberinde Amerika'nın New York şehrinde yaşayan Müslümanların burada bir cami-i şerif inşa etmek girişiminde buldukları aktarılmıştır. Bu hayırlı işin gerçekleştirilmesi için gayret eden zatın Chicago genel müzesine Fas tarafından vekil olan Hasan Bin Ali olduğu ve Amerika dahilinde sağlam bir ipile İslamiyet'e sarılan 600 Müslümanın mevcut olup bulunduğu aktarılmıştır. Bu Müslümanların çoğunluğunun New York şehrinde ikamet ettikleri ve buradaki Müslümanların hepsinin ortak görüşünün Cam-i şerifin bitişiğinde bir okul inşa etmek olduğu belirtilmiştir. Orada bulunan Müslümanların, evlatlarını Avrupalılar'ın okullarına göndermek yerine İslam dininin esaslarını öğrenecekleri ve dini derslerin okutulacağı bir İslam okulunun açılmasını istedikleri haber yapılmıştır (İkdam, 10 Şubat 1897: sf.2, st.5).

4.2.8.10. Yunanistan'daki Müslüman Kızlara Okul Açılışı

18 Mart 1897 tarihli haberde eğitimi himayesi altına almış olan Padişah Hazretleri'nin desteği ile Florina Kazası merkezinde kızlara özel bir ilkokulun resmi açılışının gerçekleştirildiği ve bu vesile ile de İslam Halifesi olan Padişah Hazretleri'ne dualar edildiği bildirilmiştir (İkdam, 18 Mart 1897: sf.1, st.2).

4.2.8.11. Singapurlu Müslümanların İsteği Üzerine Singapur'a Şehbender Tayini

İkdam Gazetesi'nde yer alan 22 Şubat 1898 tarihli haberde Singapur Müslümanları tarafından Allah'ın yeryüzündeki gölgesi Hazreti Padişah'ın sarayına takdim olunan dilekçe üzerine Singapur'a bir şehbender tayin edildiği yazılmıştır. Singapurlu Müslümanların bu isteğinin Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmesi ve şehbender atamasının ardından Singapur Müslümanlarının cuma namazı akabinde halifeye dualar etmesi haberde yer almıştır. Nitekim bu haberde İstanbul'dan binlerce kilometre uzaklıkta olan Malezya'daki Singapur Müslümanlarının haklarını korumak ve gözetmek için bir konsolos ataması yapıldığından bahsedilmektedir. (İkdam, 22 Şubat 1898: sf.1, st.4).

4.2.8.12. Yıllara Göre İngiltere'de İslam'ın Yayılması

18 Temmuz 1897 tarihli haberde Osmanlı devlet erkanından Feridun Bey'in Liverpool'daki Müslümanları ziyaretinde onlardan İngiltere'deki Müslüman sayısının artışı ile alakalı bilgi alması haber yapılmıştır. Kanun-ı evvelin 31. günü bir senede hidayete ermiş olanların 11, cemaatin toplamının 102, vefat edenlerin de 17 kişiye çıktığı, müslüman olanların çocuklarının bu sayıya dahil olmayıp 43 kişi olduğu, ayrıca Hane-i Medeniye denilen yerde 10 çocuğun daha mevcut olduğu sayısal olarak belirtilmiştir (İkdam, 28 Ocak 1898: sf.2, st.3-4).

4.2.8.13. Güney Afrika'daki Osmanlı Okulunun Müdürüne Padişah'ın Taltifi

7 Nisan 1899 tarihli haberde 'in, müdür Ataullah Efendi'ye İslama ve eğitime yaptığı hizmetlerden dolayı Dış İşleri Bakanlığı aracılığı ile maaş taltifinde bulunması anlatılmıştır. Bu taltif, müdürün şahsında tüm okula bir tebrik niteliğinde değerlendirilmiştir. (İkdam, 7 Nisan 1899: sf.1, st.6).

4.2.8.14. Singapur'a Yeni Şehbender Tayini

10 Şubat 1899 tarihli gazetede Singapur şehrinde yaşayan Müslüman halkın sayısının fazla olması sebebiyle Osmanlı'ya mensub olanların resmi işleri bir düzen altında gerçekleştirilmesi için Padişah Hazretleri'nden Singapur'a bir şehbender tayin edilmesi istekleri haber yapılmıştır. Bu konunun, Müslümanlar tarafından ay gibi parlak, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi Hazreti Padişah'a arz edilen dilekçenin istirahat edildiği ve gereğinin yapılması konusunda Padişah Hazretleri tarafından Bab-ı Ali'ye havale edildiği belirtilmiştir. Singapur şehbenderliğine Hariciye Nezaret-i tarafından Necip Efendi'nin görevlendirildiği Sadrazamlık makamına bildirilmişse de bu şahsın daha sonra başka bir bölgeye görevlendirilmesiyle Singapur'a başka bir şehbender görevlendirilmesi yapılacağı aktarılmıştır (İkdam, 10 Şubat 1899: sf.1, st.2).

4.2.8.15. Rusya-Gence'de Şehbenderlik Açılışı

İkdam Gazetesinin 10 Ekim 1898 tarihli haberinde Osmanlı Devleti tarafından Rus idaresinde yer alan Gence'de açılacak Şehbenderlik makamının Müslümanlar tarafından memnuniyetle karşılandığı ve birçok Osmanlı vatandaşı ile itibarlı Müslümanların katılacağı bu açılıшта güzel bir ziyafet verileceği haberi yayınlanmıştır (İkdam, 10 Ekim 1898: sf.1, st.2).

4.2.8.16. İngilizlerin Engellemelerine Rağmen Osmanlı Halifesi'nin Singapurlu Müslümanları Hacca Göndermesi

6 Ocak 1899 tarihli haberde Singapur'dan El Müebbet Gazetesi'ne gönderilen bir mektubun özetinde, Hacca gitmek isteyenlere hükümet tarafından sürekli zorluk çıkarıldığından bunların yarısının Singapur'dan memleketlerine üzüntüyle geri döndükleri anlatılmıştır. Bu ana kadar Singapur'dan Cidde'ye kadar bir adamın nakliye ücretinin 18-20 rubye iken bu miktarın 120 rubyeye çıkarıldığı ve bu hususta Hollandalıların da İngilizlerle birlikte hareket ettikleri vurgulanmıştır. Müslümanların bu yüzden Singapur'a yakın olan Saygun, Siyam ve Filipin Adaları'ndaki iskelelerden Müslüman hacıları nakledecek bir vapur şirketi kurmayı düşündükleri zikredilmiştir. Bu konuda Osmanlı Devleti'nin Batavya Şehbenderi Muhammet Kamil Bey'in Kanun-u evvelin 8'inde Singapur'a ulaştığı ve bu şahsın ulaşmasıyla Araplar, Hintliler ve Malezyalılar'dan birçok önde gelen Müslüman tarafından kutlamalar yapıldığı bildirilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucu bölgedeki bir vapur şirketi ile anlaşarak Singapur Müslümanlarının Hacca gönderilmesinin sağlandığı, daha sonra bölge Müslümanlarının ziyafetli bir program tertip ederek Halife 'e şükranlarını, bağlılıklarını ve dualarını beyan ettikleri yazılmıştır. Dünyadaki tüm mazlum Müslümanların sığınacağı yegane merci olan halifelik makamı, tüm sıkıntılara rağmen üzerine düşeni bir kez daha ortaya koymuştur (İkdam, 6 Ocak 1899: sf.1, st.6).

4.2.8.17. Berlin'de İslam Mezarlığının Bulunması ve Buraya Cami İnşası Kararı

7 Ağustos 1899 tarihli gazetede Berlin'de askeri kabristanın yakınında küçük bir İslam mezarlığı bulunup, bunun duvar ve kapılarının tamir edildiği gibi uygun bir yerde de cami-i şerifin inşası karara bağlandığı haber yapılmıştır (İkdam, 7 Ağustos 1899: sf.1, st.3).

4.2.9. Nişan ve Hediye Göndermelerle İlgili Haberler

4.2.9.1. İstanbul'dan Liverpool Cami-i Şerifi'ne Hediye

4 Ağustos 1898 tarihli gazetede Hilal Gazetesi'nden alıntı bir haber yer almaktadır. Haberde İslam Halifesi'nin o zamanki para ile 225 lira olan ve oldukça değerli iki gümüş şamdanı İngiltere'deki Liverpool Camisi'ne hediye etmesinden bahsedilmektedir. Bu kıymetli hediye için cami cemaati olan İngiltere Müslümanları tarafından teslim alınması için küçük bir toplantı yapılacağı anlatılmıştır. Ayrıca bu toplantı esnasında İslam'a yaptığı hizmetlerle halifenin takdirini kazandığı bilinen cami

cemaatinden bazı kişilere bir nevi takdir plaketi hükmündeki nişanların gönderildiği belirtilmiştir. (İkdam, 04 Ağustos 1898: sf.1, st.5).

4.2.9.2. Halifenin Batı Afrika'ya Mürşid ve Burada Cami Yaptıran Zata Nişan Göndermesi

30 Mayıs 1899 tarihli bu haber, İngiltere'deki Liverpool Müslümanlarının yayınladığı Hilal Gazetesi'nden aktarılan bir haberdir. Haberde Liverpool İslam cemaati reisi Abdullah Govilyam Efendi'nin 1894 senesinde Liverpool'dan Batı Afrika'daki Lagos beldesine gittiği ve Lagos'da kendi kesesinden 5.000 İngiliz lirası harcıyarak mükemmel ve latif bir cami-i şerif inşa etmiş olan Muhammed isminde Afrika Müslümanlarından dindar bir zata kutsal halifelik makamında bulunan Padişah Hazretleri tarafından ihsan buyrulan Mecidi nişanını ulaştırdığı yer almıştır. O sırada binlerce Müslümanın Padişah Hazretleri'nin lütfuna teşekkürün yüce makamda bulunan Hazreti Padişah'a büyük bir ihlasla dua ettikleri belirtilmiştir (İkdam, 30 Mayıs 1899: sf.2, st.3).

4.2.9.3. Mekke Emirine, Valisine ve Şeyhlerine Çeşitli Hediyeler Gönderilmesi

13 Aralık 1899 tarihinde yayınlanan gazete haberinde, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan Padişah Hazretleri'nden Mekke-i Mükerrreme Emiri Devletlü Siyadetlü Avnü'r-Refik Paşa Hazretleri'ne donatılmış bir hil'at ile Hicaz Valisi Ahmet Ratıb Paşa Hazretleri'ne işlemeli setre ve şeyhlerden İbnü'r-Reşid Hazretleri ile müridlerine özel 31 adet hil'at İhsan buyrulduğu anlatılmıştır. Ayrıca Hazreti Padişah tarafından gönderilen bu hediyelerin Surre-i Hümayun Emini atufetlü Hüseyin Hasbi Efendi Hazretleri'ne ulaştırıldığı belirtilmiştir (İkdam, 13 Aralık 1899: sf.1, st.5).

4.2.10. Diğer İslami Hizmetlerle İlgili Haberler

4.2.10.1. Mısır ve Şam Halkının Devlet Tarafından Umreye Gönderilmesi

İkdam Gazetesi'nin 30 Mayıs 1897 tarihli haberinde Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan Padişah hazretlerinin emriyle, daha önce hiç Beytullah'ı ziyaret edemeyen bir gurup Mısır ve Şamlı Müslüman ahalinin yolculuk için gerekli olan hazırlıklarını tamamladıkları, bolluk ve bereket içinde selamete Padişah Hazretleri'ne dualar ederek sadakatlerini bildirdikleri halde Cidde'ye gönderilip buradan vapurlara bindirildikleri ve bu suretle vatanlarına geri gönderildikleri belirtilmiştir. Henüz Hz. Peygamberi (S.A.S) ziyaret şerefine mazhar olamayan az bir kısmının da Medine'ye ulaştırılarak emniyet ve sağlıklarının sağlandığı bilgisi yer almıştır (İkdam, 30 Mayıs 1897: sf.1, st.2).

4.2.10.2. Mekke'de Hacılar İçin Yapılan Misafirhane İnşaatı

22 Aralık 1897 tarihli gazetede İslam Halifesi olan Sultan II.Abdülhamid'in, yaklaşan hac mevsiminde dünyanın dört bir tarafından gelecek hacıların barınması için Mekke'de yapımı üç yıldır süren büyük bir misafirhane yaptırdığı haberi yer almıştır. Açılışının ise muhtemelen hac mevsimine kadar yapılacağı belirtilmiştir (İkdam, 22 Aralık 1897: sf.3, st.1).

4.2.10.3. Beyrut'taki Tahaffuzhane'nin Tamiri

İkdam gazetesinin 19 Nisan 1898 tarihli haberinde, deniz yolculukları sırasında bulaşıcı bir hastalığa yakalanan yolcuların karantina sürelerini geçirip iyileşmelerini sağlamak için büyük limanlara yakın yerlerde kurulan koruma evleri olan tahaffuzhanelerden birinin de Osmanlı'daki Beyrut tahaffuzhanesi olduğu ifade edilmiştir. Özellikle hacca gidecek Müslümanların aktarıldığı bir liman kenti olan Beyrut'taki tahaffuzhanenin bakım ve onarıma ihtiyacı olduğu için bu tahaffuzhanenin Osmanlı hükümeti tarafından iyileştirme programına alındığı belirtilmiştir (İkdam, 19 Nisan 1898: sf.2, st.6).

4.2.10.4. Yenbaü'l-Bahr'a Su Çıkarma Makinası Gönderilmesi

8 Kasım 1899 tarihli İkdam Gazetesi'nde Arap Yarımadası'nda bulunan Yenba'ül-Bahr bölgesinde su sıkıntısı yaşanması nedeniyle Hicaz vilayeti aracılığı ile Yenba'ül-Bahr'e günlük 30 ton su çeken bir makine gönderilmesi suretiyle sıkıntının çözülmeye çalışıldığı bilgisi yer almıştır (İkdam, 8 Kasım 1899: sf.1, st.4).

4.2.10.5. Hadide Gümrük Gelirinin Hicaz'a Tahsisi

20 Kasım 1899 tarihli haberde Halife 'in Hicaz bölgesinin önemine binaen bölgeye yatırımlarını artırma adına Hadide gümrüğünden elde edilen geliri doğrudan Hicaz'a gönderme kararı yer almaktadır. (İkdam, 20 Kasım 1899: sf.1, st.2).

4.2.10.6. Hindistan'dan Hicaz'a Gelen Hediye'den Vergi Alınmaması Emri

14 Aralık 1899 tarihli gazetede, Hindistan Müslümanları tarafından Hicaz'a gönderilen 200 çuval pirinçten herhangi bir vergi alınmayarak pirinci getiren Hindli Müslümanlara yaptıkları hayra mukabil Osmanlı tarafından cüzi bir ikramda bulunulduğu haber yapılmıştır (İkdam, 14 Aralık 1899: sf.1, st.5).

4.2.10.7. Kabe Örtüsünün Hazine-i Hassa Tarafından Yaptırılıp Mekke'ye Gönderilmesi

İkdam Gazetesi'nin 17 Aralık 1899 tarihli haberinde, Kabe-i Muazzama'nın mübarek örtüsünün her yıl olduğu gibi bu yıl da büyük bir özenle altın yaldızlı olarak hazırlanıp devlet hazinesince yaptırılarak Surre-i Hümayun Alayı ile birlikte Mekke'ye gönderildiği aktarılmıştır (İkdam, 17 Aralık 1899: sf.2, st.1).

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışmada sırasıyla dönemi siyasi olayları, başta İslamcılık olmak üzere farklı fikir akımları ve siyasi fırkalar; döneminde Türk basınının durumu ile yurt içi ve yurt dışı yayın yapan gazeteler, bilhassa da İkdâm Gazetesinin özellikleriyle birlikte bu gazetede İslam birliği doğrultusunda yayınlanan haber ve yorumlar verilmeye çalışılmıştır. Yayınlanan haberler Osmanlı Türkçesi'nden Türkçe'ye çevirildikten sonra eğitim, sağlık, iskan, yardım, tebrik ve dua, Surre Alayları, Hristiyan coğrafyalarındaki faaliyetler, cami-kutsal mekanların yapımı ve onarımı ile ilgili olmak üzere çeşitli başlıklar altında tasnif edilmiştir.

Yahudi diasporası, Ermeni lobisi, Rus Panslavizmi ve Avrupa emperyalizmi aktif iken Osmanlı Devleti'ni ayakta tutabilmek için çareler arayan 'in yegane umudu İslam Birliğidir. İslam birliği fikri elbette ki herkesin ortak mutabakatı değildi. Ancak devrin şartlarına göre alternatif bir çözüm olmadığına veya bulunamadığına göre bu karar uygulanmıştır. Nitekim halifelik gücünden yararlanarak hem isyanları önlemek hem de sömürgeci işgallerin önüne geçmek mümkün olabilirdi. Fakat Osmanlı, maalesef halifelik müessesesini elinde bulundurmasına rağmen istediği gibi kullanamamış ve günümüz Avrupasının Hristiyan ittifakına benzer nitelikli bir İslam ittifakını gerçekleştirilmeyi başaramamıştır. Ancak 'in İslam birliğinin gerçekleşmesi için halifelik müessesesinden beklenen tüm gayretleri büyük bir titizlikle ortaya koymaya çalıştığı İkdâm Gazetesi'nde yapılan haberlerden anlaşılmaktadır. Adeta tüm dünya Müslümanlarını kucaklamaya çalışan bir İslamcılık politikasının yanı sıra dini değerleri korumaya çalışmıştır.

Basının sansürlendiği bir ortamda her ne kadar İkdâm Gazetesi'nde İslamcılık adına olumsuz bir haberin yapılması ihtimal dışı olsa da İslam Aleminin uhuvvetini arttırmak adına yazılı basından yararlandığı bir gerçektir. Zira , yapılan haberlerden İslam kardeşliğini güçlendirmesi yönüyle oldukça memnun olmuştur. Çünkü bir devlet politikasının uygulanması nazarıyla bakılacak olursa İkdâm Gazetesi'nin haberleri aslında 'in faaliyet raporları şeklindedir. Bu kazanım padişahın hem iktidarını hem de uyguladığı siyasetini güçlendirmiştir.

İkdâm Gazetesi yukarıda da değinildiği gibi sadece siyasi ve dini motifli bir gazete olmamakla birlikte edebi, milliyetçi ve muhafazakar yazar kadrosuyla dikkat çekmektedir. Gazetede birçok edebi motifler işlendiği gibi günlük hayattan haberler ve reklamlara da yer verilmiştir. Farklı kulvarları olan bu gazetede İslam birliği üzerine bu kadar haber yapılmasındaki amaç İslam kardeşliğini tüm Müslümanlar üzerinde hissettirip, dış güçlerin de etkisi ile devletin etnik esasa göre parçalanmasını önlemektir. Öyle ki Osmanlı tebaası İslamcılık karşıtı bir haber almamalı ve özellikle Müslümanların kardeşliği bozulmamalıydı. Hatta yayınlanan haberler 'in Müslümanların hamisi olarak görevinin başında olduğunu göstermeli ve Müslümanları ümitsizlikten kurtarmalı idi. İşte bu noktada yayınlanan haberler o dönem için üzerine düşeni yapmıştır. Fakat yeterli gelmiş midir? Osmanlı Devleti'ni dağılmaktan kurtarmış mıdır? Elbette ki hayır. Ancak çeşitli sebeplerle asıl hedef gerçekleştirilemese de o günü kurtarma adına bir yöntem olarak kısmen başarılı olmuştur denilebilir.

Gazete okuma oranının giderek arttığı bir dönemde yazılı basın gündem oluşturmadaki etkisi basın-yayının siyasi gücünü ortaya koymaktadır. Zira gerek Osmanlı topraklarında ve gerekse dünyanın çok değişik bölgelerinde yaşayan Müslümanlara iskan, koruma, yardım, eğitim, sağlık, dini ve kutsal mekanların tesisi ile restorasyonu konusunda yapılan yatırımların Osmanlılara ve dünya Müslümanlarına duyurulmasının başka bir yolu da yok gibidir. Bu noktada İslamcılık doğrultusunda yapılan haberlerin İslam birliğinin anlaşılması yolunda katkısı büyüktür. Zaten şu da anlaşılmaktadır ki Osmanlı, XVIII. yüzyılın sonlarında dahi dünya Müslümanların sığınacağı yegane ve son kale olmuştur.

KAYNAKLAR

- A. MİTHAT. P., 1878. Zübhet'ül-Hakayik, İstanbul, 361s.
- ABDÜLHAMİD S., 2010. Siyasi Hatıratım, Çev: Ali Vehbi Bey, Dergah Yayınları, İstanbul, 179s.
- AKGÜNDÜZ A. 1999. Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay. İstanbul, 504s.
- AKSUN Z. N., 1994. Osmanlı Tarihi, Ötüken Yay. İstanbul, 487s.
- AKŞİN S., 1972. "31 Mart Olayına Değın Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. XXVII/3, Eskişehir, 632s.
- AKYÜZ K., 1969, Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, Türkoloji Dergisi, C.2, S.1, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 129s.
- ARIKAN, Z., 1983. "Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi I, İzmir, 23s.
- BAYUR Y. H., 1952. Türk İnkılabı Tarihi, C.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 304s.
- BAYUR H. K., 1954. Sadrazam Kamil Paşa-Siyasi Hayatı, Sanat Basımevi, Ankara, 242s.
- BERKES N., 2002. Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yay. İstanbul, 604s.
- BROCKELMANN C., 2002. İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, Çev: Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara. 512s.
- BOTTA P. E., 1841, Yemen'de Bir Yolculuk, Paris Doğal Tarih Müzesi Yay. Paris, 225s.
- BOZDAĞ İ., 1975. Abdülhamid'in Hatıra Defteri (Belgeler ve Resimlerle), Kervan Yay., İstanbul, 135s.
- BUTTANRI M., 2003, İkdam Gazetesi'nin Kültür Hayatımızdaki Yeri, Şekil ve İçerik Özellikleri (1894-1900), Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.4, S.1, Eskişehir, 96s.
- B.E.O. A.A.M.D. 281S/188 E.N.312.
- B.E.O. H.G.D. 181/78.
- B.E.O. İrade 4 Eylül 1889.
- B.E.O. İrade 148054/12 Şevval 1320.
- B.E.O. İ. H. Şaban 1317/66.
- B.E.O. İ. H. Zilhicce 1322/39.
- B.E.O. İ. H. Şaban 1310/51.
- B.E.O. İ. H. Muharrem 1324/69-E.N.1334.
- B.E.O. İ. H. Şaban-1315-50/16 Ocak 1898.
- BOA DH. MUİ, Dosya No:85, Gömlek No:63, Osmanlı Demokrat Fırkası Nizâmname-i Dahilisi, 1325.
- B.O.A. Beyanname, Hukuk-u Umûmiye, Çev. Fuad Şükrü, 9 Teşrîn-i Evvel 1324.
- B.O.A. 240/73.
- B.O.A. 1877. Düstur Dergisi, 1.Tertip, C.4.
- B.O.A. İ. D. 95690.
- B.O.A. İ. D. 88085.
- B.O.A. Kamil Paşa Evrakı Ek.86/14-E.N.1334.
- CELALEDDİN M., Mirat-ı Hakikat, C.3, İstanbul, 226s.
- ÇEVİK A., 2007. Yıldız ve Ateş Böcekleri-II. Abdülhamid ve İttihatçılar, Nesil Yay.,

- İstanbul, 190s.
- DEMİR F., 2007. Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebûsan Seçimleri, İmge Kitapevi Yayın., Ankara, 208s.
- DEMİR Ö., ve ACAR M., 1992. Sosyal Bilimler Sözlüğü, Ağaç Yay. İstanbul, 378s.
- DEVELLİOĞLU, F., 1986, Osmanlıca-Türkçe Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara, 506s.
- DOĞAN D. M., 1990. Büyük Türkçe Sözlük, Rehber Yay. Ankara, 412s.
- DUMAN M., 2015. Bilinmezleriyle 2. Abdülhamid-Hakanın Hatırası, Yitik Hazine Yay., İstanbul, 264s.
- DÜRÜ A. N., 1965, Ziya Gökalp, MEB Yayınları, İstanbul, 145s.
- EGE N. N., 1977, Prens Sabahattin Hayatı ve İlmi Müdafaaları, Güneş Yayın., İstanbul, 185s.
- ERASLAN C., 1995. II. Abdülhamid ve İslam Birliği, Ötüken Yay. İstanbul, 398s.
- ERASLAN C., ve OLGUN K., 2006. Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento, 3F Yay., İstanbul, 271s.
- FEROZ A. ve RUSTOW D. A., 1977. İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri: 1908-1918, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi Yay., İstanbul, 325s.
- ERSAYDI A., 2011, Türklüğün Anadolu'dan Tasviyesi, AKY Basın Yayın, İstanbul, 157s.
- GÜLER B. A., 2000. Yerel Yönetimleri Güçlendirmek mi? Adem-i Merkeziyetçilik mi?, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, C.9, S.2, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 26s.
- GÜLSOY U., 1994. Hicaz Demiryolu, Eren Yay. İstanbul, 243s.
- HAKKI, Amcazade (M,K.). 1907, Türkiye'de Meclis-i Mebusan, Matbaa-i İçtihat, Mısır-Kahire, 363s.
- İKDAM, 1894. İkdam Gazetesi, 1897-1898-1899-1900-1901-1902-1903-1904-1905-1906-1908 yıllarına ait nüshalar, İkdam Neşriyat, İstanbul, 4s.
- İNAL, M. K., 1964. Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar: A.Arifi-Mehmet Said Paşalar, C.7, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 164s.
- İNUGUR M. N., 1978, Basın ve Yayın Tarihi, Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yay. İstanbul, 341s.
- KABACALI A., 1998, Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayi, Cem Yayınevi, İstanbul, 253s.
- _____, 2000, Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın, Literatür Yayınları, İstanbul, 342s.
- KARAL, E. Z., 1983. Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1908, Osmanlı Tarihi, C.8, T.T.K. Yay. Ankara, 577s.
- KARPAT K., 1987. Panislamizm ve İkinci Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi, Türk Dünyası Araştırmaları Yay. Ankara, 233s.
- KERİMOĞLU H. T., 2003. Fedakaran-ı Milliyet Cemiyeti, DFÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 112s.
- KODAMAN B., 1993. "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.12, Çağ Yay. İstanbul, 513s.
- KODAMAN T., 2008. "II. Meşrutiyet Dönemi İttihat-Terakki Fırkası ve Panislamizm", Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet, Editör: Asım Öz, Pınar Yay., İstanbul, 305s.
- LANDAU J. M., 2002. "İslami Birliğin Sağlanmasına Yönelik Çabalar", Çev: Pelin Fidanoğlu, Türkler Ansiklopedisi, C.13, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 230s.

- MARDİN Ş., 1983. Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim Yay. İstanbul, 308s.
- _____, 1985. "19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", Tanzimat'tan Cumhuriyete Ansiklopedisi, C.2, İletişim Yay. İstanbul, 495s.
- _____, 2009. Türk Modernleşmesi, Der: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yay., İstanbul, 237s.
- MARDİN Y. 1974. Namık Kemal'in Londra Yılları, İstanbul, 334s.
- MAZICI, N., 1998. "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, S.18, C.5, Ankara, 23s.
- ONGUNSU A. H., 2001. "II. Abdülhamid", MEB İslam Ansiklopedisi, C.1, Etam A.Ş. Matbaa Yay., Ankara, 804s.
- ORAL F. S, 1968, Türk Basın Tarihi, C.2, Oral Yayınları, Ankara, 223s.
- ÖZCAN A., 2001. "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C.23, T.D.V. Yay., İstanbul, 643s.
- PERİN C., 1974. Tarih Boyunca Düşünce ve Basın Özgürlüğü, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 196s.
- PETROSYAN Y. A. vd. BEYHAN M. ve HACIHASANOĞLU A., 1974. Sovyet Gözüyle Jön Türkler, Bilgi Yay. Ankara, 326s.
- RAMSAUR E. E. vd. YAVUZ N. ve TUNAYA T. Z., 1972. Jön Türkler ve 1908 İhtilali, Pozitif Yay. İstanbul, 215s.
- SEYFETTİN, Ö., 1971, Amel-i Siyaset, Haz., Sakin ÖNER, Göktuğ Yayınları, İstanbul, 186s.
- SIRMA İ. S., 1989. II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti, Beyan Yay. İstanbul, 147s.
- SOY H. B., 2004. "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar", Bilig, Yaz (S.30), Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.173-202.
- ŞAPOLYO, E. B., 1943, Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi, Güven Yayınevi, İstanbul, 223s.
- TANÖR, B., 1999, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 234s.
- TARHAN M., 1987. Kültür Değişmeleri, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. İstanbul, 236s.
- TEKİN M., 2011. Dönemin İslamcılarının II. Abdülhamid'e Bakışı, Birey ve Toplum Dergisi, C.1, S.1, İstanbul, 58s.
- TÜRKGELDİ A. F., 1957. Mesail-i Mühimme-i Siyasiye, C.2, Haz.: Dr. B.S. Baykal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 460s.
- TOKGÖZ A. İ, 2012. Matbuat Hatıralarım (1888-1914), C.1, Haz: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 386s.
- TOKLUOĞLU C., 2012, "Ziya Gökalp, Turancılıktan Türkçülüğe", Atatürk araştırma Merkezi Dergisi, Ankara, 84s.
- TOPUZ H., 1973. 100 Soruda Türk Basın Tarihi, Gerçek Yay. İstanbul, 258s.
- TUNAYA T. Z., 1998. Türkiye'de siyasal Partiler-I, İletişim Yay., İstanbul, 343s.
- _____, 1998. Hürriyet'in İlanı-II. Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar, Cumhuriyet Yay., İstanbul, 245s.
- US, H, T., 1939. Meclis-i Mebusan (1293-1877) Zabıt Ceridesi, C.1, İstanbul, ...
- ÜNAL F. ve KAVUNCUOĞLU S., 2015. Prens Sabahattin ve Adem-i Merkezîyetçilik Anlayışı, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.45, Kütahya, 130s.

- WASHBURN, G., 1915. Robert Koleji Hatıraları İstanbul'da Elli Yıl, Meydan Yayınları, İstanbul, 345s.
- YALÇIN H. C., 1975. Edebiyat Anıları, İstanbul, 316s.
- YAYLA Y., 1982, Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri: Tevsi-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vezaiif, İstanbul Üniversitesi SBF Yay., İstanbul, 331s.
- YERLİKAYA İ., 1994. "19. yy.'da Osmanlı siyasi Hayatında Basiret Gazetesi", Doktora Tezi, Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 226s.
- YILDIZ M. C., 2006. "Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik", Fırat Üniversitesi, Sosyoloji Dergisi, Elazığ, 13s.
- <http://gazeteler.ankara.edu.tr/detail.php?id=56> (14.06.2016).
- <http://www.bilgirusgarim.com/ahmet-cevdet-oran-kimdir-hayati-hakkinda-bilgiler/> (03.05.2016).
- https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/details/1606#tab_15_2 (19.08.2016).

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı - Soyadı : Veysel AKTO
Doğum Yeri ve Tarihi : Elazığ - 1982

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : F.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi / Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi : K.S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih A.B.D.
Doktora Öğrenimi : -
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri : Dönemi İkdam Gazetesi'nde İslam Birliği
Üzerine Yapılan Bazı Haberler (Jasss Dergisi /
Ekim-2016)

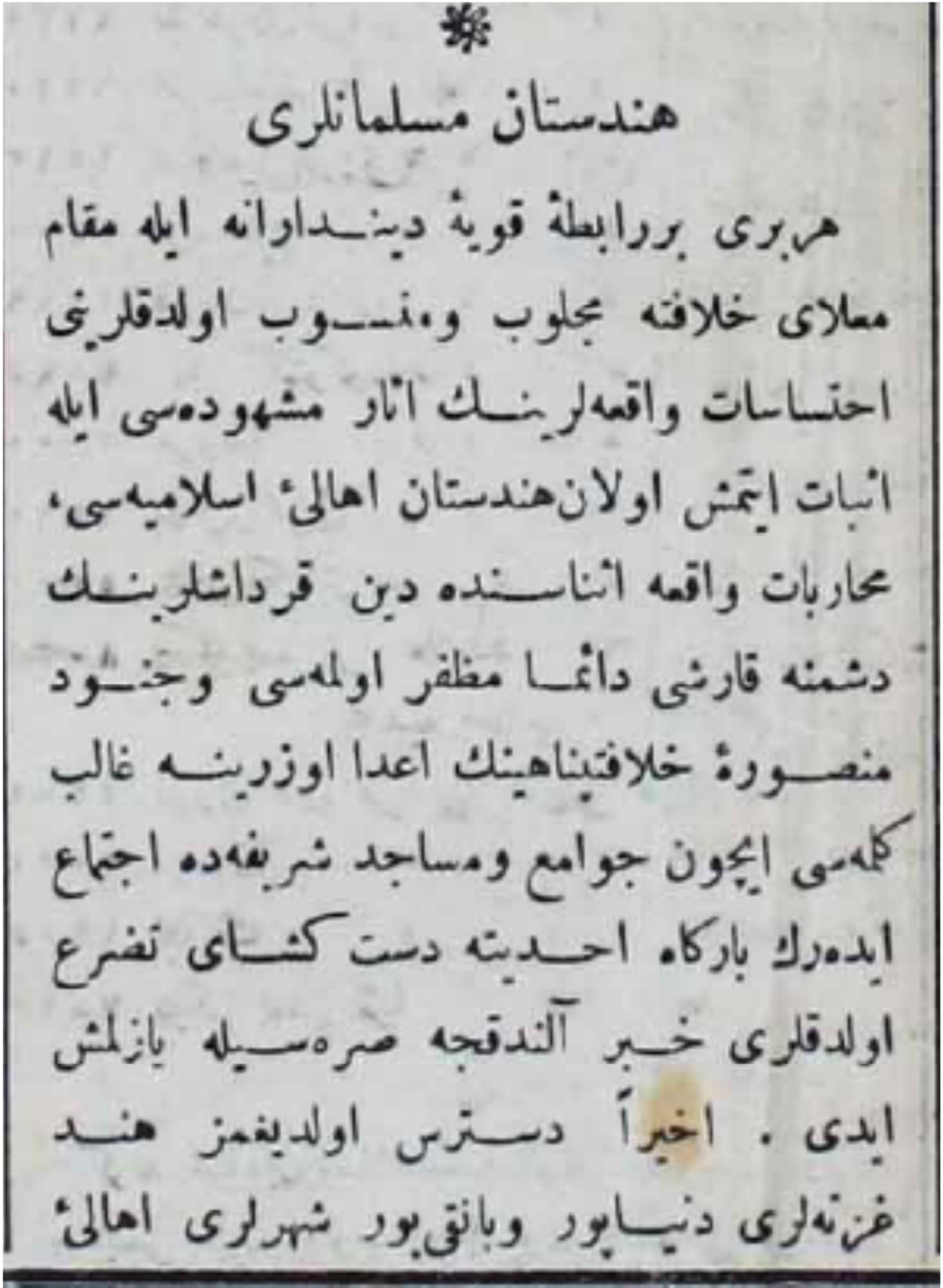
İş Deneyimi

Stajlar :
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar :

İletişim

E-Posta Adresi : veyselakto23@hotmail.com.tr
Tel. : 0505 686 99 10
Tarih : 2017

Ek. 1 Hindli Müslümanların Osmanlı Ordularının Zaferi için Dua Etmesi

(İkdam, 27 Haziran 1897)

شؤوننا

هلال غزته سنده او قونمشدر :
خایفه روی زهین ، پادشاه عدل آیین افندیمر
حضرتلرینک لیورپول جامع شریفنه اهدا بیورد-
قلری ایکیوز بکرمی بش لیرا قیمتده ایکی کوش
شمعدان لیورپوله ورودا تمشدر. بو هدییه قیمتداری
قبول ایچون جماعت مسلمه اجتماع دعوت ایدیله جک
و ذات شوکت سمات افندیمر حضرتلری طرفندن
جماعت اعضا سندن بعضلرینه احسان بیوریلان نشان
ذیشانلر کمال احترام ابله اصحابنه توزیع اولنه جقدر.

Ek.2. Liverpool Cami-i Şerifi'ne Hediye (İkdam, 4 Ağustos 1898)

شهبندر تعیننی

سینغاپور شهرنده اہالیٰ مسلمہ تک کثرتی
حیدلہ تہمتہ عثمانیہ تک معاملاتنی برانتظام تام
تحتندہ جریانی ضمنندہ ساطات سنیہ جانب
حالیسندن شهر مذکورہ برشہبندر انتخاب بیوراسی
اہالیٰ اسلامیہ طرفندن رکاب قرتاب حضرت
ظلالہی بہ عرض اوتقدیم قلنان اضر عنامہدہ
استرحام واستدعا ایداسیلہ مقتضاسنک ایقاسی
ضمنندہ با ارادہ سنیہ حضرت پادشاهی کیفیت
باب عالی جانب سامیسنہ امر وحوالہ بیورلمش ایدی.
سینغاپور شہبندر لکنہ خارجیہ نظارت
جلیلہ سنجہ نجیب افندی انتخاب بیوریلہ رقی کیفیت
مقام سامی صدر اعظمی بہ اشعار ایدلمش ایسہدہ
ہومی الیہک آخر برحملہ انتخابیلہ سینغاپورہ دیگر
برشہبندر انتخاب ایداسی خصوصنک مقام جلیل
مشارالہدن نظارت جلیلہ خارجیہ بہ امر وتبلیغ
بیورلہینی جملہ مستخبراندندر .

